อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
๑๖ มิถุนายน ๒๕๑๙

พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม

เมื่อนายเกษม อุทยานิน ได้กราบถวายบังคมลาถึงอนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พร้อมกับได้พระราชทานโกศและเครื่องเกียรติยศประกอบศพ และโปรดให้พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม--พระราชทาน มีกำหนด ๓ คืน

ครั้นเมื่อถึงวันรับพระราชทานเพลิงศพ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตร ทอดถวายพระสงฆ์บังสกุลก่อนรับพระราชทานเพลิงด้วย ซึ่งนับได้ว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่นายเกษม อุทยานิน ผู้ล่วงลับไปแล้ว และครอบครัวของนายเกษม อุทยานิน เป็นล้นพ้น

ข้าพระพุทธเจ้า ทายาทและผู้ร่วมในสกุล "อุทยานิน" ขอกราบถวายบังคมด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

เจ้าภาพขอขอบพระคุณ ท่านที่ได้ให้เกียรติมาในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเกษม อุทยานิน

อนึ่งหนังสือที่ได้สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมา ด้วยความอนุเคราะห์ของบรรดาท่านผู้ร่วมรับราชการ และศิษยานุศิษย์ของผู้วายชนม์ ซึ่งดิฉันขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ แม้หนังสือจะหนักไปในทางวิชาการอยู่บ้าง ดิฉันก็หวังว่าท่านผู้อ่านจะได้รับประโยชน์บางประการจากเรื่องที่ท่านสนใจ

ฉลวย อุทยานิน

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน

ชาตะ ๒๘ มีนาคม ๒๔๕๒

มรณะ ๙ มีนาคม ๒๕๑๙

ประวัติ

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เกิดเมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๕๒ ณ บ้านตำบลวรจักร เขตป้อมปราบ กรุงเทพมหานคร เป็นบุตรพระยาบรรหารภูมิสถิตย์ (บุญ) และคุณหญิงลมูล บรรหารภูมิสถิตย์ มีพี่น้องคือ

๑. นายทวีป อุทยานิน

๒. นางไขศรี กลันทกานนท์

๓. นายกระแส อุทยานิน

๔. พ.ต.ต. ล้ำบุญ อุทยานิน

ประวัติการศึกษา

๒๔๖๐–๒๔๖๘	สำนักศึกษาสวนกุหลาบวิทยาลัย สอบไล่ได้ชั้นมัธยม ๘ จบชั้นมัธยมบริบูรณ์ชายของกระทรวงธรรมการ
๒๔๖๙	สอบไล่แข่งขันตำแหน่งนายทะเบียนสถิติพยากรณ์ กรมสาธารณสุข สอบได้ที่ ๓ ได้รับการบรรจุเป็นเสมียนกองการเงินอยู่ ๑–๒ เดือน
๒๔๗๒	สอบไล่วิชาข้าราชการพลเรือนชั้นราชบุรุษ สอบได้ที่ ๑๓
๒๔๗๓	สอบไล่วิชาข้าราชการพลเรือนชั้นสัญญาบัตร สอบได้เป็นที่ ๑ มีการอบรม ๓ เดือน

๒๔๗๐	สภานิติศึกษากระทรวงยุติธรรม และมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ คณะนิติศาสตร์ ได้ภาค ๔ คณะนิติศาสตร์
๒๔๗๖	อุปสมบท ณ วัดเทพศิรินทร์ พระนคร ๑ พรรษา สอบได้นักธรรมตรี
๒๔๗๙–๒๔๘๐	ไป ศึกษา ต่อ สหรัฐ อเมริกา ที่ มหา วิทยาลัย วอชิงตัน เรียนรัฐศาสตร์
๒๔๘๐–๒๔๘๑	เข้าศึกษาที่ลอสแองเจลิส ซิตี้คอลเล็จ ยูนิเวอซิตี้ ออฟ แคลิฟอร์เนีย ได้ปริญญา Associate of Arts in Social Science ในวิชาสังคมการเมือง และรัฐศาสตร์การบริหาร
๒๔๘๐–๒๔๘๒	เข้า ศึก ษา ที่ มหา วิทยาลัย เซานเทอรน แคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา ได้ปริญญา Certificate in Public Administration

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้รับการอุปสมบท ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๔๗๖ และในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้สมรสกับ น.ส. ฉลวย ลีนาปาตะ ธิดา ขุนทิพยรังวัดการ และนางเล็ก ทิพยรังวัดการ

ประวัติการรับราชการ

๑ ก.พ. ๒๔๗๑	ตำแหน่งเสมียนกรมพลำพัง กระทรวงมหาดไทย ชั้น ๓ เงินเดือน ๓๐ บาท รับจริง ๓๐ บาท

๖	ธ.ค.	๒๔๗๒	ตำแหน่งจ่าจังหวัดฉะเชิงเทรา ชั้น ๔ เงินเดือน ๔๐ บาท รับจริง ๔๐ บาท
๑	มิ.ย.	๒๔๗๓	ตำแหน่งจ่าจังหวัดฉะเชิงเทรา ชั้น ๓ เงินเดือน ๕๐ บาท รับจริง ๕๐ บาท
๑	ส.ค.	๒๔๗๓	ตำแหน่งรองเวรกองทะเบียน กรมพลำพัง กระทรวงมหาดไทย ชั้น ๒ เงินเดือน ๖๐ บาท รับจริง ๖๐ บาท
๑	เม.ย.	๒๔๗๕	ตำแหน่งรองเวรกองการเมืองกรมพลำพัง กระทรวงมหาดไทย ชั้น ๒ เงินเดือน ๖๐ บาท รับจริง ๖๐ บาท
๑	เม.ย.	๒๔๗๗	ตำแหน่งนายอำเภอบางประอิน จังหวัดนครศรีอยุธยา ชั้น ๖ เงินเดือน ๑๔๐ บาท รับจริงขั้นต่ำ ๑๓๐ บาท
๑	ม.ค.	๒๔๗๘	ตำแหน่งนายอำเภอบางประอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ชั้นโท เงินเดือน ๑๔๐ บาท รับจริง ๑๔๐ บาท
๑๕	เม.ย.	๒๔๘๐	ได้รับอนุญาต ก.พ. และเจ้ากระทรวงให้ไปศึกษาวิชาการปกครองเพิ่มเติม ณ ประเทศสหรัฐอเมริกาโดยได้รับเงินเดือนระหว่างลาจนเสร็จการศึกษา ชั้นโท เงินเดือน ๑๔๐ บาท รับจริง ๑๔๐ บาท
๑๓	มี.ค.	๒๔๘๒	ประจำกรมมหาดไทย ชั้นโท เงินเดือนชั้นโท อันดับ ๑ รับจริง ๑๔๐ บาท

๑ ต.ค. ๒๔๘๓ ประจำกรมมหาดไทย ชั้นโท เงินเดือนชั้นโท อันดับ ๒ รับจริง ๑๖๐ บาท

๑ มิ.ย. ๒๔๘๔ ปลัดจังหวัดนนทบุรี ชั้นโท เงินเดือนชั้นโท อันดับ ๒ รับจริง ๑๖๐ บาท

๑ มิ.ย. ๒๔๘๔ ปลัดจังหวัดนนทบุรี ชั้นโท เงินเดือนชั้นโท อันดับ ๒ รับจริง ๑๘๐ บาท

๑ มิ.ย. ๒๔๘๕ หัวหน้าแผนกโรงเรียนกองการปกครอง ชั้นโท เงินเดือน ๑๘๐ บาท

๑ ก.ค ๒๔๘๖ หัวหน้าแผนกโรงเรียนกองการปกครอง ชั้นโท เงินเดือน ๒๐๐ บาท

๑ ม.ค. ๒๔๘๗ ผู้ช่วยเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ชั้นเอก เงินเดือน ๔๐๐ บาท

๒๔ ก.ค. ๒๔๘๗ ข้าหลวง ฯ จังหวัดชุมพร ชั้นเอก เงินเดือน ๔๐๐ บาท

๒๕ ธ.ค. ๒๔๘๗ หัวหน้ากองควบคุมเทศบาล กรมมหาดไทย ชั้นเอก เงินเดือน ๔๐๐ บาท

๑ เม.ย. ๒๔๘๘ หัวหน้ากองควบคุมเทศบาล กรมมหาดไทย ชั้นเอก เงินเดือน ๔๕๐ บาท

๑ ม.ค. ๒๔๙๐ หัวหน้ากองควบคุมเทศบาล กรมมหาดไทย ชั้นเอก เงินเดือน ๕๐๐ บาท

๑	ม.ค.	๒๔๙๑	หัวหน้ากองควบคุมเทศบาล กรมมหาดไทย ชั้นเอก เงินเดือน ๕๕๐ บาท
๑๑	เม.ย.	๒๔๙๒	รักษาการในตำแหน่งข้าหลวง ประจำ จังหวัด อุตรดิตถ์ เงินเดือน ๕๕๐ บาท
๒๓	พ.ค.	๒๔๙๒	พ้นจากผู้รักษาการในตำแหน่ง ข้าหลวง ประจำ จังหวัด อุตรดิตถ์ และให้ช่วยราชการกรมมหาดไทยจนกว่าจะไปรับราชการกระทรวงศึกษาธิการ เงินเดือน ๕๕๐ บาท
๑	ม.ค.	๒๔๙๒	หัวหน้ากองควบคุมเทศบาล กรมมหาดไทย ชั้นเอก เงินเดือน ๖๐๐ บาท
๑	ม.ค.	๒๔๙๓	โอนไปรับราชการกระทรวงศึกษาธิการ
๑	ม.ค.	๒๔๙๓	อาจารย์เอกคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ชั้นเอก
๓	ม.ค.	๒๔๙๓	อาจารย์เอกคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ชั้นเอก เงินเดือน ๖๕๐ บาท
๗	ม.ค.	๒๔๙๓	รักษาการตำแหน่งคณบดี คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย และเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัย ชั้นเอก เงินเดือน ๖๕๐
๖	ก.ย.	๒๔๙๔	รักษาการในตำแหน่งรองศาสตราจารย์ วิชา รัฐศาสตร์

๑๗	มี.ค.	๒๔๙๕	รักษาการตำแหน่งคณบดี คณะรัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๖๕๐ บาท
๒๓	เม.ย.	๒๔๙๕	รองศาสตราจารย์ ชั้นพิเศษ
๒๗	พ.ค.	๒๔๙๕	คณบดีคณะรัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ
๑	ม.ค.	๒๔๙๗	รองศาสตราจารย์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๗๐๐ บาท
๒๘	ส.ค.	๒๔๙๗	ศาสตราจารย์วิชารัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๗๐๐ บาท
๑	ม.ค.	๒๔๙๙	ศาสตราจารย์วิชารัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๘๐๐ บาท
๑	ม.ค.	๒๕๐๐	ศาสตราจารย์วิชารัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๙๐๐ บาท
๑	ม.ค.	๒๕๐๑	ศาสตราจารย์วิชารัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๑๑๐๐ บาท
๑	ม.ค.	๒๕๐๒	ศาสตราจารย์วิชารัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๑๒๐๐ บาท
๑	ม.ค.	๒๕๐๓	คณบดีคณะรัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๗๖๕๐ บาท
๒๖	ส.ค.	๒๕๐๖	คณบดีคณะรัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๗๖๕๐ บาท
๑	ต.ค.	๒๕๐๗	คณบดีคณะรัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๗๖๕๐ บาท
๑	ต.ค.	๒๕๐๘	คณบดีคณะรัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๗๖๕๐ บาท
๑	ต.ค.	๒๕๐๙	คณบดีคณะรัฐศาสตร์ ชั้นพิเศษ เงินเดือน ๗๖๕๐ บาท

๑ ต.ค. ๒๕๑๐ ครบเกษียณอายุหกสิบปีต้องพ้นจากราชการประจำเงินเดือน ๘๐๐๐ บาท

๑ ต.ค. ๒๕๑๐ สภาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เลือก ตั้ง และ แต่งตั้ง ให้ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์อีกวาระหนึ่งและให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกวิชา อิสสระ สื่อสาร มวลชนและการประชาสัมพันธ์ต่อไปอีกด้วย

๑ ต.ค. ๒๕๑๓ ลาออกจากตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์ และหัวหน้าแผนกวิชาอิสสระสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์

๒๕๑๔ ได้รับแต่งตั้งเป็นศาสตราจาย์อุปการคุณ ในวิชาสังคมวิทยา

หน้าที่ราชการพิเศษ

วันที่ ๖ ธ.ค. ๒๔๗๒ ตลอดเวลาที่รับราชการตำแหน่งจ่าจังหวัด ฉะเชิงเทราจนย้ายกลับเข้ามารับ ราชการ ใน กระทรวง มหาดไทย ได้ทำการในตำแหน่งเลขานุการมณฑลปราจีน ด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง ครั้นนั้น ม.อ.ต. พระยาอินทราธิบดี ฯ (ทองย้อย เศวตศิลา) เป็นสมุหเทศาภิบาล

๒๔๘๓ ได้รับคำสั่งให้ไปทำการสอน ณ โรงเรียนข้าราชการฝ่ายปกครองของกระทรวงมหาดไทย ในฐานะอาจารย์เฉพาะวิชาสังคมวิทยาและวิชาการสมาคม

๒๙ พ.ค. ๒๔๘๖	สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ แต่งตั้งให้เป็นกรรมการประจำสาขาทางความประพฤติและจรรยามารยาทแห่งวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี
๒๔๘๖	ได้รับแต่งตั้งเป็นอนุกรรมการในการประกวด ทางวัฒ - ธรรมในโอกาสงานฉลองวันชาติ ๒๔๘๒
๑๑ มี.ค. ๒๔๘๗	ประจำ บก. สูงสุดในหน้าที่ป้องกันและบรรเทาภัยทางอากาศ
๒๐ มี.ค. ๒๔๘๗	เลขาธิการสันนิบาต ช่วยป้องกันและบรรเทาภัยทางอากาศ
ธ.ค. ๒๔๘๗	เป็นกรรมการฝ่ายไทยร่วมกับกรรมการฝ่ายญี่ปุ่นพิจาร-ณาเรื่องที่ญี่ปุ่นหาว่า ไทยมีสนามบินลับ เป็นราชการพิเศษตามคำสั่งทัพสนาม
๒๘ ก.ย. ๒๔๘๖	ได้รับเชิญจากสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงให้ เป็น กรรม - การอบรมหน่วยวัฒนธรรมสงเคราะห์
๒๗ พ.ย. ๒๔๘๖	ได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรีให้เป็นกรรมการปรับปรุงส่งเสริมวินัยของชาติ
๒๔๙๒	เป็นอาจารย์พิเศษในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง
๒๒ พ.ย. ๒๔๙๓	ได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรีให้เป็นกรรมการประชาสงเคราะห์ประจำชาติ เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับ

องค์การประชาสงเคราะห์สากล และพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ขององค์การสหประชาชาติ

๑๕ ธ.ค. ๒๕๐๑	รับแต่งตั้งจากคณะ รัฐมนตรี ให้ เป็น กรรมการ บริหารดำเนินงานสำมะโนของชาติ พ.ศ. ๒๕๐๓
๑ ธ.ค. ๒๕๐๑	ได้รับแต่งตั้งเป็น กรรม การ ใน คณะ กรรม การ และ ที่ปรึกษาพิจารณาปรับปรุงการปกครอง โดยคำสั่งกองบัญชาการคณะปฏิวัติ
๑๐ ธ.ค. ๒๕๐๑	รับแต่ง ตั้ง เป็น กรรม การ ร่าง ธรรม นูญ การ ปก ครองราชอาณาจักร และตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ โดยคำสั่งคณะปฏิวัติ
๓ ก.ค. ๒๕๐๒	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ เมื่อ ๓ ก.พ.
๒๕๑๑–๒๕๑๔	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเป็นสมาชิกวุฒิสภา

อิสริยาภรณ์ที่ได้รับ

๒๗ ก.ย. ๒๔๘๓	จัตรถาภรณ์มงกุฎไทย
๒๐ ก.ย. ๒๔๘๔	จัตรถาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธ.ค. ๒๔๙๑	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธ.ค. ๒๔๙๒	ตริตาภรณ์ช้างเผือก
๒๔๙๔	เหรียญบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ ๙
๒๔๙๖	ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธ.ค. ๒๔๙๗ เหรียญจักรพรรดิมาลา

๕ ธ.ค. ๒๔๙๙ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

๕ ธ.ค. ๒๕๐๒ ปถมาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธ.ค. ๒๕๐๕ ปถมาภรณ์ช้างเผือก

๒๕๐๗ DAS GROSSE VERDIENSTKREUZ

๕ ธ.ค. ๒๕๐๘ มหาวชิรมงกุฎ

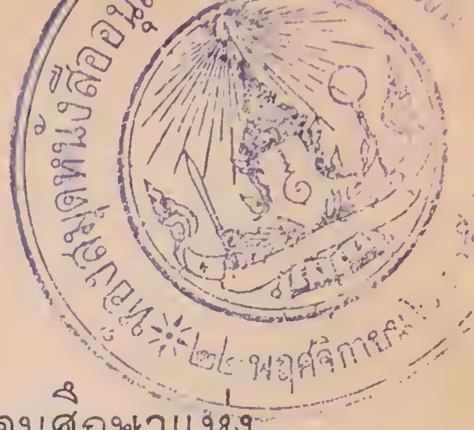
หน้าที่อันเป็นเกียรติประวัติทางต่างประเทศและวงวิชาการ

๑. อุปนายกสมาคม World Affairs Club ได้อุปถัมภ์ Carnegie Institute ในสหรัฐอเมริกา เมื่อ ๒๔๘๑-๒๔๘๒

๒. ได้รับเลือกตั้งเป็น Sergeant-at-arms กรรมการเจ้าหน้าที่ของ Rho Delta Epsilon เกียรติสมาคมในวิชารัฐศาสตร์ แห่งสมาคมมหาวิทยาลัยในประเทศสหปาลีรัฐอเมริกา (National Honor Political Science Society-Los Angeles Chapter) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๒ เป็นเกียรติที่ได้รับเป็นพิเศษ โดยผลของความอุสาหะในการศึกษาได้คะแนนดี และได้รับกุญแจทองเป็นเกียรติยศด้วย

๓. ระหว่างศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา ได้เคยรับเลือกตั้งให้เป็นผู้แทนนักเรียนไปประชุมกิจการฝ่ายวิชาการและธุรการหลายครั้ง

๔. พ.ศ. ๒๔๙๕ มหาวิทยาลัยนิวยอร์ค และจอห์นฮอปกินส์ เชิญให้ไปเป็น Visiting Professor บรรยายแก่นักศึกษาขั้นบัณฑิต และในโอกาสนี้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยนิวยอร์คด้วย

๕. เลขาธิการคนแรกของสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งสมาคมนี้)

๖. ผู้ริเริ่มจัดตั้งสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและอดีตอุปนายกของสมาคมนี้หลายสมัย

๗. กรรมการบริหารของสมาคมมหาวิทยาลัยระหว่างชาติ ซึ่งตั้งอยู่ ณ กรุงปารีสระหว่าง ค.ศ. ๑๙๖๐–๑๙๖๕

๘. กรรมการที่ปรึกษา และดำเนินงานศูนย์วิจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ซึ่งตั้งอยู่ ณ กรุงเดลฮี

๙. สมาชิกผู้รับเลือกตั้งของสมาคมระหว่างประเทศว่าด้วยอารยะธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งตั้งอยู่ ณ กรุงบรัสเซล

๑๐. ประธานกรรมการฝ่ายสังคมศาสตร์ ของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ

๑๑. ประธานกรรมการสาขาสังคมวิทยา สภาวิจัยแห่งชาติ

๑๒. กรรมการบริหารสภาวิจัยแห่งชาติ

๑๓. ประธานที่ปรึกษาคณะเทศมนตรี เทศบาลนครธนบุรี

๑๔. ศาสตราจารย์ผู้บรรยายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โรงเรียนเสนาธิการทหาร โรงเรียนสงครามจิตวิทยา โรงเรียนนายร้อยตำรวจ สภาวิจัยแห่งชาติ โรงเรียนข้าราชการฝ่ายปกครอง

๑๕. กรรมการผู้ร่างโครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และจัดวางหลักสูตรทางสังคมศาสตร์ให้แก่มหาวิทยาลัยนี้

ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน มีโรคประจำตัวคือ โรคหืด ตลอดมา และอาการของโรคได้หายไปประมาณเกือบ ๑๐ ปี เมื่อจะลาออกจากตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์นั้นยังคงมีสุขภาพแข็งแรง และยังคงช่วยราชการพิเศษอยู่โดยได้ดำรงตำแหน่งเป็นประธานกรรมการสาขาสังคมวิทยาสภาวิจัยแห่งชาติ ประธานกรรมการฝ่ายสังคมศาสตร์ ของคณะกรรมการว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ประธานที่ปรึกษาคณะเทศมนตรีเทศบาลนครธนบุรี สมาชิกวุฒิสภา และกรรมาธิการสามัญประจำรัฐสภา พร้อมกันนั้นยังคงเป็นศาสตราจารย์พิเศษผู้บรรยายวิชาความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์ให้แก่นิสิตชั้นปีที่ ๑ คณะนิติศาสตร์ จุฬา ฯ ด้วย

เมื่อประมาณเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ได้เริ่มรู้สึกป่วยด้วยโรคที่มีอาการคล้ายไข้หวัด ประกอบกับมีอาการของโรคหืดแทรกจนทำให้หายใจไม่สะดวกและมีลักษณะอ่อนเพลีย แพทย์ผู้รักษาพยายามขอให้เข้ารักษาเพื่อตรวจร่างกายในโรงพยาบาล แต่ท่านก็ไม่ยอมได้ขอรักษาตัวอยู่ที่บ้านประมาณ ๓ สัปดาห์ แต่อาการป่วยไม่มีท่าทีว่าจะทุเลา แพทย์จึงได้นำตัวเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ระยะหนึ่ง และการเข้าโรงพยาบาลในครั้งนี้ แพทย์ตรวจพบว่ามีอาการของโรคไตเรื้อรังต้องได้รับการดูแลจากแพทย์อย่างใกล้ชิด แต่ถึงกระนั้นด้วยความห่วงต่อภาระหน้าที่การงานที่ยังคงปฏิบัติอยู่เมื่อออกจากโรงพยาบาลแล้ว ก็ยังคงไปสอนวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับรัฐศาสตร์ ให้กับนิสิตคณะนิติศาสตร์ จุฬา ฯ ตามเดิม และในงานด้านสภาวิจัยแห่งชาติ ท่านก็ยังคงไปปฏิบัติงานในฐานะกรรมการบริหาร และประธานกรรมการสาขาสังคมวิทยาตลอดเวลา ในงานด้านประธานกรรมการฝ่ายสังคม -

ศาสตร์ของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ท่านก็คงยังปฏิบัติอยู่ และในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๗ ก็ได้เดินทางไปร่วมประชุมกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ประมาณ ๓ สัปดาห์ การที่ต้องไปตรากตรำในประเทศครั้งนี้เป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้ท่านมีอาการของโรคไตกำเริบขึ้นอีกจนต้องกลับเข้ารักษาในโรงพยาบาลอีก และนับแต่นั้นเป็นต้นมาสุขภาพก็เริ่มทรุดลงเรื่อย ๆ จนต้องเข้าและออกโรงพยาบาลอยู่หลายครั้ง และในที่สุดก็ได้ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อเวลา ๗.๐๐ น. ของวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๑๙ รวมอายุได้ ๖๗ ปี

ตลอดชีวิตของศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน นั้น ได้แสดงออกถึงการเป็นผู้ริเริ่มวางรากฐานจัดตั้งสถาบันต่าง ๆ ไว้มากมาย โดยเฉพาะในวงวิชาการซึ่งจะเห็นได้จากผลงานซึ่งจะได้นำมาลงต่อจากประวัตินี้ต่อไป

ประมวลการไปราชการต่างประเทศ

ของ

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน

ระหว่างดำรงตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๙๕–๒๔๙๖

๑. ไปดูงาน Public Administration ในสหรัฐอเมริกาเป็นเวลา ๖ เดือน ตามโครงการ MSA และร่วมประชุม Conference on Southeast Asia in the Coming World โดยได้รับเชิญจากมหาวิทยาลัย John Hopkins ร่วมกับมูลนิธิรอคกี้เฟลเลอร์ และมหาวิทยาลัยนิวยอร์คเชิญให้เป็น Visiting Professor และเดินทางต่อเพื่อดูงานในยุโรปหลังจากสอนและดูงานในสหรัฐอเมริกาอีก ๑ เดือน (๒๘ ก.ค. ๒๔๙๕ – ๗ มี.ค. ๒๔๙๖)

พ.ศ. ๒๕๐๐

๑. โดยมติคณะรัฐมนตรีให้ไปร่วมประชุม สปอ. ที่เมืองบาเกียว ประเทศฟิลิปปินส์ และเยี่ยมเยียนมหาวิทยาลัยในประเทศนั้น และในประเทศเวียตนามใต้ ในฐานะเลขาธิการบริหารของสมาคม สถาบันการศึกษาขั้นสูงแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (๒๔ พ.ย.–๕ ธ.ค. ๒๕๐๐)

พ.ศ. ๒๕๐๑

๑. ไปประชุมคณะกรรมการครั้งที่ ๒ ของสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งภูมิภาคเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ณ ฮ่องกง (๙–๑๒ ม.ค. ๒๕๐๑)

๒. ไปประชุมใหญ่ครั้งที่ ๒ และประชุมคณะกรรมการบริหารครั้งที่ ๓–๔ ของสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งภูมิภาคเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ณ กรุงมนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ (๑๕–๑๘ ธ.ค. ๒๕๐๑)

พ.ศ. ๒๕๐๒

๑. ไปประชุมโต๊ะกลมของสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งภูมิภาคเอเซีย-ตะวันออกเฉียงใต้ เกี่ยวกับผู้เชี่ยวชาญทางภาษาของสถาบันสมาชิกของสมาคมฯ ณ ฮ่องกง (๑–๕ พ.ย. ๒๕๐๒)

พ.ศ. ๒๕๐๐–๒๕๐๒

๑. ฐานะแขกรัฐบาลเยอรมันตะวันตก และเยี่ยมประเทศนั้น ๑ เดือน

๒. C.I.A. จัดให้ไปดูงานการศึกษามหาวิทยาลัยฮ่องกง ญี่ปุ่น ไต้หวัน

พ.ศ. ๒๕๐๓

๑. ไปประชุมคณะกรรมการบริหารครั้งที่ ๕ ของสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งภูมิภาคเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ณ สิงคโปร์ (๑๘–๒๑ ม.ค. ๒๕๐๓)

๒. ไปประชุม ณ ประเทศปากีสถาน ตามข้อเสนอของกระทรวงการต่างประเทศ และศูนย์กลางการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ที่กัลกัตตา มหาวิทยาลัยร่างกุ้ง (๖–๑๗ ก.พ. ๒๕๐๓)

๓. ไปประชุมใหญ่ครั้งที่ ๓ ของสมาคมมหาวิทยาลัยระหว่างประเทศ ณ มหาวิทยาลัยแห่งชาติเม๊กซิโก (๖–๑๒ กันยายน ๒๕๐๓)

๔. ไปประชุมสมัยสามัญครั้งที่ ๑๑ ขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ณ กรุงปารีส (๙ พ.ย. ๒๕๐๓)

พ.ศ. ๒๕๐๔

๑. ไปประชุมใหญ่ครั้งที่ ๓ ของสมาคมภถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งภูมิภาคเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ณ กัวลาลัมเปอร์ (๑๖–๒๑ ม.ค. ๒๕๐๔)

พ.ศ. ๒๕๐๕

๑. ศึกษาภูมิประเทศเหตุการณ์ ณ ประเทศสหพันธมลายา ๒ สัปดาห์ (๒๘ เม.ย. ๒๕๐๕)

๒. เป็นผู้สังเกตการณ์ไปร่วมประชุม Steering Committee ครั้งที่ ๒ ของศูนย์วิจัยพัฒนาการสังคมและเศรษฐกิจในเอเซียใต้ขององค์การศึกษาสหประชาชาติ ณ กรุงเดลฮี (๑๔–๑๖ ต.ค. ๒๕๐๕ และดูงานต่ออีก ๕ วัน)

พ.ศ. ๒๕๐๗

๑. ไปประชุมสมัยสามัญครั้งที่ ๑๓ ขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ณ กรุงปารีส (๒๐ ต.ค. – ๑๙ พ.ย. ๒๕๐๗)

พ.ศ. ๒๔๐๘

๑. ไปประชุมสมาคมวิทยาลัยนานาชาติ International Association of Universities ณ มหาวิทยาลัยโตเกียว ดูงานมหาวิทยาลัยและศูนย์ศึกษาทางเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ สัมนาระหว่างประเทศเกี่ยวกับการวิจัยครอบครัวครั้งที่ ๙ (๓๑ ส.ค.–๒๔ ก.ย. ๒๕๐๘)

พ.ศ. ๒๕๐๖

๑. ไปเป็นที่ปรึกษาและสัมนาของสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นสูงแห่งเอเซียตะ - วันออกเฉียงใต้เกี่ยวกับ บทบาทของมหาวิทยาลัยในเรื่อง Human Resouce Development ณ เมืองกัวลาลัมเปอร์ และสิงคโปร์ (๓๐ ม.ค. –๑๑ ก.พ. ๒๕๐๙)

๒. ได้รับเชิญจาก International Sociological Association ให้ไปร่วมประชุม World Congress of Sociology ณ ประเทศฝรั่งเศสและดูงานมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในยุโรป (ตั้งแต่ ๒ ก.ย.–๒๑ ก.ย. ๒๕๐๙)

พ.ศ. ๒๕๑๐

๑. ไปร่วมการสัมนาเรื่อง Student Problems in Southeast Asian Universities ที่กัวลาลัมเปอร์ (๑๑–๑๖ ธ.ค. ๒๕๑๐)

๒. ไปดูงานการวิจัยทางประชากรศาสตร์ ณ ประเทศญี่ปุ่น เกาหลี สาธารณรัฐจีน และฮ่องกง (๒๐ พ.ย.–๒ ธ.ค. ๒๕๑๐)

๓. ไปประชุมและเป็นที่ปรึกษาของการประชุมคณะกรรมการบริหารของสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นสูงแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (๗–๑๙ ธ.ค. ๒๕๑๐)

พ.ศ. ๒๕๑๗

๑. ไปประชุม ยูเนสโก ณ กรุงปารีส

คำประกาศเกียรติคุณ

นายเกษม อุทยานิน

ศาสตราจารย์อุปการคุณ ในวิชาสังคมวิทยา

ด้วยสภาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ในการประชุมครั้งที่ ๒๘๗ เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๔ ได้พิจารณาเห็นว่า ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่ ได้รับการยกย่องโดยทั่วไปในวงการ วิชาสังคมศาสตร์ ในประเทศไทย ได้เริ่มเผยแพร่วิชาการด้านนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ โดยเริ่มเป็นผู้บรรยายวิชาสังคมแก่ข้าราชการผู้เข้ารับการอบรม ณ โรงเรียนข้าราชการฝ่ายปกครองของกระทรวงมหาดไทย ความพยายามในการสร้างความก้าวหน้าและเผยแพร่วิชาสังคมวิทยาและการบริหารของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน นี้ได้สัมฤทธิ์ผลเมื่อเข้ารับตำแหน่งอาจารย์ในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เมื่อพ.ศ. ๒๔๙๓ โดยทำหน้าที่เป็นผู้สอนวิชาทั้งสองแก่นิสิตคณะรัฐศาสตร์ ต่อมาในพ.ศ. ๒๔๙๔ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์ และเป็นศาสตราจารย์ในวิชารัฐศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ นับว่าเป็นคณบดีคนแรกของคณะภายหลังที่คณะนี้ตั้งขึ้นใหม่ ถึงแม้ว่าจะต้องรับภาระหนักในด้านบริหารในฐานะคณบดีและหัวหน้าแผนกวิชา ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ก็ยังใช้เวลาสร้างความก้าวหน้าให้แก่วิชาการ โดยแต่งหนังสือเพื่อเป็นตำราหลักในวิชาสังคมวิทยา และยังเป็นผู้บรรยายวิชา รัฐศาสตร์และ สังคมวิทยา ให้แก่นิสิต นักศึกษาของ คณะรัฐ ศาสตร์

จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยและสถาบันที่สำคัญอื่น ๆ เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โรงเรียนเสนาธิการทหาร โรงเรียนสงครามจิตวิทยา และโรงเรียนนายร้อยตำรวจอีกด้วย

ความสามารถอันดีเด่นทางวิชาการของ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ไม่เพียงแต่ปรากฏภายในประเทศเท่านั้น แม้ในต่างประเทศก็ให้การยกย่องเช่นเดียวกันดังจะเห็นได้ว่าในปี ๒๔๙๕ ได้รับเชิญจากมหาวิทยาลัยนิวยอร์คและมหาวิทยาลัยจอห์นฮอปกินส์ให้เป็นผู้บรรยายแก่นักศึกษาขั้นบัณฑิตในฐานะศาสตราจารย์รับเชิญ และยังได้รับเกียรติโดยได้รับแต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยนิวยอร์คด้วย นอกจากนั้นยังได้รับเชิญให้บรรยายทางวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่างประเทศอยู่เนือง ๆ และได้รับเชิญให้เขียนบทความเพื่อลงพิมพ์ในวารสารทางวิชาการระหว่างประเทศที่สำคัญ ๆ อยู่เสมอมา

ความสามารถของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ในด้านการบริหารก็ได้รับยกย่องทั้งภายในและภายนอกประเทศ ได้เริ่มสร้างคณะรัฐศาสตร์ตั้งแต่มีนิสิตประมาณหนึ่งร้อยคน และมีแผนกวิชาเพียงแผนกเดียวจนในปัจจุบันนิสิตคณะนี้มีเพิ่มขึ้นถึง ๑,๒๐๐ คนและมีแผนกวิชาถึง ๕ แผนกวิชา นอกจากนั้นได้เป็นผู้ริเริ่มตั้งสถาบันประชากรศาสตร์ขึ้นในคณะรัฐศาสตร์ ก่อนที่สถาบันนี้จะได้รับฐานะเป็นสถาบันอิสระ นับว่าเป็นผู้สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่คณะรัฐศาสตร์ในส่วนที่เกี่ยวกับกิจการระหว่างประเทศนั้น ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้เป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งสมาคม สถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่ง อาเซียตะวันออกเฉียงใต้ และได้รับแต่งตั้งให้เป็นเลขาธิการคนแรกของสมาคมนี้ เป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โดยความสนับสนุนของคณะกรรมการแห่งชาติว่า

ด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ และได้รับแต่งตั้งให้เป็นอุปนายกของสมาคมนี้เป็นเวลาหลายปี นอกจากนั้นยังได้รับเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ของสมาคมระหว่างชาติอีกหลายสมาคม เช่น เป็นกรรมการบริหารของสมาคมมหาวิทยาลัยระหว่างชาติ ซึ่งตั้ง ณ กรุงปารีส ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๖๐–๑๙๖๕ กรรมการที่ปรึกษาและดำเนินงานของศูนย์วิจัยทางสังคมและเศรษฐกิจขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ซึ่งตั้งอยู่ ณ กรุงเดลฮี สมาชิกผู้รับเลือกตั้งของสมาคมระหว่างประเทศว่าด้วยอารยธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งตั้งอยู่ ณ กรุงบรัสเซล เป็นต้น

ในด้านการรับราชการ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน มีประวัติที่ดีงาม ท่านเริ่มเข้ารับราชการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ก่อนที่จะเข้ารับราชการในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ได้เคยดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ หลายตำแหน่ง เช่น นายอำเภอ ปลัดจังหวัด เทศมนตรี ผู้ช่วยเลขานุการรัฐมนตรี ผู้ว่าราชการจังหวัด หัวหน้ากองควบคุมเทศบาล เลขาธิการสันนิบาตช่วยป้องกัน และบรรเทาภัยทางอากาศแห่งราชอาณาจักร นอกจากนั้นท่านยังเคยเป็นสมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญและกรรมาธิการแห่งสภาร่างรัฐธรรมนูญอีกด้วย

โดยเหตุที่ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นศาสตราจารย์มาแล้วด้วยความสามารถและชำนาญเป็นพิเศษ สภาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๒๘ แห่งพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๘๖ จึงได้ลงมติเป็นเอกฉันท์แต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์อุปการคุณ ในวิชาสังคมวิทยา เพื่อเป็นเกียรติสืบไป

คัดจากหนังสือพระราชทานปริญญาบัตร

พ.ศ. ๒๕๑๕

วันสวดพระอภิธรรม

คำไว้อาลัยของศาสตราจารย์ ดร. ประกอบ หุตะสิงห์

ผมได้รู้จักสนิทสนมกับศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน เมื่อท่านเข้ามารับหน้าที่เป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เพราะท่านได้เป็นผู้ที่ชักชวนผมมาสอน วิชากฎหมายทั่วไป ในคณะ รัฐศาสตร์และ ได้แต่งตั้งผมให้เป็นกรรมการประจำคณะรัฐศาสตร์ด้วย ผมได้ทราบว่าอาจารย์เกษมเดิมรับราชการอยู่ในกระทรวงมหาดไทย และต่อมาได้ขอโอนมาเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ทั้งนี้ก็เพราะท่านเป็นผู้ที่มีใจรักในการศึกษาและมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น การที่จุฬาลง-กรณมหาวิทยาลัยได้แต่งตั้งท่านเป็นศาสตราจารย์อุปการะคุณ เมื่อท่านได้พ้นจากหน้าที่โดยครบเกษียณอายุไปแล้ว ก็ย่อมแสดงให้เห็นเด่นชัดแล้วว่า ความมุ่งมั่นในผลงานของท่านได้ประสพผลไปแล้วเป็นอย่างดียิ่ง อนึ่ง การที่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยสามารถเปิดคณะนิติศาสตร์ขึ้น ได้นั้นก็ต้องนับ ได้ว่ามีผลงานของอา-จารย์เกษมร่วมอยู่ด้วยเป็นอันมาก เมื่ออาจารย์เกษมเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์นั้นมีผู้สนใจเรียนวิชากฎหมายเพิ่มมากขึ้น จึงได้เปิดเป็นแผนกนิติศาสตร์ขึ้นในคณะรัฐศาสตร์นั้นเอง ซึ่งอาจารย์เกษมได้มองเห็นอย่างชัดเจนแล้วว่า คณะนิติศาสตร์จะต้องเกิดขึ้นในอนาคต จึงได้เริ่มตระเตรียมงานสำหรับคณะใหม่ที่จะเกิดขึ้นนี้ ได้ปรึกษาหารือในคณะกรรมการประจำคณะรัฐศาสตร์ ได้ร่างหลักสูตรและวางโครงการสำหรับคณะนิติศาสตร์ จนกระทั่งเปิดคณะนิติศาสตร์ขึ้น

ได้สำเร็จตามที่ได้คาดหมายไว้ อาจารย์เกษมจึงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญคนหนึ่งในการก่อตั้งคณะนิติศาสตร์ขึ้นในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

อาจารย์เกษม อุทยานิน เป็นผู้ที่รักงานตั้งใจทำงานด้วยความอดทนและเข้มแข็ง ได้ฝากผลงานไว้ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยเป็นอันมาก มีอุปนิสัยโอบอ้อมอารีและมีเมตตาต่อศิษย์และหวังดีต่อมิตรทุกคน คุณงามความดีที่ได้บำเพ็ญมาแล้วตลอดชีวิต จะต้องเป็นผลชักนำให้วิญญาณของอาจารย์เกษม อุทยานิน ได้ไปสู่สุขคติในสัมปรายภพ สมดังความมุ่งหวังของญาติมิตรและศิษย์ของท่านทุกประการ

ประกอบ หุตะสิงห์

คำไว้อาลัยของศาสตราจารย์ ดร. ประยูร กาญจนดุล

ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน เป็นมิตรที่มีความสนิทสนมกับผมมาเป็นเวลายาวนานถึง ๔๗ ปี นับตั้งแต่ผมได้เริ่มเข้ารับราชการในกรมการเมือง ซึ่งขึ้นอยู่ในสังกัดกรมพลัมภัง กระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ซึ่งศาสตราจารย์เกษม ฯ ได้รับราชการอยู่ก่อนแล้ว เราได้เคยร่วมทำงานด้วยกันมาในระหว่างที่ผมยังรับราชการอยู่ในกระทรวงมหาดไทย โดยได้เคยเป็นเทศมนตรีของเทศบาลนครธนบุรี อยู่ด้วยกันในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๔ ขณะที่ผมดำรงตำแหน่งปลัดจังหวัดพระนคร เนื่องจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยสมัยนั้นได้มีคำสั่งให้คณะเทศมนตรี เทศบาลนครธนบุรีออกจากตำแหน่งทั้งคณะ และแต่งตั้งเจ้าพนักงานเป็นคณะเทศมนตรี เพื่อดำเนินกิจการของเทศบาลเป็นการชั่วคราว คณะเทศมนตรีที่แต่งตั้งจากเจ้าพนักงานนี้มีศาสตราจารย์เกษม ฯ และผมร่วมอยู่ด้วย โดยผมได้ทำหน้าที่ผู้รักษาการในตำแหน่งนายกเทศมนตรีและศาสตราจารย์เกษม ฯ ทำหน้าที่เทศมนตรีผู้รับผิดชอบกิจการฝ่ายสาธารณสุข เราได้ช่วยกันร่วมกับเทศมนตรีอื่น ๆ แก้ไขปัญหายุ่งยากและปรับปรุงวางแผนงานให้แก่เทศบาลนครธนบุรีทุกด้าน จนกระทั่งเป็นระเบียบเรียบร้อยสามารถแต่งตั้งคณะเทศมนตรีขึ้นใหม่ เพื่อดำเนินงานเทศบาลต่อไปตามปกติในเวลาเพียงไม่กี่เดือน

ต่อมาเมื่อผมได้โอนไปรับราชการในกระทรวงพาณิชย์ และในภายหลังศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ก็ได้โอนจากกระทรวงมหาดไทยมาเป็นคณบดี

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เราก็ได้มีโอกาสทำงานร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากผมเป็นอาจารย์พิเศษสอนที่คณะรัฐศาสตร์อยู่ก่อนแล้ว เราได้ร่วมงานกันในครั้งหลังนี้เป็นเวลากว่า ๒๐ ปี จนกระทั่งศาสตราจารย์เกษม ฯ ได้ลาออกจากตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์

งานชิ้นสำคัญที่เราได้ร่วมกันสร้างขึ้นในระหว่างที่อยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยก็คือการจัดตั้งแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นในคณะรัฐศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ ด้วยความริเริ่มของศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน เมื่อได้ตั้งแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นแล้ว ศาสตราจารย์เกษม ฯ ก็ได้ขอให้ผมมาเป็นหัวหน้าแผนกวิชานิติศาสตร์ เพื่อวางหลักสูตรและจัดระเบียบการสอน แผนกวิชานิติศาสตร์ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว และได้เปิดสอนทั้งในชั้นปริญญาตรี และชั้นปริญญาโท และต่อมาก็ได้เปิดสอนภาคสมทบในตอนค่ำขึ้นอีก เพราะปรากฏว่ามีผู้สมัครเข้าศึกษาวิชานิติศาสตร์เป็นจำนวนมาก แผนกวิชานิติศาสตร์มีนิสิตเข้าศึกษาทั้งภาคปกติ และภาคสมทบถึงกว่า ๕๐๐ คน มีจำนวนนิสิตมากกว่าคณะบางคณะในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยเสียอีก ผมจึงได้ปรึกษากับศาสตราจารย์เกษม อุทยานินที่จะยกฐานะแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นเป็นคณะ เพื่อให้สามารถรับนิสิตเข้าศึกษาให้มากขึ้นอีก และเพื่อให้มีคณะนิติศาสตร์ขึ้นอีกคณะหนึ่งในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เพราะวิชานิติศาสตร์เป็นวิชาหลักที่สำคัญยิ่งของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งมีคณะนิติศาสตร์ด้วยกันทั้งนั้น แต่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในขณะนั้นยังขาดคณะนิติศาสตร์อยู่ สมควรที่จะมีคณะนี้ขึ้นเพื่อให้มีคณะที่สอนวิชาหลักต่าง ๆ ให้สมบูรณ์ ดังเช่นมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ แต่การที่จะแยกแผนกวิชานิติศาสตร์ออกจากคณะรัฐศาสตร์ก็จะมีผล

กระทบกระเทือนคณะรัฐศาสตร์อยู่บ้าง เพราะเท่ากับแยกนิสิตออกไปจากคณะรัฐศาสตร์ถึงประมาณ ครึ่งหนึ่งของ จำนวนนิสิตคณะรัฐศาสตร์ ทั้งหมดในเวลานั้น แต่ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ก็มีใจกว้างและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมของมหาวิทยาลัยและความสำคัญของวิชานิติศาสตร์ ทั้งเห็นว่าคณะรัฐศาสตร์ก็อาจขยายงานออกไปอีกได้ถึงแม้ว่าจะแยกแผนกวิชานิติศาสตร์ออกไปแล้ว จึงไม่ขัดข้องและไม่ทัดทานแต่อย่างใด ผมจึงได้ดำเนินการจัดทำโครงการจัดตั้งคณะนิติศาสตร์ขึ้น และได้ไปชี้แจงต่อคณะกรรมการบริหารของสภาการศึกษาแห่งชาติในสมัยนั้น ซึ่งในชั้นแรกจะให้ตั้งเป็นแต่เพียงแผนกอิสระก่อน จนกระทั่งเป็นผลสำเร็จโดยตกลงให้ตั้งเป็นคณะได้ และได้มีการจัดตั้งคณะนิติ-ศาสตร์ขึ้นโดยประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑๖๔ ลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ซึ่งมีผลบังคับเช่นเดียวกับพระราชกฤษฎีกา คณะนิติศาสตร์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย จึงได้อุบัติขึ้นอีกวาระหนึ่ง หลังจากที่มีฐานะเป็นแผนกวิชามาเป็นเวลาถึง ๒๑ ปี แต่ในขณะที่จัดตั้งคณะนิติศาสตร์ขึ้นนั้น แม้ว่าศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน จะได้ลาออกจากตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์ไปแล้ว ก็ยังได้เห็นผลงานที่ศาสตราจารย์เกษม ฯ ได้วางรากฐานไว้ด้วยการจัดตั้งแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นมา จนกระทั่งแผนกวิชานิติศาสตร์ได้เจริญและขยายตัวเป็นคณะนิติศาสตร์ดังที่ปรากฏอยู่ในเวลานี้ หากศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ไม่ได้ริเริ่มจัดตั้งแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นมา ก็ยังไม่แน่ว่าจะมีคณะนิติศาสตร์ขึ้นในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยหรือไม่ ฉะนั้นจึงสมควรที่จะบันทึกผลงานชิ้นสำคัญนี้ไว้เป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน สืบไป

ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน เป็นนักปกครองที่มีความรู้และประสบการณ์อย่างกว้างขวาง เป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชาสังคมวิทยาและรัฐศาสตร์ และได้เป็นผู้สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เป็นอย่างมากทั้งในด้านวิชาการและในด้านอาคารสถานที่ของคณะ การที่คณะรัฐศาสตร์ได้เจริญก้าวหน้าและเป็นปึกแผ่นดังที่ปรากฏอยู่ในเวลานี้ ก็เพราะความปรีชาสามารถและการสร้างสรรของศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ซึ่งได้นำวิชาความรู้และประสบการณ์มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาวิชารัฐศาสตร์อย่างกว้างขวาง

การที่ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน มาถึงแก่อนิจกรรมเช่นนี้ จึงทำให้สูญเสียนักปกครอง และผู้บริหาร การศึกษา วิชารัฐศาสตร์ ที่สำคัญ ไปอย่าง น่าเสียดายยิ่ง ยังให้เกิดความโศกเศร้าอาลัยแก่ญาติ มิตร และลูกศิษย์อย่างที่สุด ขอให้วิญญาณของศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ผู้ซึ่งได้บำเพ็ญกุศลกรรมและสาธารณประโยชน์ไว้อย่างไพศาลในระหว่างที่ยังดำรงชีวิตอยู่ จงประสพสันติสุขในสัมปรายภพชั่วนิรันดร

ประยูร กาญจนดุล

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน กับ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ยุคใหม่ได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ซึ่งผมได้เป็นนิสิตในรุ่นแรกนี้ด้วยผู้หนึ่ง ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้ย้ายจากกระทรวงมหาดไทยมาเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์ เมื่อผมได้อยู่ปีที่ ๒ ในระยะที่ท่านมาดำรงตำแหน่งคณบดีนั้น คณะรัฐศาสตร์กำลังอยู่ในระหว่างก่อร่างสร้างตัว ไม่มีตึกเรียนเป็นของตัวเองโดยยังต้องอาศัยคณะอักษรศาสตร์และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีอยู่ สำหรับอาจารย์คณะก็มีอาจารย์ประจำเพียง ๒ คน รวมทั้งตัวท่านเอง นอกจากนั้นต้องอาศัยอาจารย์พิเศษทั้งสิ้น ในส่วนที่เกี่ยวกับหลักสูตรก็ยังหาความแน่นอนไม่ได้ เพราะในระยะแรกที่ตั้งคณะได้จัดหลักสูตรให้เหมาะสมกับการไปรับราชการกระทรวงมหาดไทย แต่ระยะที่ท่านมาอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ข้อผูกพันธ์กับกระทรวงมหาดไทยได้สิ้นสุดลง ทางคณะมีความจำเป็นต้องปรับปรุงหลักสูตรเพื่อให้บัณฑิตมีความรู้ ความสามารถ ไปรับราชการที่อื่น ๆ หรือทำงานกับเอกชนได้ด้วย ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาของหน่วยงานใหม่ ๆ เช่น คณะรัฐศาสตร์ในระยะนั้น ซึ่งศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ในฐานะคณบดีจะต้องขบคิดและแก้ไขทั้งสิ้น และแทบจะเรียกได้ว่าท่านต้องทำด้วยตัวเองโดยไม่มีใครช่วย เพราะขณะนั้นท่านไม่มีผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาที่จะเรียกมาปรึกษาหรือใช้ให้ไปทำ ท่านได้ปฏิบัติงานด้วยความสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้นจนหมดสิ้นไป สองปีหลังจากที่ท่านเข้ารับหน้าที่ คณะรัฐศาสตร์

ก็มีตึกของตนเองและได้ขยายไปเป็น ๓ ตึกก่อนที่ท่านจะออกจากราชการ ศาสตราจารย์เกษม อุทยานินตระหนักดีว่าคุณภาพของการศึกษาขึ้นอยู่กับคุณภาพของอาจารย์ผู้สอน ท่านได้พยายามสร้างอาจารย์จากที่มีเพียง ๒ คน จนกระทั่งมี ๖๐ กว่าคนขณะที่ท่านออกจากราชการและเป็นอาจารย์ที่มีคุณวุฒิสูง ๆ ทั้งสิ้น จนคณะรัฐศาสตร์สมัย ที่ท่านรับราชการ อยู่นั้นคุณภาพของอาจารย์ เมื่อเทียบเป็นอัตราส่วนกับคณะอื่น ๆ แล้วเป็นคณะที่มีอาจารย์ปริญญาเอกมากที่สุด ส่วนหลักสูตรนั้นท่านก็ ได้ปรับปรุงให้ทันสมัย โดยเพิ่มสาขาวิชาซึ่งแต่แรกมีอยู่เพียงแผนกวิชาเดียวจนมี ๕ แผนกวิชา ซึ่งล้วนแต่เป็นแผนกวิชาที่เริ่มเป็นแห่งแรกในประเทศไทยทั้งสิ้น ได้แก่ แผนกวิชาการปกครอง การคลัง การทูตและต่างประเทศ รัฐประศาสนศาสตร์ และสังคม (ซึ่งรวมสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา) ตลอดจนได้ตั้งแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นในคณะรัฐศาสตร์ด้วยอันเป็นต้นกำเนิดของคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน

นอกจากก่อสร้างคณะรัฐศาสตร์ให้เป็นปึกแผ่นดังได้กล่าวแล้ว ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ยังได้เป็นผู้มีความสามารถมองการณ์ไกลเห็นความจำเป็นของชาติบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ เช่น ปัญหาประชากร ท่านได้เป็นผู้ส่งเสริมงานด้านนี้เป็นคนแรก โดยส่งอาจารย์ไปเรียนวิชานี้เป็นคนแรก และได้ตั้งศูนย์ประชากรศาสตร์ขึ้นในคณะรัฐศาสตร์ ซึ่งต่อมาได้เจริญเติบโตมาเป็นสถาบันประชากรศาสตร์ในปัจจุบัน นอกจากนั้นท่านได้ริเริ่มก่อตั้งสถาบันวิจัยทางสังคมศาสตร์ขึ้นในคณะรัฐศาสตร์ นับเป็นสถาบันที่ค้นคว้าด้านนี้เป็นแห่งแรกของประเทศไทย สถาบันนี้ได้เจริญก้าวหน้าและได้เป็นสถาบันวิจัยทางสังคมศาสตร์ของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน สถาบันอีกสถาบันหนึ่ง คือ สถาบันเอเซียซึ่ง

ทำหน้าที่วิจัยปัญหาของประเทศเอเชีย สถาบันนี้ก็ได้ริเริ่มตั้งขึ้นในขณะที่ท่านเป็นคณบดีและทางจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยมีโครงการที่จะยกฐานะขึ้นเป็นสถาบันอิสระขึ้นกับมหาวิทยาลัยต่อไป

เมื่อผมมารับหน้าที่คณบดีหลังจากท่าน คณะรัฐศาสตร์เป็นปึกแผ่นมั่นคงอยู่แล้วทั้งในด้านสถานที่ อาจารย์ และหลักสูตรอันเนื่องมาจากผลงานที่ท่านได้สร้างไว้ให้กับคณะรัฐศาสตร์นั้น เราอาจเรียกท่านได้ว่าเป็นผู้สร้างรากฐานทางวิชารัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ประชากรศาสตร์ และการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ไว้ให้แก่ประเทศไทย

ความสำเร็จที่ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้สร้างไว้นับว่าเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและบรรดาศิษย์ของท่านที่สำเร็จการศึกษาจากคณะรัฐศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง ขออำนาจกุศลผลบุญที่ท่านได้บำเพ็ญไว้ จงเป็นปัจจัยให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

เกษม สุวรรณกุล

(ศาสตราจารย์ เกษม สุวรรณกุล)

อดีตคณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬา ฯ

และ อดีตรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐ

ด้วยความอาลัยจากนิสิตเก่า

เนื่องในโอกาสวันพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ผู้เขียนในฐานะนิสิตเก่ารัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยผู้หนึ่ง จึงขอถือโอกาสนี้แสดงความเคารพ ความรัก และความอาลัยในการที่เขาได้สูญเสียอดีตคณบดีที่ท่านได้มีความวิริยะอุตสาหะบุกเบิกคณะเล็ก ๆ มาจนเป็นเช่นปัจจุบัน และท่านได้บำเพ็ญหน้าที่ของครูให้แก่พวกเรามาอย่างใด

ความจริงผู้เขียนเป็นศิษย์ท่านคณบดีชนิดปลายแถว เพราะไม่มีความดีเด่นในการเรียนและการสังคมแต่ประการใด แต่กระนั้นก็ยังจำคุณงามความดีของท่านคณบดีได้สดใสเหมือนเมื่อวันวานทั้ง ๆ ที่เหตุการณ์ได้เริ่มเกิดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๓ ในปีดังกล่าวผู้เขียนได้ย่างเข้ามาสู่ร่มเงาของพระเกี้ยว เป็นนิสิตคณะรัฐศาสตร์รุ่นที่สาม รุ่นที่หนึ่งและที่สองก็มีนิสิตเพียง ๕๐–๖๐ คน รุ่นผู้เขียนมี ๕๘ คน เพราะมีพี่เก่าคอยอยู่เป็นเพื่อนให้กำลังใจเสีย ๒ คน สถานที่เรียนก็คือมุขล่างของตึกอักษรศาสตร์ มีอาจารย์ประจำ ๒ ท่าน คือ อาจารย์เกษม อุทยานิน และขุนสำราญราษฎร์บริรักษ์ เลขานุการคณะคนปัจจุบัน และลุงเสริมทำหน้าที่เป็นคนเปิดปิดคณะ อาจารย์พระวรภักดิ์พิบูลย์ยังมาเอาเมื่อผู้เขียนขึ้นปีสองแล้ว

ชีวิตการเรียนในสมัยนั้นช่างเป็นที่น่าตื่นเต้นเสียนี่กระไร มีอาจารย์ ดร. มาลัย หุวะนันทน์ สอนหลักรัฐศาสตร์ ซึ่งบางทีท่านติดราชการก็ให้คุณบรรโลม

ภุชงคกุล ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงหบุรีปัจจุบันซึ่งเรียนอยู่ห้องเดียวกันเป็นผู้บอกให้จดตามคำบอก วิชากฎหมายทั่วไปมีอาจารย์ ดร. ประกอบ หุตะสิงห์ เป็นผู้บรรยาย อาจารย์ ม.จ. ลักษณะเลิศ ขยางกูร สอนวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งแทนที่จะเป็นวิชาง่วงเหงาหาวนอน กลับเรียกเสียงฮาสนั่นหวั่นไหว ไม่แพ้วิชาเศรษฐ-ศาสตร์ที่บรรยายโดยอาจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ภาษาอังกฤษ ก็มีอาจารย์จินตนา ยศสุนทร และอาจารย์อุบล หุวะนันทน์ ส่วนภาษาไทยได้แก่อาจารย์เจือ สตเวทิน พอถึงชั่วโมงพลศึกษานิสิตชอบมากเพราะได้เดินมาเรียนถึงหลังตึกเลขาธิการ เป็นตึกเก่า ๆ อยู่หลังหนึ่งเคยใช้เป็นที่ทำการสมาคมนิสิตเก่าปัจจุบันรื้อไปเสียแล้ว ในเมื่อระยะทางระหว่างตึกอักษรศาสตร์กับตึกพละที่ว่านี้อยู่ไกลกันมากกว่าจะถึงที่หมายปลายทางสมาชิกจึงหลงทางไปเสียมากเป็นธรรมดา

มีเรื่องแปลกอยู่กรณีหนึ่งคือ ท่านคณบดีไม่มีโอกาสได้เข้าสอนนิสิตรุ่นสามเลยตั้งแต่ต้นจนจบ ผู้เขียนเองโชคดีที่ได้เรียนสังคมวิทยาจากท่าน เมื่อไปเรียนที่สำนักการศึกษาวิชาสังคมสงเคราะห์ สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่ถึงแม้ว่าท่านจะไม่ได้เข้าห้องสอนเองก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างคณบดีกับนิสิตผู้เขียนกล้ายืนยันว่าดีที่สุดในจุฬา ฯ สมัยนั้นเพราะท่านรู้จักชื่อนิสิตหมดทุกคน และตอนเย็นเมื่อมีการแข่งขันกีฬากับคณะอื่น ๆ ท่านก็มายืนเชียร์อยู่ด้วยเป็นประจำ และจะขาดเสียมิได้ในนัดสำคัญ ๆ เช่น การแข่งกับคณะวิศวกรรมศาสตร์ ซึ่งอาจารย์คุณพระเจริญวิศวกรรมคณบดีคณะนั้นก็ต้องมากำกับสนามทุกนัดไปเหมือนกัน

พอขึ้นปีสอง นิสิตใหม่เป็นผู้หญิงตั้ง ๗ คน เป็นเรื่องตื่นเต้นมาก คุณเธอเหล่านั้นถูกรุมล้อมถามเสมอว่าเป็นผู้หญิงทำไมมาเรียนรัฐศาสตร์ และปัจจุบันนี้นิสิตชายก็จวนจะถูกรุมล้อมถามด้วยความประหลาดใจเหมือนกันว่าเป็นผู้ชายทำไมมาเรียนรัฐศาสตร์ นิสิตรุ่นนี้นั่นเองที่ริเริ่มเรียกท่านคณบดีว่า "ป๋า" แล้วก็เลยแพร่สะพัดเรียกกันไปทั่วคณะ ตอนนั้นผู้เขียนย้ายมาเรียนตึกบัญชีแล้ว และก็เริ่มก่อสร้างตึกของคณะรัฐศาสตร์ที่หลังสถานเสาวภา ซึ่งไกลจากจุฬาเสียนี่กระไร เพราะต้องอ้อมมาเข้าทางถนนหลังสนามม้าได้ทางเดียว แต่ถ้าเป็นทางเข้าก็พอจะเลาะลัดได้ใกล้เข้า ก็ต้องผ่านเล้าหมูเล้าเป็ดและโรงทอผ้ากระตุกกี่ของคนจีน ซึ่งทั้ง บริเวณ เต็ม ไปด้วย กลิ่นอันรุนแรง ของน้ำย้อม ผ้าสลับด้วย กลิ่นขี้ หมูขี้เป็ด อบอวล

การบุกเบิกทางวัตถุนั้น ถ้าใครไม่เคยทำงานด้านบริหารก็อาจคิดว่าง่าย การชักจูงให้ผู้มีอำนาจหน้าที่เห็นด้วย ยอมให้งบประมาณมาดำเนินการก็ต้องใช้ความพยายามและความสามารถมิใช่น้อย การเห็นการณ์ไกลยอมลำบากในขั้นต้นต่อการขยายเขตการศึกษาออกมาจากกลุ่มเดิมก็มิใช่ของเล่น ไหนจะต้องต่อสู้กับความสะดวกสะบายเดิมของผู้เกี่ยวข้องอันได้แก่ครูบาอาจารย์และเจ้าหน้าที่ธุรการ ไหนจะต้องพบกับการต่อต้านของประชาชนซึ่งเคยเช่าที่ดินอยู่อาศัยเดิม จนบางครั้งก็ต้องกะเกณฑ์นิสิตมานอนเฝ้าคณะเพราะเกรงจะถูกลอบวางเพลิง การมาก่อร่างสร้างตัวของคณะรัฐศาสตร์ จึงน่าที่ทางคณะจะเขียนไว้เป็นหลักฐาน รวมทั้งเรื่องอาจารย์พิเศษท่านหนึ่งขึ้นรถสามล้อมาสอนที่คณะ ด้วยความสูงชันของสะพานไม้ข้ามคลองอรชรเข้าคณะประกอบกับความลื่นของดินจากถนน มีผลให้ทั้งสารถีและผู้โดยสารลงไปอาบน้ำในคลองกันอย่างไม่เต็มใจ

ส่วนการบุกเบิกทางวิชาการเล่า ผู้เขียนคิดว่าคณะรัฐศาสตร์ต้องเป็นหนี้บุญคุณท่านคณบดีอยู่มาก เพราะท่านได้พยายามแก้ไขหลักสูตรจาก ๓ รุ่นแรกซึ่งผลิตคนออกมารับราชการกรมมหาดไทยโดยเฉพาะ โดยมีข้อตกลงกับ ก.พ. ไว้ล่วงหน้า มาเป็นการเรียนทางสังคมศาสตร์โดยแท้จริงและแตกลูกแตกหลานเป็นสาขาแผนกวิชาต่าง ๆ ตลอดจนสถาบันต่าง ๆ ทางสังคมศาสตร์อีกหลายสถาบัน ล้วนแต่นำชื่อเสียงมาสู่มหาวิทยาลัยทั้งสิ้น

ที่จะกล่าวเป็นความสุดท้าย คือ ความสัมพันธ์ระหว่างท่านคณบดีกับนิสิตเก่า นอกจากนิสิตเก่าชนิดหัวกะทิที่ท่านได้พยายามปั้นหาทุนหรือสนับสนุนให้ได้รับการศึกษาต่อในต่างประเทศเพื่อกลับมาเป็นอาจารย์ในคณะสืบแทนตัวท่านต่อไปแล้ว บรรดานิสิตเก่าชนิดหางกะทิที่แยกย้ายไปรับราชการเป็นปลัดอำเภอตามท้องที่ต่าง ๆ ท่านก็สนใจติดตามข่าวอยู่เสมอ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๑ จะเนื่องในโอกาสใดผู้เขียนก็จำไม่ได้ มีนิสิตเก่าที่รับราชการตามต่างจังหวัดได้เดินทางมากรุงเทพพร้อมกันหลายคน ได้มีการนัดรับประทานอาหารร่วมกันที่ร้านอาหารใกล้สพานยมราช พวกเราก็ไปเชิญท่านมาร่วมด้วย ได้มีการรำลึกถึงความหลังกันอย่างสดชื่น และตั้งแต่นั้นเมื่อมีการชุมนุมครั้งใดก็ต้องเชิญท่านมาทุกนัด และท่านก็อยู่กับเราจนดึกจนดื่นเสมอไป พร้อมกันนั้นเมื่อทางคณะมีกิจกรรมอย่างใด เช่นการรับน้องใหม่ท่านก็แนะนำนิสิตปัจจุบันให้เชิญนิสิตเก่ามาร่วมด้วย ผู้เขียนเองก็พยายามมาร่วมทุกปีจนกระทั่งเขางดเชิญนิสิตเก่าจึงเป็นอันแล้วกันไป

ท่านคณบดีและคุณนายไม่มีบุตรธิดา ท่านจึงปรารภเสมอว่า งานแซยิดท่านท่านประสงค์จะให้ลูกศิษย์ลูกหาจัดให้ พวกเราก็ได้แสดงกตเวทิตาจัดให้

ท่านไปแล้วตามสมควรแก่สติกำลัง และยังได้จัดพิมพ์เอกสารวิชาการเป็นอนุสรณ์ให้แก่ท่านในวาระนั้นด้วยหนึ่งเล่ม บัดนี้ความถึงที่สุดแห่งชีวิตก็มาถึงท่านแล้วตามธรรมชาติของมนุษย์ พวกเรานิสิตเก่ารัฐศาสตร์ก็คงมีส่วนได้ร่วมจัดงานพิธีพระราชทานเพลิงศพแทนลูกของท่าน และชื่อศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน อดีตคณบดีคณะรัฐศาสตร์ ก็คงจะอยู่ในใจของเรา พร้อมกับความสำนึกในพระคุณของท่านที่มีต่อคณะและต่อพวกเราตลอดไปจนกว่าเราจะไปเป็นศิษย์ของท่านในภพใหม่อย่างแน่นอน

ท. กล้วยไม้ ณ อยุธยา

สำนักการศึกษา กรุงเทพมหานคร

ระลึกถึงพระคุณของพี่เกษม

คุณพ่อมีลูก ๕ คน พี่เกษม (เราเรียกว่า "พี่เขม") เป็นลูกคนโต น้อง ๆ เรียงตามลำดับ คือ ทวีป ไขศรี (นางไขศรี กลันทกานนท์) กระแส และล้ำบุญ (พ.ต.ต. ล้ำบุญ) เรามีอายุห่างกันเป็นช่วง ๆ ช่วงละ ๓–๕ ปี

เมื่อเด็ก ๆ ขณะที่เรายังเรียนวิชาสามัญอยู่นั้น เราอยู่กรุงเทพ ฯ พร้อมหน้ากัน แต่พอขึ้นชั้นอุดมศึกษา เราผลัดกันไปโน่นมานี่ เวลาทำงานพี่เขมทำงานมหาดไทยต้องย้ายออกหัวเมืองบ่อย ๆ แต่ก็ไม่ได้ทอดทิ้งน้อง ๆ มีจดหมายมาแนะนำสั่งสอนพวกเราอยู่เป็นประจำ

พวกเราน้อง ๆ มีธุระปะปั๋งอะไร พอพี่เขมทราบก็ให้ความช่วยเหลือ ให้ความอบอุ่น ให้คำปรึกษาหารือ และเป็นทุกข์เป็นร้อนแทนเราเสมอ

นอกจากบรรดาน้อง ๆ แล้ว พี่เขมยังดูแลครอบคลุมไปถึงหลาน ๆ อีกด้วย หลานคนไหนจะเข้าเรียนที่ไหน พี่เขมก็ช่วยดูแลให้ หลานไปนอกก็เป็นธุระปะปั๋งจัดการให้เข้าเป็นนักเรียนในความดูแลของ ก.พ. ทำให้เสียค่าใช้จ่ายน้อยลง เมื่อครั้งล้ำบุญน้องคนเล็กเกิดอุบัติเหตุถึงแก่กรรม พี่เกษมเป็นธุระจัดการให้ทุกอย่าง เช่นรวบรวมทรัพย์สมบัติแบ่งให้ลูกของเขา จนหลานทุกคนได้รับการศึกษาเล่าเรียนอย่างดียิ่ง และขณะนี้หลาน ๆ ก็มีความสุขตั้งหลักฐานได้โดยทั่วหน้ากัน

คุณพ่อภูมิใจมากที่ท่านมีลูกคนโตสามารถดูแลน้อง ๆ และให้ความยุติธรรมแก่น้อง ๆ เสมอหน้ากันหมด พี่เขมนับว่าเป็นอภิชาติบุตร เพราะเป็นผู้สืบสกุลที่นำความเจริญและเชิดหน้าชูตามาสู่วงศ์ตระกูลอย่างดียิ่ง

พี่เชมเจ็บอยู่เป็นปี ๆ พวกเราน้อง ๆ ต่างมีครอบครัวและต้องทำงานหาเลี้ยงชีพจึงไม่มีเวลาไปพยาบาลท่านเต็มที่ แต่เราก็เคราะห์ดีและภูมิใจที่เรามีพี่สะใภ้ที่วิเศษสุด พี่ฉลวยตรากตรำพยาบาลท่านเป็นอย่างดียิ่ง พี่เชมป่วยด้วยโรคไต และโรคไตเป็นโรคที่รักษาลำบากมาก อาหารการรับประทานต้องเป็นไปตามที่แพทย์สั่ง หากดูแลไม่ใกล้ชิดตลอดเวลาแล้ว อาการจะทรุดเร็ว แต่เนื่องจากพี่ฉลวยได้พยาบาลและเอาใจใส่เป็นอย่างดีเช่นนี้ จึงทำให้พี่เชมมีชีวิตยืนยาวอยู่ได้เป็นปี ๆ

แต่ความตายเป็นสิ่งที่ทุกคนไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ ในที่สุดพี่เชมก็ต้องจากพวกเราไป เราน้อง ๆ ไม่มีโอกาสทดแทนบุญคุณของพี่เชมให้สมกับความดีที่ท่านให้แก่เราได้ พี่เชมได้ทำคุณความดีและบำเพ็ญบุญกุศลไว้มาก แต่เราเชื่อว่าเพียงแต่กรรมดีที่พี่เชมได้สร้างสมไว้ให้แก่น้อง ๆ เท่านั้น ก็คงเป็นบุญกุศลที่ส่งเสริมให้พี่เชมได้รับความสุขในสรวงสวรรค์แล้วอย่างแน่แท้ ขอบุญกุศลทั้งหลายที่น้อง ๆ ได้ทำแล้วจงเป็นปัจจัยให้พี่เชมประสบความสุขในสัมปรายภพอีกโสดหนึ่งด้วย

ขอพี่เชมมีสุขทุกสถาน

ตลอดกาลเพราะกรรมนำสนอง

ชาตินี้ทำดีไว้ด้วยใจปอง

ชาติหน้าพ้องกันอีกที่มีสุขเทอญ

น้อง ๆ

ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน และผลงานของท่านที่มีต่อ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้รับการบรรจุและแต่งตั้งเข้ารับราชการในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เมื่อ ๑ มกราคม ๒๔๙๓ โดยทำหน้าที่อาจารย์ผู้สอนวิชาสังคมวิทยาและการบริหารแก่นิสิต และในขณะเดียวกันได้ทำหน้าที่รักษาการในตำแหน่งคณบดีด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ ท่านได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์ และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์ในวิชารัฐศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ นับว่าท่านเป็นคณบดีคนแรกของคณะภายหลังที่คณะนี้ตั้งขึ้นมาใหม่ แม้ว่าท่านจะต้องรับภาระหนักในด้านการบริหารในฐานะคณบดีและหัวหน้าแผนกวิชา ในระยะที่ คณะตั้งขึ้นมาใหม่ ซึ่งมีอาจารย์เพียง ๒–๓ คน ท่านยังได้ใช้เวลาสร้างความก้าวหน้าทางวิชาการ โดยแต่งหนังสือเพื่อเป็นตำราหลักในวิชาสังคมวิทยา อันเป็นประโยชน์แก่การศึกษาของนิสิตในรุ่นต่อ ๆ มา

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นผู้ทรงคุณวุฒิสูง เป็นที่ยกย่องโดยทั่วไปว่าเป็นบุคคลสำคัญท่านหนึ่งในวงการวิชาสังคมศาสตร์ ท่านได้เริ่มเผยแพร่วิชาการด้านนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ หลังจากที่สำเร็จการศึกษาวิชาสังคมวิทยา

และการบริหารจากสหรัฐอเมริกา โดยเริ่มเป็นผู้บรรยายวิชานี้แก่ข้าราชการผู้เข้ารับการอบรม ณ โรงเรียนข้าราชการฝ่ายปกครอง กระทรวงมหาดไทย และผลสำเร็จตามความมุ่งหวังของท่านได้เป็นจริงขึ้น เมื่อท่านได้มีบทบาทในฐานะอาจารย์คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ในด้านวิชาการ ความสามารถอันดีเด่นของท่านไม่เพียงปรากฏภายในประเทศเท่านั้น แม้ในต่างประเทศก็ให้การยกย่องเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่าในปี ๒๔๙๕ ท่านได้รับเชิญจากมหาวิทยาลัยนิวยอร์คไปดูงาน Public Administration ในสหรัฐอเมริกา และร่วมประชุม Conference on Southeast Asia in the Coming World โดยได้รับเชิญจากมหาวิทยาลัยฮอบกินส์ ร่วมกับมูลนิธิรอกกีเฟลเลอร์ ได้รับเชิญให้เป็นผู้บรรยายแก่นักศึกษาขั้นปริญญาโทในฐานะ Visiting Professor และยังได้รับเกียรติโดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยนิวยอร์ค อันนับได้ว่าเป็นเกียรติประวัติแก่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย โดยส่วนรวม

ในด้านการบริหาร ท่านได้รับการยกย่องเป็นอย่างสูง ท่านได้สร้างคณะรัฐศาสตร์มาตั้งแต่มีแผนกวิชาการปกครองเพียงแผนกเดียว และมีนิสิตไม่เกิน ๑๕๐ คน จนขยายขอบเขตวิชาออกไปถึง ๕ แผนกวิชา มีแผนกวิชาการคลัง แผนกวิชานิติศาสตร์ แผนกวิชารัฐประศาสนศาสตร์ และแผนกสังคมวิทยา จำนวนนิสิตได้เพิ่มขึ้นถึง ๑,๐๐๐ คนเศษ ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าปัจจุบันบรรดาศิษย์ของท่านซึ่งสำเร็จการศึกษาออกไปรับราชการในกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ก็ได้มีตำแหน่งความรับผิดชอบสูง ๆ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าราช-

การจังหวัด ตลอดจนเป็นนายตำรวจ นายทหาร อยู่ทั่วประเทศ นอกจากนั้นท่านยังได้เป็นผู้ริเริ่มตั้งสถาบันประชากรศาสตร์ขึ้นในคณะรัฐศาสตร์ ในส่วนที่เกี่ยวกับกิจการระหว่างประเทศนั้น ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้เป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันก่อร์ปด้วยมหาวิทยาลัยในประเทศฟิลิปปินส์ พม่า มาเลเซีย ฮ่องกง และประเทศไทย เป็นสมาชิก และได้รับแต่งตั้งให้เป็นเลขาธิการคนแรกของสมาคมนี้ ท่านเป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยโดยความสนับสนุนของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ นอกจากนั้นท่านยังได้ร่วมเป็นกรรมการในสมาคมทางวิชาการอีกหลายแห่ง เช่น เป็นกรรมการบริหารสมาคมวิทยาลัยระหว่างชาติ กรรมการที่ปรึกษาและดำเนินงานของศูนย์วิจัยทางสังคมและเศรษฐกิจขององค์การศึกษาวิทยา ศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติเป็นต้น นับเป็นผลดีต่อการศึกษาด้านสังคมศาสตร์ซึ่งคณะรัฐศาสตร์เป็นผู้รับผิดชอบเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อได้พิจารณาถึงผลงานทางด้านบริหารและด้านวิชาการที่ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้กระทำไว้ในอดีต จะเห็นได้ว่าท่านมีความตั้งใจอย่างแท้จริงในอันที่สร้างสรรและส่งเสริมความก้าวหน้าในวิชาการด้านสังคมศาสตร์ ท่านได้ฟันฝ่าอุปสรรคนานัปการ นับตั้งแต่วิชาการด้านนี้ในขณะนั้นยังไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควรจากทางราชการและบุคคลทั่วไป เป็นผลให้คณะรัฐศาสตร์เจริญก้าวหน้ามาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ในด้านการรับราชการ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน มีประวัติที่ดีงามประกอบด้วยประสบการณ์เป็นอย่างสูง ก่อนเข้ารับราชการในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ได้เคยดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ หลายตำแหน่ง เช่น นายอำเภอ ปลัดจังหวัด เทศมนตรี ผู้ช่วยเลขานุการรัฐมนตรี ผู้ว่าราชการจังหวัด นอกจากนั้นยังเคยเป็นสมาชิกวุฒิสภา สมาชิกร่างรัฐธรรมนูญ และกรรมาธิการแห่งสภาร่างธรรมนูญอีกด้วย

โดยเหตุที่ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในด้านวิชาการ และมีผลงานดีเด่น สภาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยจึงได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้ได้รับปริญญารัฐศาสตร์บัณฑิต กิติมศักดิ์ เมื่อปี ๒๕๑๐ และหลังจากครบเกษียณอายุราชการแล้ว สภาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยได้มีมติเป็นเอกฉันท์แต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์อุปการคุณ เพื่อเป็นเกียรติสืบไปอีกด้วย

กระมล ทองธรรมชาติ

(ศาสตราจารย์ กระมล ทองธรรมชาติ)

คณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ

ผลงานของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ที่มีต่อ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

คณะนิติศาสตร์ รู้สึกสลดใจอย่างยิ่งต่อข่าวการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน อดีตคณบดี คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ผู้ริเริ่มจัดให้มีการศึกษาวิชานิติศาสตร์ ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยขึ้นใหม่ เมื่อท่านได้เข้ามารับตำแหน่งคณบดี คณะรัฐศาสตร์ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยที่ท่านได้พิจารณาเห็นว่า การศึกษาวิชารัฐศาสตร์นั้น ควรจะควบคู่กันไปกับวิชานิติศาสตร์ เพราะวิชารัฐศาสตร์ก็ดี และวิชานิติศาสตร์ก็ดี เป็นศาสตร์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่โดยใกล้ชิด และในการประกอบวิชาอาชีพผู้ซึ่งจบรัฐศาสตร์ หรือจบนิติศาสตร์ก็จะต้องปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกันไปด้วย หรือจะต้องเข้าไปปฏิบัติงานร่วมกัน เพื่อความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ทั้งในด้านวิชาการและการปฏิบัติงาน คณะรัฐศาสตร์จึงจำเป็นต้องมีการสอนทั้งรัฐศาสตร์และกฎหมายด้วย โดยที่ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้เคยผ่านงานด้านปกครองมาแล้วอย่างเชี่ยวชาญ และประกอบกับท่านได้เคยรับการศึกษาในสภานิติศึกษา กระทรวงยุติธรรม จนกระทั่งสอบไล่ได้นิติศาสตร์ ภาคสี่ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ จึงทำให้ท่านได้ทราบและเข้าใจถึงความเกี่ยวพันระหว่างวิชานิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ และความสัมพันธ์ระหว่างนักปกครองและนักกฎหมายเป็นอย่างดีมาโดย

ตลอด ดังนั้น ท่านจึงได้เสนอให้จัดตั้งแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นในปีแรกที่ท่านได้เข้าดำรงตำแหน่งคณบดี

ในครั้งแรก การศึกษาวิชารัฐศาสตร์ ส่วนใหญ่มีหลักสูตรเน้นหนักไปในด้านกฎหมาย เพราะว่าหลักสูตรคณะรัฐศาสตร์แต่เดิม ได้นำเอาหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาเป็นแนวใน การวาง หลักสูตรคณะรัฐศาสตร์ ดังนั้น โดยที่ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน มีความรู้ความเข้าใจในด้านกฎหมายเป็นอย่างดีเพื่อที่จะนำประยุกต์ให้เข้ากับวิชารัฐศาสตร์ ท่านจึงได้จัดตั้งแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นและต่อมา นิสิตรุ่นปี พ.ศ. ๒๔๙๕ และ พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็ได้มีผู้แยกไปเรียนในแผนกวิชานิติศาสตร์ส่วนหนึ่งด้วย

แต่เนื่องจากแผนกวิชานิติศาสตร์เพิ่งจะจัดตั้งขึ้นในจุฬา ฯ ความนิยมรู้จักของนิสิตที่จะเข้าเรียนในแผนกนี้จึงยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ประกอบทั้งการเรียนก็ไม่ได้แบ่งแยกออกไปจากแผนกวิชาปกครองหรือแผนกวิชาการต่างประเทศและการทูตอย่างเอกเทศแต่อย่างใด ความสนใจของผู้ที่จะเข้าเรียนจึงมีน้อย แผนกวิชานิติศาสตร์จึงงดรับนิสิต แยกไปเรียนในแผนกวิชานี้ไประยะหนึ่ง จนกระทั่งในปีการศึกษา ๒๕๑๑ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน จึงได้เริ่มเปิดแผนกวิชานิติศาสตร์โดยเฉพาะ นิสิตซึ่งจะเข้าเรียนในแผนกวิชานี้จะต้องสอบคัดเลือกเข้ามาตั้งแต่แรก ดังเช่น การสอบเข้าคณะต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยเช่นเดียวกัน นิสิตรุ่นนั้นจึงมักจะนับกันว่าเป็นรุ่นที่ ๑ ของแผนกวิชานิติศาสตร์ในยุคหลัง กิจการของแผนกวิชานิติศาสตร์ภายใต้คณบดี เกษม อุทยานิน ได้เจริญก้าวหน้าเป็นลำดับ จนกระทั่งรัฐบาลเห็นความสำคัญของวิชานิติศาสตร์และได้อนุมัติให้แผนก

วิชานิติศาสตร์เปิดการศึกษาภาคสมทบในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ความเจริญของแผนกวิชานิติศาสตร์ตอนหลังมีนิสิตประมาณครึ่งหนึ่งของนิสิตรัฐศาสตร์ทั้งหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน จึงได้ดำริที่จะยกแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นเป็นคณะนิติศาสตร์ ท่านได้พยายามวางแนวโครงการโดยได้จัดส่งอาจารย์ประจำหลายท่านไปศึกษาต่อในต่างประเทศ เพื่อที่จะให้กลับมาเป็นกำลังของคณะนิติศาสตร์ ซึ่งจะมีต่อไปในอนาคต

ข้าพเจ้าซึ่งมิได้เป็นลูกศิษย์ของท่านในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย แต่โดยที่เป็นสมาชิกของวงการนิติศาสตร์ จึงได้ให้ความสนใจและสดับตรับฟังต่อความเจริญก้าวหน้าของสถาบันนิติศาสตร์แห่งใหม่นี้เสมอมา จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ซึ่งเคยเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าสมัยข้าพเจ้าเรียนนิติศาสตร์ที่ธรรมศาสตร์อีกครั้ง จากการสนทนาในครั้งนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน กำลังมีความมุ่งมั่นอย่างจริงจังในการที่จะพัฒนาวิชานิติศาสตร์ให้เจริญก้าวหน้าไปอย่างแท้จริง และได้พิจารณาเห็นถึงความจริงใจที่ท่านมีต่อการศึกษาของเยาวชนของชาติ ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจเข้าร่วมงานกับท่านในฐานะอาจารย์ในแผนกวิชานิติศาสตร์ตั้งแต่นั้นมา และจากการร่วมงานกันนี้ก็ได้มีโอกาสช่วยเสนอแนะและวางโครงการในการขยายการศึกษาวิชานิติศาสตร์ตามเป้าหมายของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน และในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ด้วยการสนับสนุนอย่างจริงจังของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ในฐานะคณบดี และของศาสตราจารย์ ดร.

ประยูร กาญจนดุล หัวหน้าแผนกวิชา แผนกวิชานิติศาสตร์ก็ได้เริ่มเปิดการศึกษาในขั้นปริญญาโทอีกด้วย

งานขั้นต่อไปหลังจากที่จัดให้มีการศึกษาขั้นปริญญาโทใน แผนก วิชา นิติศาสตร์ขึ้นมาแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้รับมอบหมายจากศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ให้วางโครงการยกฐานะแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นเป็นคณะให้ได้ในอนาคต แต่เนื่องจากโครงการนี้ต้องใช้เวลา ฉะนั้นการยกฐานะแผนกวิชานิติศาสตร์ขึ้นเป็นคณะ จึงไม่สามารถสำเร็จผลในวาระที่ท่านได้ดำรงตำแหน่งคณบดี

ถึงอย่างไรก็ตาม แม้ท่านจะออกจากราชการไปแล้ว ท่านก็ยังมีความห่วงใยต่อแผนกวิชานิติศาสตร์อยู่เสมอ จะเห็นได้จากการที่ได้อุตส่าห์เสียสละเวลามาสอนเป็นอาจารย์พิเศษ ให้กับแผนกวิชานิติศาสตร์มาโดยตลอดจนกระทั่งแผนกวิชานิติศาสตร์ได้รับการยกฐานะเป็นคณะนิติศาสตร์ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้สอนนิสิตคณะนิติศาสตร์เรื่อยมาจนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๗ จึงหยุดสอน เนื่องจากสุขภาพไม่สมบูรณ์และท่านต้องเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ คณาจารย์คณะนิติศาสตร์ได้มีโอกาสผลัดเปลี่ยนกันไปเยี่ยมท่านอยู่เสมอ ในการสนทนากับท่านแต่ละครั้งท่านก็ได้แสดงออกถึงความสนใจในความเจริญก้าวหน้าของคณะนิติศาสตร์ตลอดเวลา เป็นต้นว่าในเรื่องการสร้างอาจารย์ประจำ เมื่อคณาจารย์ได้เล่าให้ฟังถึงโครงการพัฒนาอาจารย์คณะนิติศาสตร์ โดยมหาวิทยาลัยได้ จัด สรร ทุน ให้ อา จารย์ คณะนิติศาสตร์ไปศึกษาต่อต่างประเทศ ท่านได้แสดงออกถึงความดีใจ และยังได้สนใจถึงตัวบุคคลที่จะได้รับทุนไปศึกษาต่ออีกด้วย

ดังนั้น การจาก ไปของท่านในครั้งนี้มิใช่แต่เพียงเป็นการ จากไป ของ นักรัฐศาสตร์ผู้หนึ่งเท่านั้นหากแต่เป็นการสูญเสียนักพัฒนาการ ศึกษา คน สำคัญ ของชาติไปอย่างน่าเสียดาย ขอให้ดวงวิญญาณของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน จงไปสู่สุขคติสมตามกรรมดีที่ได้ทำไว้เทอญ

อุกฤษ มงคลนาวิน

(ดร. อุกฤษ มงคลนาวิน)

คณบดี คณะนิติศาสตร์ จุฬาฯ

ศาสตราจารย์เกษม อุทยานินกับคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

เมื่อต้นปี ๒๕๐๘ ทางจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยได้ดำริจะเปิดสอนวิชาการหนังสือพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ยุติไปตั้งแต่ปี ๒๔๙๗ ผู้เขียนได้รับมอบหมายให้ดำเนินการร่างโครงการและหลักสูตร มหาวิทยาลัยได้ตั้งกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเพื่อพิจารณาโครงการและดำเนินการ ต่อมาจึงได้ตั้งกรรมการขึ้นเพื่อดำเนินงานโดยมีศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ซึ่งในขณะนั้นเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์เป็นประธานกรรมการ และเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นกรรมการและเลขานุการ จากจุดนี้ภายใต้การนำของศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน จึงได้กำเนิดแผนกอิสระสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์ขึ้นในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย และเป็นคณะนิเทศศาสตร์ในปี ๒๕๑๗

ตลอดระยะเวลาที่ศาสตราจารย์เกษมดำรงตำแหน่งรักษาการหัวหน้าแผนกอิสระสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์ตั้งแต่ ๒๕๐๘-๒๕๑๓ รวมเวลาร่วม ๖ ปี ท่านได้อุทิศเวลาให้กับแผนกอิสระสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์ด้วยความเอาใจใส่เป็นพิเศษ เพราะเป็นการเริ่มจากการบริหารงานที่มีบุคคลากรไม่กี่คน อาคารสถานที่ก็ไม่มีต้องอาศัยอาคารของคณะรัฐศาสตร์ สำนักงานเลขาธิการ และอาคารของคณะวิทยาศาสตร์ ครูบาอาจารย์ก็ต้องอาศัยจากคณะรัฐศาสตร์และอาจารย์พิเศษเกือบทั้งหมด เหตุการณ์ในปีแรกคือปี ๒๕๐๘ เป็นปีที่ศาสตราจารย์เกษมได้พยายามจัดระเบียบการบริหารเพื่อให้เข้ารูป ท่านได้ให้

อาจารย์ในคณะรัฐศาสตร์ หลายท่านมาช่วยเพื่อ ให้กิจการดำเนิน ไปอย่างราบรื่น ในครึ่งปีแรกต้องสอนกันอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ ตอนครึ่งปีหลังของปี ๒๕๐๘ จึงย้ายไปอยู่ที่สำนักงานเลขาธิการซึ่งเป็นหน่วยวิจัยและวางแผนปัจจุบัน ท่านต้องแบ่งเวลางานประจำของท่าน ที่คณะรัฐศาสตร์ให้แก่แผนก ใหม่ในภาคบ่ายจนถึงเย็น แม้จะมีอุปสรรคนานับประการท่านก็ให้กำลังใจแก่ผู้เขียนด้วยความกรุณาปรานี กลวิธีต่าง ๆ ที่ท่านเคยมีประสบการณ์เมื่อตั้งคณะรัฐศาสตร์ใหม่ ๆ ท่านก็ได้กรุณาบอกกล่าวโดยมิได้ปิดบัง ทุกครั้งที่ผู้เขียนทำงานผิดพลาดก็มิได้ตำหนิให้เสียกำลัง ใจกลับสั่งสอน ให้มองเห็นปัญหาเพื่อแก้ ข้อผิดพลาดใน โอกาสต่อไป คุณธรรมอันนี้ผู้เขียนรู้สึกสำนึกในพระคุณของท่านเป็นอย่างมาก

ในปี ๒๕๐๙ เป็นปีที่ท่านเองและมหาวิทยาลัยมีความแน่ใจว่าแผนกนี้จะต้องเปิดขยายกว้างขวางออกไปได้ งานบริหารเริ่มเข้ารูป โครงการขยายงานได้รับอนุมัติให้เข้าอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมห้าปีระยะ ๒ (๒๕๑๐–๒๕๑๔) การมองเห็นการณ์ไกลของท่านนับว่าเป็นผลดีต่อการวางรากฐานแผนกเป็นอย่างมาก ในปีต่อมาทางแผนกก็ได้อาคารหนึ่งหลังซึ่งเป็นอาคารหลังแรก อุปกรณ์และบุคคลากรก็เริ่มทยอยเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ท่านเคยปรารภอยู่เสมอในเรื่องเตรียมบุคคลากร เพราะท่านถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เข้าทำนองที่ว่าคนมากกว่าของ ฉะนั้นในระยะแรก ๆ นี้จึงเป็นระยะเตรียมคนจากบุคคลากรที่มีเพียงคนเดียวก็เพิ่มขึ้นเป็นลำดับมาจึงทำให้ผู้เขียนค่อยมีเวลาว่างหันมาจับทางวิชาการบ้าง

ในปี ๒๕๑๓ ซึ่งทางแผนกได้ย้ายไปอยู่อาคารหลังใหม่แล้ว การบริหารก็เริ่มเข้ารูป ท่านพยายามให้ผู้เขียนรับผิดชอบงานมากยิ่งขึ้น ท่านเองก็คอยควบ

คุมเพียงนโยบายและการเงิน ต่อมาไม่นานนักท่านก็ลาออกจากรักษาการหัวหน้าแผนกอิสระสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์ ทางแผนกจึงได้เสนอให้มหาวิทยาลัยแต่งตั้งท่านเป็นที่ปรึกษา ตลอดระยะเวลาที่ผู้เขียนมีโอกาสได้พบท่าน ๆ ก็ยังคงถามถึงความเจริญก้าวหน้าและให้คำแนะนำอยู่เสมอมามิได้ขาด แม้เมื่อเวลาป่วยไข้ท่านก็ยังเป็นห่วงอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสตราจารย์เกษม อุทยานินกับคณะนิเทศศาสตร์มีอยู่มากสุดที่จะพรรณาและเราชาวคณะนิเทศศาสตร์ต้องจดจำไปชั่วกาลนาน หากมีสิ่งใดที่จะทำให้วิญญาณของศาสตราจารย์เกษม อุทยานินรับรู้ได้ว่าเราชาวคณะนิเทศศาสตร์ยังระลึกถึงท่านอยู่ ไม่มีวันเสื่อมคลายและตลอดไป ขอให้ดวงวิญญาณของศาสตราจารย์เกษม อุทยานินจงสถิตเสวยสุขในสัมปรายภพเทอญ

บำรุงสุข สีหอำไพ

(ศาสตราจารย์บำรุงสุข สีหอำไพ)

คณบดีคณะนิเทศศาสตร์ จุฬา ฯ

ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน กับคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ถ้าข้าพเจ้า ประสพปัญหายุ่งยาก ในการประเมิน ผลงาน ของศาสตราจารย์เกษม อุทยานินที่มีต่อสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ข้าพเจ้าประสพปัญหายุ่งยากยิ่งกว่าในการได้รับเชิญให้พิจารณาผลงานของท่านที่มีต่อคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ทั้งนี้เพราะว่าผู้ที่อยู่ในฐานะที่จะทำหน้าที่นี้ได้ดีกว่าน่าจะเป็นอธิการบดีจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในสมัยที่จะมีการก่อตั้งคณะเศรษฐศาสตร์ขึ้น ยิ่งกว่านั้นหลักสูตรที่มีอยู่เป็นลายลักษณ์อักษร นั้น ไม่มีความ สำคัญมากเท่า กับการปรึกษา หารือ ระหว่างศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน กับผู้ใหญ่ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในสมัยนั้นอันมิ ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

บทบาทสำคัญที่ศาสตราจารย์เกษม อุทยานินมีต่อคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ข้าพเจ้าเห็นว่ามีมาก่อนการก่อตั้งคณะดังกล่าว ในการตั้งแผนกวิชาการคลังขึ้นที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ท่านได้ปรารภกับข้าพเจ้าว่าท่านมีความคิดที่ จะสร้างเสริม การศึกษาเศรษฐศาสตร์ ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น และใคร่จะเห็นมีการนำหลักเศรษฐศาสตร์ใช้ประโยชน์เช่นในทางรัฐศาสตร์เป็นต้น ท่านจึงได้สร้างแผนกวิชาการคลังขึ้นในคณะรัฐศาสตร์ ท่านดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกวิชาการคลังของคณะ

รัฐศาสตร์อยู่หลายปี และมีบทบาทสำคัญในการวางหลักสูตรอันเป็นที่เชื่อถือกันอย่างกว้างขวาง และในการส่งอาจารย์ไปศึกษาต่อต่างประเทศ โดยทุนของมูลนิธิต่างประเทศที่สำคัญ ๆ แม้แต่บัดนี้ก็ยังมีหน่วยราชการหลายแห่งใคร่จะได้บัณฑิตทางการคลังของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ไปใช้ทำงาน แผนกวิชานี้จะได้ยุบไปแล้วเมื่อมีการก่อตั้งคณะเศรษฐศาสตร์ขึ้นในมหาวิทยาลัยแล้วก็ตาม

ในการดำเนินการก่อตั้งคณะเศรษฐศาสตร์นั้น ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานินได้เป็นกรรมการคนสำคัญในคณะกรรมการอำนวยการก่อนมีการก่อตั้งคณะเศรษฐศาสตร์ขึ้น ท่านได้ช่วยให้การดำเนินการปรึกษาหารือกัน และการเตรียมงานก่อตั้งคณะเศรษฐศาสตร์เป็นไปโดยเรียบร้อยยิ่ง

สิ่งที่ช่วย ให้การ เตรียมก่อตั้ง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยราบรื่นอย่างยิ่ง ก็คือการที่ท่าน ยินยอมจะให้ข้าราชการ ในสังกัดของ ท่านไปช่วยงานในการดำเนินงาน คณะเศรษฐศาสตร์ทั้ง ๆ ที่ท่านทราบดีว่าคณะรัฐศาสตร์ของท่านจะขาดอัตรากำลังและกำลังคนที่เคยเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงไปก็ตาม เป็นที่ทราบกันดีว่าในการสร้างคณะใหม่ขึ้น ปัญหามิได้อยู่ที่ตัวอาคารหรือที่ตั้ง แต่อยู่ที่กำลังคนซึ่งจะดำเนินการบริหาร การสอนและการวิจัยสำหรับคณะในปีต่อไป เพราะฉะนั้นการยินยอมให้ใช้กำลังคนของท่านจึงเป็นการเสียสละที่ช่วยทำให้การก่อตั้งคณะใหม่เป็นไปด้วยความราบรื่นยิ่ง ความมีใจกว้างของท่านนี้มิได้จำกัดอยู่เฉพาะ การให้อัตรา กำลังและ กำลังคน ในแผนก วิชาการ คลัง ไป อยู่กับคณะใหม่เท่านั้นแต่รวมไปถึงแผนกวิชาอื่น เช่น แผนกวิชาการต่างประเทศและการทูตของคณะรัฐศาสตร์ในสมัยนั้นด้วย

เมื่อคณะเศรษฐศาสตร์ได้ตั้งขึ้นโดยเรียบร้อยแล้ว ศาสตราจารย์เกษม อุทยานินก็ได้สนใจติดตามข่าวคราวของคณะใหม่อยู่เสมอมา ข้าพเจ้าในฐานะคณบดีคนแรกก็ได้รับคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อการบริหารงานของคณะเป็นอย่างยิ่ง

เนื่องจากในขณะนี้รัฐบาลส่งข้าพเจ้าไปช่วยราชการในคณะกรรมการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างของสหประชาชาติ ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสได้อ้างอิงเอกสารของคณะเศรษฐศาสตร์เท่าที่ควร แต่เท่าที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วก็พอจะชี้ให้เห็นได้ว่าศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ได้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการก่อตั้งคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ประชุม โฉมฉาย

(ศาสตราจารย์ประชุม โฉมฉาย)

อดีตคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาฯ

ศาสตราจารย์เกษมกับนโยบายประชากรของประเทศ และการศึกษาวิจัยด้านประชากรศาสตร์ในประเทศไทย

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๐ หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย เป็นระยะที่รัฐบาลยังมุ่งส่งเสริมให้ประชากรของประเทศเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเป็นนโยบายของประเทศที่ต่อเนื่องมาหลายศตวรรษตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ได้มีนักวิชาการกลุ่มหนึ่งของประเทศไทยซึ่งได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษแก่ข้อมูลด้านประชากร มีความเห็นว่าประเทศไทยอาจมีความจำเป็นต้องเปลี่ยนนโยบายด้านประชากรให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ เพราะมีหลักฐานพอเห็นได้ว่าประชากรกำลังเพิ่มด้วยอัตราที่สูงมาก แต่การจะพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับปัญหานี้จำต้องมีข้อมูลสถิติที่แน่นอนมากกว่าที่มีอยู่ และจำต้องมีผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมทางด้านนี้โดยเฉพาะ ผู้ใหญ่ในวงวิชาการกลุ่มนี้จึงได้หาทุนศึกษาทั้งทุนรัฐบาลและทุนจากต่างประเทศ เพื่อส่งเจ้าหน้าที่ของหน่วยราชการและอาจารย์ในมหาวิทยาลัยไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ในสาขาวิชาประชากรศาสตร์ ซึ่งในการนั้นยังมิได้มีการเรียนการสอนกันในประเทศไทย เพื่อที่จะให้กลับมารับผิดชอบในการปรับปรุงการเก็บรวบรวมข้อมูลและการตีความจากข้อมูล พัฒนาการศึกษาและวิจัยและการเผยแพร่ความรู้ด้านนี้ต่อผู้รับผิดชอบด้านนโยบายและสังคมในส่วนรวม

ผู้ใหญ่ในวงวิชาการกลุ่มนี้ได้ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน คณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย และอาจารย์พิเศษในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยอีก ๒ ท่านคือ หม่อมเจ้าอธิพรพงศ์ เกษมศรี ผู้อำนวยราชการสถิติ และอาจารย์ชิน ชัยประภา ผู้ช่วยผู้อำนวยราชการสถิติ

นอกจากจะได้มีส่วนสำคัญในการสร้างกำลังคนของประเทศทางด้านนี้ตั้งแต่เริ่มแรกแล้ว ศาสตราจารย์เกษมก็ได้มีส่วนในการพัฒนาการเก็บข้อมูลทางด้านประชากร โดยได้ทำหน้าที่เป็นกรรมการสำมะโนประชากร ปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ซึ่งจัดว่าเป็นสำมะโนประชากรที่ใช้หลักการสากลอย่างแท้จริงเป็นครั้งแรก

จุดสำคัญในการเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านประชากรของประเทศได้แก่การที่รัฐบาลในยุคนั้น โดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีในขณะนี้มีความสนใจเป็นพิเศษในเรื่องนโยบายประชากร จึงได้มอบให้สภาวิจัยแห่งชาติพิจารณาปัญหานี้ ซึ่งทางสาขา รัฐศาสตร์และ รัฐประศาสนศาสตร์ได้ เสนอความเห็นต่อ รัฐบาลว่า ประเทศไทยยังไม่จำเป็นต้องใช้มาตราการชลอการเพิ่มประชากรควรปล่อยให้ประชากรเพิ่มไปในลักษณะที่เป็นอยู่ในขณะนั้น แต่ก็มีผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับความเห็นดังกล่าว นายกรัฐมนตรีจึงมอบให้สภาวิจัยพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งทางสาขาสังคมวิทยาได้รับมอบหมายให้พิจารณาร่วมกับสาขาเศรษฐศาสตร์ ในฐานะประธานสาขาสังคมวิทยาศาสตราจารย์เกษมได้นำผลการวิจัยและข้อเสนอแนะของอนุกรรมการร่วมระหว่างสองสาขามาพิจารณาและยืนยันต่อทางรัฐบาลว่า มีความจำเป็นที่ประเทศจะต้องเริ่มใช้มาตราการชลอการเพิ่มประชากร ทั้งนี้เพราะอัตราเพิ่มประชากรอยู่ในระดับสูงมาก และเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกก็

เป็นอัตราที่สูงที่สุดประเทศหนึ่ง สาเหตุสำคัญก็คือการที่อัตราตายลดลงอย่างรวดเร็ว ขณะที่อัตราเกิดยังคงอยู่ในระดับค่อนข้างสูง

ต่อจากนั้นเมื่อได้พิจารณาเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาเรื่องนี้อย่างรอบคอบ สภาวิจัยแห่งชาติจึงได้ดำริจัดสัมมนาแห่งชาติเรื่องประชากรของประเทศไทยขึ้น ศาสตราจารย์เกษมก็ได้มีส่วนร่วมสำคัญในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นครั้งนั้น และได้ให้ยืมตัวอาจารย์ไปช่วยงานดังกล่าว ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นท่านเองก็ยังขาดแคลนผู้ช่วยงานอยู่เป็นอย่างมากในการดำเนินของคณะรัฐศาสตร์

การสัมมนา ดังกล่าว ได้มี ขึ้นเสมอและหลาย ประการรวม ถึงการ ให้มีการพัฒนาด้านการเก็บข้อมูล และได้มีการวิจัยทดสอบเรื่องวางแผนครอบครัวขึ้น ซึ่งศาสตราจารย์เกษมก็ทำหน้าที่จักรกลสำคัญในการพัฒนาโครงการดังกล่าว ทั้งทางตรงและทางอ้อมรวม ถึงการให้ยืมตัวอาจารย์จำนวน หนึ่งไปช่วยงานดังกล่าว และท่านเองได้มีส่วนสำคัญในการ ติดต่อขอความสนับสนุน ทางการเงิน และวิชาการจากต่างประเทศ ซึ่งทำให้โครงการต่าง ๆ ดำเนินไปได้ด้วยดี ทั้ง ๆ ที่มีงบประมาณแผ่นดินสนับสนุนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ในช่วงเวลานั้น ได้มีผู้โจมตีแนวความคิดที่จะให้มีการชลอการเพิ่มประชากรอย่างรุนแรง โดยอ้างเหตุผลทางศีลธรรม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และความมั่นคง ทั้งในวงราชการ ในสื่อมวลชน ตลอดจนในหมู่นักวิชาการและประชาชนทั่วไป ทุกครั้งที่มีการประชุมปรึกษาหารือได้มีการอภิปรายกันอย่างเคร่งเครียดทุกครั้ง ศาสตราจารย์เกษมก็ได้ยืนหยัดกับเหตุผลความจำเป็นที่จะต้องให้มีการพิจารณากันอย่างถ่องแท้และเมื่อได้ข้อมูลเพิ่มเติมเป็นระยะ ๆ ท่านก็ได้นำข้อมูลดังกล่าวมาสรุปเสนอเป็นแนวนโยบาย และยืนยันถึงความเหมาะสมโดยไม่

เกรงต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ที่มีอยู่ในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านได้ใช้หลักการทางสังคมวิทยาอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจถึงผลดีผลเสียของการที่จะกำหนดนโยบายประชากรขึ้น

ในด้านการเรียนการสอนด้านประชากรศาสตร์ ในฐานะคณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์เกษม ได้เปิดการสอนวิชาประชากรศาสตร์ มานุษยนิเวศน์วิทยา และวิชาปัญหาประชากร (ซึ่งเป็นที่มาของประชากรศึกษาในปัจจุบัน) ขึ้นเป็นครั้งแรกในปีการศึกษา ๒๕๐๕ ซึ่งเป็นระยะที่บุคคลทั่วไปยังไม่เห็นความสำคัญของวิชานี้มากนัก และในขณะที่เตรียมการเปิดสอนสาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาขึ้น เป็นวิชาเอกขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ศาสตราจารย์เกษมก็ได้ริเริ่มให้จัดหลักสูตรขั้นมหาบัณฑิตทางสังคมวิทยาเน้นหนักทางประชากรศาสตร์ขึ้นด้วย

ในด้านการวิจัย ศาสตราจารย์เกษมเป็นอาจารย์ผู้ใหญ่ของจุฬาลงกรณ-มหาวิทยาลัยที่ตระหนักดีถึงปัญหาของการที่งานด้านวิจัยไม่ก้าวหน้าและไม่มีผู้สนใจเท่าที่ควรในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ท่านได้ศึกษาปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ และพิจารณาหาทางแก้ไข ต่อมาได้ดำริจัดทำโครงการจัดตั้งศูนย์วิจัยและฝึกอบรมทางประชากรซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสถาบันประชากรศาสตร์ในปัจจุบัน และศูนย์วิจัยทางสังคม ซึ่งได้กลายเป็นสถาบันวิจัยสังคมในปัจจุบัน ศาสตราจารย์เกษมมิได้เพียงแต่ริเริ่มในด้านความคิดเท่านั้น แต่ได้ติดตามที่จะให้ความคิดนั้นเป็นผลสำเร็จ มีหน่วยงานที่ปฏิบัติงานได้ตามแนวความคิดดังกล่าว ท่านได้อธิบายชี้แจงโครงสร้าง และความสำคัญของศูนย์วิจัยและฝึกอบรมทางประชากรจนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปและได้บรรจุเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่ง

ชาติ แผนที่ ๒ จัดว่าเป็นหน่วยวิจัยที่เป็นทางการแห่งแรกของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ต่อมาท่านได้ดำเนินเรื่องจนกระทั่งนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นมีคำสั่งจัดตั้งศูนย์ทางประชากรเป็นทางการขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ และได้ติดต่อขอความสนับสนุนทางการเงินและทางวิชาการจากต่างประเทศมา เพื่อพัฒนาศูนย์วิจัยดังกล่าว ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดีจนเป็นเหตุให้การวิจัยทางด้านประชากรศาสตร์มีความก้าวหน้าเป็นอย่างมาก

ในการติดต่อขอความสนับสนุนจากต่างประเทศนั้น ท่านทำด้วยความระมัดระวังตลอดเวลา เพราะท่านได้กล่าวอยู่เสมอว่าจากประสบการณ์ของท่านนั้น การขอความสนับสนุนจากต่างประเทศหากไม่ดำเนินไปให้เหมาะสมแล้วอาจเกิดผลที่ไม่พึงประสงค์ตามมาได้ การติดต่อขอความสนับสนุนด้านประชากรศาสตร์จึงดำเนินไปตามขั้นตอนที่เหมาะสม และหลักการต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นโดยศาสตราจารย์เกษมได้เป็นที่ยอมรับนับถือของวงการระหว่างประเทศอย่างมาก การติดต่อขอความสนับสนุนครั้งนั้นจัดว่าเป็นความริเริ่มของทางจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เพราะท่านเห็นว่าจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยควรจะทำงานด้านวิจัยด้านนี้อย่างจริงจัง เพื่อประโยชน์ของประเทศและได้เตรียมการเป็นเวลาเกือบ ๑๐ ปี โดยทยอยส่งอาจารย์หลายคนไปศึกษาต่อทางด้านนี้ และท่านมีความเห็นส่วนตัวว่าจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยควรจะต้องจัดระบบของตนเองให้พร้อมที่จะพัฒนาก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว เพราะเคยมีโครงการบางโครงการที่หน่วยงานต่างประเทศเสนอความสนับสนุนการวิชาการและการเงินในการพัฒนาหลักสูตรวิชาบางสาขา แต่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยไม่พร้อมที่จะรับและหน่วยงานอื่นซึ่งมีความพร้อมน้อยกว่าได้รับเข้าร่วมในโครงการดังกล่าว ซึ่งในที่สุดโครงการดังกล่าวก็ได้พัฒนา

ขึ้นจนเป็นที่ยอมรับนับถือกันอย่างกว้างขวางและกลายเป็นหน่วยงานขนาดใหญ่ที่ทางรัฐบาลได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษ

ในการพัฒนาการวิจัยในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย นอกเหนือไปจากงานด้านประชากรท่านก็ได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษในเรื่องการวิจัยทางสังคม และการวิจัยการเมืองของประเทศในภูมิภาคนี้ของโลก ท่านได้ติดตามศึกษาปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงานอยู่ตลอดเวลาและได้พิจารณาหาทางปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดของการบริหารงานด้านวิจัยของมหาวิทยาลัย และได้เปลี่ยนรูปหน่วยงานการวิจัยจากหน่วยงานเล็กๆ ภายในแผนกวิชาให้เป็นหน่วยงานสหสาขาวิชา และให้ควบคุมดูแลโดยทางมหาวิทยาลัยมากกว่าที่จะเป็นของแผนกใดหรือคณะใด โครงสร้างของหน่วยงานวิจัยจึงเปลี่ยนจากศูนย์วิจัยเป็นสถาบันขึ้น โดยมีสถาบันประชากรศาสตร์เป็นหน่วยงานที่เกิดขึ้นตามแนวความคิดใหม่นี้ และการควบคุมดูแลกิจการก็กระทำโดยผู้บริหารส่วนกลางของมหาวิทยาลัย

นอกเหนือไปจากการให้ความสนับสนุนและวิจัยทางประชากร และการเรียนการสอนทางด้านประชากรศาสตร์แล้ว ท่านยังได้ให้ความสำคัญของการวิจัยด้านนี้โดยได้ให้ทำรวมเอางานวิจัยด้านประชากรไปรวมอยู่ในงานของสาขาสังคมวิทยาและในการกำหนดลำดับความสำคัญของปัญหาของประเทศที่จะต้องได้รับการวิจัยศึกษาเพิ่มเติม งานทางด้านประชากรก็ได้รับการพิจารณาให้มีความสำคัญในลำดับต้น ๆ ตลอดมา

เมื่อครบเกษียณอายุทางราชการแล้ว ท่านก็ยังร่วมในงานของสภาวิจัยแห่งชาติอยู่อย่างเต็มกำลังตลอดมาจนกระทั่งท่านสุขภาพไม่ดีจึงได้ขอพักจากภาระ

กิจด้านนี้ แต่ถึงกระนั้นท่านก็ได้ติดตามความเคลื่อนไหวของงานด้านประชากรที่ท่านมีส่วนร่วมสำคัญในการริเริ่มและพัฒนาขึ้นมา

ผลงานของท่าน ในฐานะ นักวิชาการและผู้ บริหารด้าน วิชาการ จะมีประโยชน์ต่อชาติมากหรือน้อยเพียงใดส่วนหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของผู้ที่เกี่ยวข้องแต่ละคน แต่ที่เห็นได้แจ้งชัดก็คือนโยบายประชากรของประเทศในปัจจุบัน การพัฒนาหน่วยงาน วิจัยจน เป็นที่ยอมรับกันทั่ว ไป และหลักสูตรวิชา ด้านประชากรศาสตร์ในปัจจุบันเป็นผลงานที่ท่านมีส่วนร่วมด้วยทั้งในฐานะผู้ริเริ่มและพัฒนา

การที่มีบุคคลากรที่ จะทำงานด้านการ เรียนการสอนและ การวิจัยทางด้านประชากรศาสตร์ นับว่าเป็นผลงานของท่านอย่างแท้จริง ท่านเคยพูดให้ลูกศิษย์และผู้ใต้บังคับบัญชาฟังอยู่เสมอว่า ท่านรู้ดีว่าท่านไม่มีความรู้ในเรื่องอะไรบ้างและก็ ไม่พยายามที่แสแสร้งจะแสดงว่าตัวรู้เพื่อรักษาไว้ซึ่งประโยชน์บางประการสำหรับตนเอง ท่านกลับมองถึงความสำคัญและประโยชน์ของความรู้ทางวิชาการเหล่านั้นที่จะมีประโยชน์ต่อประเทศชาติ ท่านจึงได้ทุ่มเทกำลังให้ความสนับสนุนแก่คนรุ่นหลังในเรื่องการไปแสวงหาความรู้เพิ่มเติม และรวบรวมผู้ที่มีความรู้ความสามารถร่วมกันทำงานเป็นกลุ่มก้อน ความพยายามในการพัฒนากำลังคนทางด้านวิชาการของท่านเป็นที่ยอมรับนับถือกันอย่างกว้างขวาง ในระยะนั้นหากผู้ใดได้รับคำแนะนำรับรองจากท่านอาจารย์ในการสมัครเข้าศึกษาต่อหรือขอทุนศึกษาต่อในต่างประเทศ ก็เป็นเชื่อกันได้ว่าผู้นั้นจะได้รับการพิจารณาจากมหาวิทยาลัยและหน่วยงานที่ให้ทุนในต่างประเทศอย่างดียิ่ง การพัฒนาคนทางด้าน

รัฐศาสตร์ของท่านก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในวงราชการจนถึงกับในสมัยหนึ่งนา-ยกรัฐมนตรีท่านหนึ่งขณะที่กำลังเร่งรัดพัฒนาประเทศได้พูดว่า ถ้าจะต้องการคนมีฝีมือก็ให้ไปขอคนของอาจารย์เกษมมาใช้งาน ถึงแม้ว่าท่านอาจารย์จะไม่ใช่นักประชากรศาสตร์ แต่ความพยายามของท่านในการพัฒนากำลังทางด้านนี้ ก็ทำให้ท่านเป็นที่รู้จักและเคารพนับถือในวงการระหว่างประเทศทางด้านนี้อย่างกว้างขวางตราบถึงทุกวันนี้

วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ
(ศาสตราจารย์ วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผลงานด้านสภาวิจัยแห่งชาติ ของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนร่วมริเริ่มก่อตั้งสภาวิจัยแห่งชาติขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๒ ทั้งนี้โดยที่ท่านเห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหรือการปฏิบัติงานใด ๆ นั้น ถ้าไม่มีการวิเคราะห์วิจัยหาหาข้อมูลที่ถูกต้องมาพิจารณาศึกษาเสียก่อนแล้ว ก็อาจมีข้อผิดพลาด ไม่สมความมุ่งหมาย จึงได้มีการริเริ่มก่อตั้งหน่วยงานนี้ขึ้น ซึ่งต่อมาท่านก็ได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรีให้เป็นกรรมการสาขาสังคมวิทยา ของสภาวิจัยแห่งชาติ ซึ่งประกอบด้วยกรรมการ ๑๕ นาย เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๐๒ และต่อมาได้รับเลือกตั้งให้เป็นประธานคณะกรรมการของสาขาสังคมวิทยา เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๒ และประธานสาขาวิชาการของแต่ละสาขาจะดำรงตำแหน่งกรรมการบริหารของสภาวิจัยฯด้วย ท่านจึงดำรงตำแหน่งนี้เรื่อยมาจนกระทั่ง เดือนมกราคม ๒๕๑๘ ได้ขอลาหยุดจากการประชุมเนื่องจากป่วย และในเดือนมิถุนายน ๒๕๑๘ ก็ได้ขอลาออกจากตำแหน่งดังกล่าว เพื่อพักรักษาตัวแต่ก็ยังสนใจถามข่าวคราวความเคลื่อนไหวของงานวิจัยต่อผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่เสมอ

ในระหว่างที่ท่านได้ดำรงตำแหน่งประธานสาขาสังคมวิทยานั้น ได้เสนอโครงการวิจัยต่อสภาวิจัยฯหลายเรื่องที่ได้ทำสำเร็จไปแล้วมีเรื่องที่สำคัญ เช่น

ลักษณะชีวิต ความเป็นอยู่การใช้จ่ายและรสนิยมของประชาชน อันธพาลโสเภณี ฯลฯ นอกจากนี้ยังได้ร่วมปฏิบัติงานวิจัยกับสาขาอื่น เช่น สาขารัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ สาขานิติศาสตร์ และสาขาเศรษฐศาสตร์

ในฐานะประธานสาขาสังคมวิทยา อาจารย์เกษม ยังได้พิจารณาดำเนินการจัดสรรทุนอุดหนุนประเภทสาขาวิชาการ อาจารย์และศาสตราจารย์ และนักศึกษาขั้นบัณฑิตทุกปี นอกจากนี้ยังได้ร่วมทำการวิจัย ซึ่งมีโครงการที่น่าสนใจ เช่น นักเรียนไทยในต่างประเทศ นักเรียนที่เรียนสำเร็จแล้วไม่มีงานทำ สาเหตุคดีอาญาเพิ่มขึ้น ปัญหาศีลธรรมสตรี ปัญหาคนจีนในประเทศไทย ฯลฯ ในฐานะประธานกรรมการสาขาสังคมวิทยา ในปี ๒๕๐๔ ท่านได้เสนอโครงการต่อสภาวิจัยแห่งชาติในการที่จะจัดตั้ง สถาบันวิจัยทาง สังคมศาสตร์ขึ้น เป็นหน่วยงานการวิจัยทางสังคมศาสตร์ระดับชาติรวมการวิจัยสาขาวิชาการทางสังคมศาสตร์ทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อให้มีลักษณะการปฏิบัติงานเช่นเดียวกับสถาบันวิทยาศาสตร์ประยุกต์แห่งประเทศไทย ซึ่งปฏิบัติงานวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์ทางฝ่ายสังคมศาสตร์ก็ควรจะมีหน่วยงานวิจัยทางสังคมศาสตร์เช่นเดียวกัน ซึ่งขณะนี้สภาวิจัยแห่งชาติก็กำลังนำความคิดของท่านมาปฏิบัติอยู่

นอกจากนี้ท่านยังปฏิบัติในหน้าที่กรรมการบริหารของสภาวิจัย ฯ พิจารณาระเบียบต่าง ๆ ที่ใช้ในการดำเนินงานของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ เช่น ระเบียบว่าด้วยการดำเนินการจัดแปลหนังสือและเงินรางวัลสมนาคุณ ร่างหลักเกณฑ์การให้ทุนและการจัดสรร เงินทุนอุดหนุน การวิจัยเป็นทุน แก่อาจารย์ศาสตราจารย์สาขาวิชาการ และนักศึกษาขั้นบัณฑิต ระเบียบการให้รางวัลแก่ผู้

คิดค้น หรือประดิษฐ์ของใหม่ขึ้นในราชการ ระเบียบการส่งเสริมนักวิจัยชาวต่างประเทศในประเทศไทย และแก้ไขร่างพระราชบัญญัติสภาวิจัยแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นพระราชบัญญัติคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ เป็นต้น นับว่าท่านได้ใช้ชีวิตของท่านในฐานะอาจารย์ นักวิชาการและนักวิจัย และได้ส่งเสริมงานด้านวิจัยมาตลอดบั้นปลายชีวิตของท่านรวมเป็นเวลาถึง ๑๗ ปี.

ผ.ศ. จุมพล สวัสดิยากร

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน กับสมาคมสังคมศาสตร์ แห่งประเทศไทย และคณะกรรมการฝ่ายสังคมศาสตร์ ของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ

ผู้เขียนได้รับเชิญให้เขียนบทความ เพื่อลงในหนังสือที่ระลึกในงานพระ-ทานเพลิงศพของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เกี่ยวกับบทบาทของท่านในการดำเนินงานของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และคณะกรรมการฝ่ายสังคม ศาสตร์ ของ คณะ กรรมการ แห่งชาติ ว่า ด้วย การ บริหาร สห ประชา ชาติ (UNESCO) ในฐานะที่เคยเป็นผู้ร่วมงานใต้บังคับบัญชาที่ใกล้ชิดของท่าน ผู้เขียนก็มีความยินดีที่ ได้มีส่วนช่วยบันทึกผลงานของท่านไว้ แต่ก็ลำบากใจที่ไม่สามารถที่จะ ค้นคว้าหา หลักฐานให้ ได้ละเอียด ถี่ถ้วนพอ เนื่องจาก มีเวลา จำกัด ครั้นจะไม่รับเขียนก็เกรงว่างานด้านสำคัญสองด้านนี้ของท่านจะมี การมองข้ามไปเสีย ข้อเขียนส่วนใหญ่ของผู้เขียน ได้มาจากความจำในการช่วยท่านทำงานทั้งสองด้านนี้

กิจกรรมของศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ในด้านสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กับคณะกรรมการฝ่ายสังคมศาสตร์ของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาสหประชาชาติ (UNESCO) เป็นงานที่เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด ในระยะเริ่มงานสมาคมฯและคณะกรรมการฝ่ายฯ เป็นหน่วยงานในระ

ดับไม่เป็นทางการ และเป็นทางการที่จะร่วมมือและประสานงานกับองค์การศึกษา ฯ สหประชาชาติ (UNESCO) ทางด้านสังคมศาสตร์ในประเทศไทย งานทางด้านที่กรรมการฝ่าย ฯ รับมาเป็นทางการจากกรรมการแห่งชาติฯ สมาคมฯ ก็รับช่วงไปทำอีกต่อหนึ่ง ผู้เขียนไม่ทราบว่าในประเทศอื่นที่เป็นรัฐสมาชิกขององค์การบริหารสภาประชาชาติ (UNESCO) จะดำเนินการเช่นนี้หรือไม่ แต่นี่ประเทศไทยเป็นเช่นนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความคิดของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ซึ่งเห็นว่างานระดับชาติไม่ควรจำกัดวงอยู่เฉพาะส่วนราชการเท่านั้น แต่ควรจะขยายไปถึงนักสังคมศาสตร์ในวงการนอกราชการด้วย

ในการก่อตั้งสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยขึ้นมานั้นเกิดเพราะแรงกระตุ้น ของ เจ้าหน้าที่ฝ่าย สังคมศาสตร์ ของ องค์ การ ศึกษา ฯ สห ประชา ชาติ (UNESCO) ซึ่งมาเยือนประเทศไทย ในราวปี ๒๔๙๘-๒๔๙๙ หน้าที่ขององค์การดังกล่าวที่สำคัญคือ การพัฒนาสังคมศาสตร์ในรัฐสมาชิกต่าง ๆ และเมื่อเห็นว่าขณะนั้นประเทศไทยยังขาดสมาคมนี้รวบรวมนักสังคมศาสตร์ ไว้ด้วยกันจึงเสนอแนะให้มีการจัดตั้งสมาคมฯ ขึ้นมา และศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ก็เป็นสมาชิกผู้ก่อตั้งซึ่งเป็นผู้ดำเนินการให้มีการจัดตั้งสมาคมฯ ขึ้น

ในการบริหารงานของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ได้มีบทบาทสำคัญ ในฐานะกรรมการ อุปนายกและนายกสมาคมตามลำดับ ท่านได้ริเริ่มงานด้านสำคัญหลายอย่างเช่น การบรรยายวิชาการในช่วงเวลารับประทานอาหารกลางวัน โครงการช่วยเหลือการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ และการมีสำนักพิมพ์ของสมาคม ฯ

ในการดำเนินงาน ของคณะกรรมการฝ่าย สังคมศาสตร์ ของกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา ฯ สหประชาชาติ (UNESCO) ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ได้มีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา ฯ สหประชาชาติ (UNESCO) รองประธานและประธานคณะกรรมการฝ่ายสังคมศาสตร์ฯ ท่านได้มีบทบาทริเริ่มโครงการสำคัญหลายอย่างเช่น การสำรวจภาวะการสอนและการวิจัยทางสังคมศาสตร์ในประเทศไทย และการอบรมครูผู้สอนสังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายเป็นต้น

สิ่งที่ผู้เขียนเขียนมานี้เป็นไปโดยสังเขป ยังมีแฟ้มเอกสารอีกมากมายที่เกี่ยวข้องกับผลงานของศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ในการสร้างงานของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และคณะกรรมการฝ่ายสังคมศาสตร์ของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ (UNESCO) อันเป็นการเหลือวิสัยที่ผู้เขียนจะรวบรวมได้ในเวลาจำกัด จึงเป็นที่หวังว่าเมื่อได้มีการเขียนประวัติของท่านโดยสมบูรณ์จะได้มีการนำเอกสารดังกล่าวมาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อจะได้ทราบผลงานอันมากมายของท่านโดยละเอียดต่อไป

ประชุม โฉมฉาย

(ศาสตราจารย์ประชุม โฉมฉาย)

อดีตคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬา ฯ

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน กับสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ข้าพเจ้า ได้ รับเชิญ จากคณะ ผู้จัดทำ หนังสืองาน พระราช ทาน เพลิง ศพ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ให้เขียนบทความเกี่ยวกับบทบาทของท่านในการบริหารงานของสมาคมสถาบันการศึกษาขั้นอุดมแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (The Associatial of Southeast Asian Institution of higher Learning มีชื่อย่อเป็นภาษาอังกฤษว่า ASAIHL) เพราะได้เคยร่วมงานกับท่านในสมาคมฯมาอย่างใกล้ชิด ถ้าให้ข้าพเจ้าอาสาสมัครเขียนบทความนี้ก็จะไม่รับอย่างแน่นอนเพราะทราบดีว่า ข้อมูลที่ข้าพเจ้ามีอยู่ ไม่เพียงพอที่จะประเมินผลงานทั้งหมดของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ในสมาคม ฯ ได้ แต่ขณะเดียวกันถ้าจะปล่อยเรื่องให้เลยตามเลยไป โดยไม่บันทึกผลงานของท่านเก็บไว้เป็นประวัติศาสตร์ก็จะเกิดความไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง

ความยุ่งยากประการสำคัญในการประเมินผลงานของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ที่มีต่อสมาคมฯ ก็คือการที่หลักฐานต่าง ๆ ไม่มีปรากฏอยู่เป็นเอกสาร แต่อยู่ในความทรงจำของบุคคลต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวต่างประเทศ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในวงการศึกษาของไทย แต่ท่านเป็นที่รู้จักกว้างขวางในต่างประเทศยิ่งกว่าในประเทศไทย บุคคลชาวต่างประเทศที่ใกล้ชิดกับท่านมาก เช่น ดร. Tan แห่งประเทศฟิลิปปินส์ก็เสียชีวิตไปแล้ว

บางท่านเช่น ดร. Fred Morales แห่งประเทศฟิลิปปินส์ ยังมีชีวิตอยู่แต่ถ้าจะติดตามไป พูดคุย กันเพื่อให้ได้การ ประเมิน ผลงาน ของ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ต่อสมาคมฯ โดยครบถ้วนแล้วจะต้องใช้เวลากันนับเป็นปี ๆ ซึ่งเป็นการเหลือวิสัยสำหรับหน้าที่เฉพาะหน้าของข้าพเจ้านี้

ในระยะต้น ๆ ของการก่อตั้งสมาคมเป็นช่วงเวลาที่ข้าพเจ้ายังมิได้กลับมาร่วมงานกับศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน แต่จำได้จากคำบอกเล่าของท่านว่าท่านได้ไปร่วมประชุม ของมหาวิทยาลัยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประเทศ ๘ ประเทศ ณ นครย่างกุ้ง ในปีประมาณ ๒๔๙๘ โดยที่มีผู้แทนประเทศไทยอีกท่านหนึ่งคือ ศาสตราจารย์ ม.จ. ลักษณเลิศ ชยางกูร อาจารย์ของข้าพเจ้า การประชุม ครั้งนี้ เป็นการ เตรียมการ ครั้งสำคัญ ที่จะ ก่อตั้ง สมาคมมหาวิทยาลัยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้น โดยศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน รับภาระที่จะติดต่อรัฐบาลไทยให้ดำเนินการเป็นเจ้าภาพจัดประชุม ใน พระนครให้ หลังจากการประชุมที่ย่างกุ้ง ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้ดำเนินการให้รัฐบาลไทยในสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นเจ้าภาพจัดประชุมใหญ่ขึ้นครั้งแรกที่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในปี ๒๕๐๐ โดยถือการประชุมครั้งนี้เป็นการประชุมก่อตั้งสมาคมขึ้นมา ผู้ที่ร่วมงานใกล้ชิดกับท่านในระยะนี้เท่าที่ข้าพเจ้าจำได้ คือ อาจารย์ ยืน ฮุนตระกูล และ อาจารย์ ดร. ลิเดีย ณ ระนอง

ผลการประชุมใหญ่ที่สำคัญคือ กำหนดให้กองเลขาธิการของสมาคมฯ ตั้งอยู่ ณ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย โดยที่ประชุมลงมติเป็นเอกฉันท์ ให้ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นเลขาธิการบริหาร (Executive Secretary)

ของสมาคม และพลอากาศโท มุนี มหาสันทนเวชยันต์รังสฤษฎ์ อธิการบดีจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในสมัยนั้นเป็นนายกสมาคมคนแรกโดยที่ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้ติดต่อกับรัฐบาลไทยยอมรับในหลักการที่จะให้สมาคมมีกองเลขาธิการตั้งอยู่ในประเทศแล้ว

ผลงานของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ที่มีต่อสมาคมฯ มีมหาศาล อาจจะกล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้วางรากฐานให้กับสมาคมอย่างแน่นแฟ้น ในฐานะ ที่เป็นเลขาธิการบริหาร ก่อนที่ท่านจะขอลาออกจากตำแหน่งในปี ๒๕๐๕ โดยที่ศาสตราจารย์พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตรทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการบริหารสืบต่อจากท่าน

เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงการ ปูพื้นฐานให้ กับ ความเจริญ ก้าวหน้า ของสมาคมในสมัยหลัง ๆ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้เป็นผู้ริเริ่มจัดประชุมระหว่างอาจารย์มหาวิทยาลัยในภูมิภาคนี้ขึ้น ในสมัยที่การประชุมดังกล่าวยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ในฐานะที่ท่านเป็นนักสังคมวิทยา ท่านก็เริ่มจัดประชุมผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษา และด้านมานุษยวิทยาขึ้นก่อน ซึ่งก่อให้เกิดความสำเร็จและเป็นที่กล่าวขวัญกันอย่างกว้างขวาง การจัดประชุมแต่ละครั้งต้องใช้ทุนรอนมากมาย ท่านก็ได้พยายามไปหาเงินมาสนับสนุนจากรัฐบาลไทยและแหล่งระหว่างประเทศเช่นมูลนิธิสำคัญ ๆ เป็นต้น ทั้งนี้เป็นเพราะชาวต่างประเทศมีความเชื่อถือในผลงานของท่าน ในปัจจุบันนี้การประชุมวิชาการดังที่ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้ริเริ่มทำขึ้นก็กลายเป็นโครงการประจำของสมาคมฯ และทำให้สมาคมฯ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก

ตัวอย่างอีกประการหนึ่งในการที่ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้ปูพื้นฐานให้กับสมาคมฯ ก็คือการทำหนังสือคู่มือมหาวิทยาลัย สมาชิกซึ่งเริ่มทดลองทำเป็นครั้งแรกในปี ๒๕๐๔ หนังสือดังกล่าวให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับสถาบันสมาชิกต่าง ๆ ของสมาคมอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้ใช้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง และผู้ใช้ในโลกภายนอกด้วย และหนังสือนี้ปรากฏเป็น Handbook of Southeast Asian Institutions of Higher Learning ซึ่งเป็นหนังสืออ้างอิงสำคัญในโลกวิชาการ

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้เสียสละความสุขส่วนตัวและเวลาว่างอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดแก่เหนื่อยในการบริหารงานสมาคมฯ ชั่วในระยะเวลาที่ก่อตั้งตัว ๕-๖ ปีแรก อันนับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญยิ่ง แม้เวลาค่ำคืนและวันหยุดราชการถ้าท่านมีความคิดเกี่ยวกับงานสมาคมฯ และเกรงว่าจะลืมไปเสีย ท่านจะรีบโทรศัพท์สั่งงานแก่ข้าพเจ้า หรือแวะไปหาข้าพเจ้าที่บ้านโดยที่อยากเห็นงานดำเนินไปโดยไม่ล่าช้า ท่านปรารภกับข้าพเจ้าบ่อยครั้งว่าตำแหน่งของท่านในสมาคมฯ ก็เป็นเพียงตำแหน่งกิตติมศักดิ์ และเป็นตำแหน่งไม่เต็มเวลา แต่ก็ต้องทุ่มเทกำลังความคิด และเวลาให้อย่างที่บุคคลภายนอกไม่อาจคาดฝันได้ ข้าพเจ้าสังเกตดูในระยะหลัง ๆ กำลังสุขภาพท่านทรุดโทรมลงเพราะท่านทุ่มเทตนเองให้กับงานของสมาคมฯ โดยเฉพาะโรคความดันสูงของท่านได้รับความกระทบกระเทือนอย่างมากในการที่ท่านอุทิศตนให้กับงานสมาคมฯ ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญที่ท่านดำรงตำแหน่งอยู่นั้น ได้มีการประจันหน้ากันเป็นทางการระหว่างประเทศบางประเทศที่มีสถาบันสมาชิกอยู่ แต่ท่านก็ได้ทำตนเป็นคนกลางไกล่เกลี่ยให้สมาคมตลอดรอดฝั่งมาได้ นับเป็นฝีมือทางการทูตอย่างยอดเยี่ยมของท่าน

แฟ้มเอกสารและจดหมายโต้ตอบในสมัยที่ ท่านดำรง ตำแหน่ง เลขา ธิการสมาคมฯ มีอยู่มากมาย และเรื่องที่ท่านสนใจใคร่จะสร้างเสริมมีมากกว่าที่จะสรุปไว้ในหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพของท่านนี้ได้ ข้าพเจ้าเองก็เห็นผลงานของท่านเพียงในฐานะของผู้ใต้บังคับบัญชาเท่านั้น จึงขาดความกว้างขวางของทัศนของบุคคลภายนอก หากมีการเขียนชีวประวัติของท่านเมื่อใด จะต้องมีการวิจัยกันอย่างลึกซึ้งจึงจะได้เห็นผลงานที่แท้จริงของท่าน

ประชุม โฉมฉาย

บทความทางวิชาการของศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน

บทความนี้ คัดลอกโดยตัดตอนมาจากตำรา "สังคมวิทยา" ซึ่งศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เขียนขึ้นไว้ และได้ใช้สอนในสถาบันการศึกษาขั้นอุดมศึกษาหลายแห่ง การที่นำเอาตำราทางสังคมวิทยามาลงพิมพ์ในที่นี้ ก็เพราะศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นผู้ริเริ่มนำเอาวิชาสังคมวิทยาเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยเป็นผู้แรก และได้สนับสนุนวิชาการด้านนี้จนกระทั่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายในปัจจุบันนี้ ประกอบกับศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ได้เป็นผู้ฝักใฝ่และสนใจในด้านการศึกษา กับได้อุทิศชีวิตการทำงานส่วนใหญ่ให้กับวงการศึกษา ในการที่จะพัฒนาการศึกษาให้เจริญก้าวหน้า และส่งเสริมกุลบุตรกุลธิดาให้เป็นผู้มีความรู้มีวัฒนธรรมอย่างแท้จริง เจ้าภาพจึงคัดลอกตัดตอนตำราสังคมวิชาเฉพาะในส่วนที่เห็นว่าศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ฝักใฝ่อยู่ตลอดเวลาขณะมีชีวิตอยู่ คือภาค "สถาบันการศึกษาและวัฒนธรรม"

"สังคมวิทยา"

สถาบันการศึกษา

Educational Institution

สถาบันหรือระบบการศึกษาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องรูปแบบ (Forms) และการฝีมือความชำนาญต่าง (ที่เรียกว่า Skills) จากชั่วอายุคนหนึ่งไปยังชั่วอายุอีกคนหนึ่ง

สังคมยังถือว่าการศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ และต้องการส่งเสริมให้ดีขึ้นเสมอ ฉะนั้นในหลักการศึกษาจึงต้องมีวิธีการ และมีระบบ (System) ในการจัดให้การถ่ายทอดความรู้ได้เป็นไปโดยแน่นอน นอกจากนั้นก็จะต้องเพาะวัฒนธรรมและระเบียบประเพณีต่าง ๆ โดยมุ่งหมายที่จะฝึกฝนคนรุ่นหลังให้เหมาะสมที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม และยังมุ่งหมายจะปรับปรุงบุคลิกภาพและคุณสมบัติของบุคคล และประสงค์ที่จะวางบรรทัดฐานให้สังคมปฏิบัติสืบไปด้วย

เมื่อการศึกษาได้มีจุดมุ่งหมายที่จะวางวิธีการควบคุมชีวิตของบุคคลและสังคม จึงมิได้มุ่งหมายเฉพาะการศึกษาในโรงเรียนหรือในวิทยาลัยเท่านั้น คงมีความหมายรวมไปถึงการให้ความรู้และการหาความรู้ด้วยตนเอง การหาความรู้จากความเป็นอยู่ในสถาบันอื่น ๆ เช่น จากครอบครัว จากการอาชีพเป็นต้น เพราะฉะนั้นสื่อของการศึกษาจึงอาจจะมีได้จากหนังสือ สิ่งพิมพ์ ทัศนศึกษา โสตศึกษา วิทยุ ภาพยนตร์ ฯลฯ แต่อย่างไรก็ตามเรื่องที่เกี่ยวกับสถานการศึกษาและโรงเรียนยังเป็นส่วนสำคัญเพราะเป็นที่ที่จะปลูกฝังวัฒนธรรม และ

ความเป็นอยู่ในชีวิตของบุคคลและสังคมเป็นส่วนใหญ่ ในทางสังคมวิทยาเราถือว่าการเรียนเกี่ยวกับสถาบันการศึกษา ควรจะได้พิจารณาแยกจากสถาบันเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะ เพราะสถาบันทั้ง ๒ นี้ มีความแตกต่างกันในทางวัตถุประสงค์ คือ การศึกษานั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการถ่ายทอดสิ่งซึ่งเชื่อว่าเป็นความจริงและถูกต้องแล้ว ส่วนวิทยาศาสตร์นั้นเป็นเรื่องทดลองและวิจัยเพื่อจะพิสูจน์สิ่งที่ทราบแล้วหรือปรากฏมาแล้ว หรือ เพื่อจะค้นหาต่อไปว่ายังมีอะไรอีกที่ยังไม่ทราบ เพราะฉะนั้นสถาบันทั้ง ๒ นี้ จึงต่างกันและอาจจะเหลื่อมล้ำกันได้ในส่วนวัตถุประสงค์และทางปฏิบัติ ดังจะเห็นได้ในการ*ศึกษาขั้นอุดมนั้นย่อมมีส่วนในการขยายความรู้ เช่นในการทำวิจัยต่าง ๆ และโดยปกติก็เฉพาะสถาบันการศึกษาขั้นสูงเท่านั้น—จึงมีลักษณะเป็นสถาบันวิทยาศาสตร์* การศึกษาระดับที่ต่ำกว่านั้นก็เป็นเพียงการถ่ายทอดความรู้เท่านั้นเอง นี่เองจึงเป็นข้อที่ผู้จะวางระบบการศึกษา ควรสังเกตไว้ด้วย

โดยเฉพาะทุกวันนี้ สถาบันทั้ง ๒ ต่างก็ทำหน้าที่ของตนต่างกันไป

ที่มาของสถาบันการศึกษา มีปัญหาว่า รากฐานของระบบการศึกษามาจากสัญชาตญาณใช่หรือไม่

ที่กล่าวไว้แล้วในระบบการสมรสและครอบครัว เราเชื่อว่าระบบนั้นมีที่มาจากสัญชาตญาณทางกามารมณ์

ส่วนในเรื่องเศรษฐกิจก็มีเรื่องเกี่ยวกับสัญชาตญาณ เช่น ความหิวจึงมีการต่อสู้แข่งขันกัน

การที่เรามีระบบหรือมีระเบียบขึ้นก็เพื่อควบคุมสัญชาตญาณ และสร้างเป็นวินัยขึ้น สำหรับในเรื่องการศึกษาก็มีทฤษฎีที่กล่าวว่า มีรากฐาน

มาจากสัญชาตญาณเหมือนกัน โดยเชื่อว่ามนุษย์เรานั้นมีสัญชาตญาณในการแสวงหาความรู้ และความต้องการเพื่อจะนำความรู้นั้น ๆ มาประพฤติปฏิบัติเพื่อจะส่งเสริมตน สัญชาตญาณนี้เรียกว่า "สัญชาตญาณความอยากรู้อยากเห็น" จากการทดลองปรากฏว่าความอยากรู้อยากเห็นนี้ได้เริ่มเกิดตั้งแต่เด็กอายุเพียง ๒ ขวบ คือความอยากรู้ว่า ทำไมและเพื่ออะไร จึงเป็นอย่างนั้นจึงเป็นอย่างนี้ และเมื่อยิ่งโตขึ้นทั้งหญิงชายก็จะมีความอยากรู้มากขึ้นคือ ไม่รู้จักอิ่มในความอยากรู้ นอกจากความอยากรู้ในกิจการส่วนของตนแล้วก็ยังมีความอยากรู้ในกิจการของคนอื่นอีกด้วย

เนื่องจากทฤษฎีนี้ มีข้อโต้แย้งว่า ความอยากรู้อยากเห็นนี้เป็นสัญชาตญาณหรือเป็นวัฒนธรรม เพราะอาจเป็นได้ว่า มนุษย์เรานั้นได้รับความรู้มาเป็นเวลานมนานแล้วว่า การที่ตนจะได้ทราบกิจการที่มนุษย์ปฏิบัติมา หรือได้ทราบหน้าที่ของธรรมชาติ ย่อมจะเป็นประโยชน์ในความรู้ที่จะป้องกันตัว ซึ่งความคิดอย่างนี้ก็เป็นวัฒนธรรม เพราะเราได้รับถ่ายทอดมา

แต่อย่างไรก็ตาม ก็ไม่มีการโต้เถียงกันในข้อที่ว่า ความอยากรู้อยากเห็นนี้เป็นที่ก่อให้เกิดสถาบันการศึกษา

เราจะเห็นได้อีกว่า เด็กและผู้ใหญ่ ไม่ใช่แต่เพียงอยากรู้อยากเห็นเท่านั้น ที่จะทำการศึกษาหาความรู้ ยังมีเหตุอย่างอื่นอยู่อีกเช่น ความอยากที่จะส่งเสริมฐานะทางเศรษฐกิจ นี่ไม่ใช่ความอยากรู้อยากเห็น ความอยากที่จะได้รับความยกย่องในทางสังคม ทั้งส่วนตัวและครอบครัว ความอยากที่จะสร้างครอบครัวมีภรรยา มีสามี นอกจากนั้นเราจะเห็นได้ว่าแม้แต่บุคคลแต่ละคนก็มีความยิ่งหย่อนในการศึกษาหาความรู้ เพราะยังมีมนุษย์เป็นจำนวนมากที่ไม่

ยอมรับการศึกษา เว้นแต่จะมีการบังคับ ถ้าสังคมไม่ได้ใช้วิธีบังคับอย่างจริงจังแล้ว การศึกษาก็คงยังไม่ถึงขนาดในทุกวันนี้

ความรู้สึกในเรื่องการศึกษาของสังคม ในประการแรกเราควรจะได้พิจารณาถึงสาเหตุในการศึกษาต่อไปอีก ฐานะทางครอบครัวก็เป็นเหตุหนึ่งของระบบการศึกษา เด็กและคนวัยรุ่นทั้งหลายก็มีธรรมชาติว่า ที่ยอมรับการศึกษาโดยมากก็มาจากการกระตุ้นเตือนของผู้ใหญ่ เช่น พ่อแม่ ฯลฯ ตัวของเด็กเองโดยปกติไม่พึงประสงค์ที่จะได้รับการศึกษาโดยเข้าโรงเรียนหรือสถาบันหนึ่งใด ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเมื่อเป็นเด็กยังมีประสบการณ์น้อยไม่เคยเห็นถึงความคับแค้นในการทำมาหากิน เพราะฉะนั้นจึงพูดได้ว่า ครอบครัวมีส่วนกระตุ้นเตือน ส่งเสริมการศึกษา ที่เป็นดังนี้มีเหตุผลหลายประการ เช่น ต้องการรักษาประเพณีและวัฒนธรรม ตลอดจนรักษาศิลปวิทยาการหรืออาชีพที่เคยปฏิบัติอยู่ในครอบครัว เช่น เป็นกสิกร ก็ต้องการที่จะส่งเสริมอาชีพกสิกร เพราะฉะนั้นจึงกระตุ้นเตือนให้เด็กศึกษา นี่เป็นประการหนึ่ง

และการที่เป็นเช่นนี้อาจมีความคิดที่มีรากฐานมาจากครอบครัว คือผู้ใหญ่มักกลัวไปว่า ถ้าไม่สร้างรากฐานให้ดีแล้ว เด็กจะประพฤติละเมิดประเพณีข้อบังคับ และจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียแก่ครอบครัว

และนอกจากนั้นบางครอบครัวยังคิดจะเปลี่ยนฐานะของครอบครัว ทั้งทางเศรษฐกิจและภาวะทางสังคมให้ดีขึ้น คือจะเปลี่ยนหรือเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจให้ดีขึ้น สูงขึ้น

นอกนั้นก็มีอนุสนธิมาจากความรัก ความรักเด็กหรือความรักลูกหลานนี้คือ พยายามที่จะให้พ้นความลำบากยากไร้ต่าง ๆ เพราะฉะนั้นจึงต้องถางทางไว้ให้เด็กดำเนินชีวิตที่ปลอดโปร่ง

จะเห็นได้ว่าที่เรามุ่งวางระเบียบการศึกษานั้นจะต้องมีแนวทางที่จะมิให้ปล่อยให้เป็นไปตามเรื่องราวอันเป็นธรรมดาของธรรมชาติเสมอไป คือ เราต้องมีหนทางที่จะคิดจะแก้ไขหรือวางแนวให้เหมาะกับกาลสมัยของสังคมด้วยเสมอ มิฉะนั้นจะทำให้เกิดภาระ (Liability) แก่สังคมอีกมาก

ความมุ่งหมายทางด้านสังคมเกี่ยวกับการศึกษา ถ้าเราดูประวัติของการศึกษาจะพบว่า ท้องถิ่นต่าง ๆ ย่อมสังวรไปในเรื่องการศึกษาที่เกี่ยวกับครอบครัว คือถ้าครอบครัวได้รับการศึกษาดีถูกต้องก็จะเป็นประโยชน์แก่ชุมนุมชนทั่วไป คือต้องเพ่งเล็งถึงการศึกษาแต่ละครอบครัวเป็นสำคัญ เพราะทุกท้องถิ่นหรือชุมนุมชนย่อมต้องการความมั่นคงประเพณี อุดมคติ ธรรมเนียมต่าง ๆ ของตน และเพื่อที่จะให้ประเพณี อุดมคติเหล่านั้นถ่ายทอดไปยังอนุชนรุ่นหลัง นอกจากนั้นก็มุ่งหมายจะให้การศึกษาเป็นเครื่องช่วยปลูกฝังความดี และความก้าวหน้าของสถานะทางสังคมในด้านต่าง ๆ ความคิดในเรื่องการศึกษานี้ได้ขยายตัวภายหลังสถาบันในทางสังคมอื่น ๆ ส่วนมาก การจัดระเบียบการศึกษาให้เป็นรูปร่างจริงจังนั้นได้กระทำทีหลังเรื่องอื่น ๆ

พัฒนาการในเรื่องการศึกษาได้เป็นมาใน ๔ หลัก คือ

๑. ความคิดในเรื่องความมุ่งหมายของการศึกษา

๒. เกี่ยวกับการจัดองค์การเกี่ยวกับการศึกษา เช่น เรื่องโรงเรียนสถานศึกษาต่าง ๆ สมาคมหรือองค์การต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษา การทำให้เกิดวิชาชีพทางการศึกษาของผู้เป็นครู

๓. เรื่องที่เกี่ยวกับการบังคับให้คนเรียน

๔. ในเรื่องวัตถุต่าง ๆ ที่ใช้ในการศึกษาก็ได้รับความสนใจมากเช่นกัน เช่น หนังสือตำรา สิ่งที่ใช้ในการศึกษาต่าง ๆ ข้อสำคัญนั้นไม่ใช่แต่ในแง่เทคนิคเท่านั้น จะต้องระลึกถึงความสำคัญทางด้านสังคมวิทยาด้วยเสมอ

การศึกษาของคนโบราณ แต่โบราณ การศึกษามีศูนย์ปฏิบัติอยู่ภายในครอบครัว การเรียนมักจะเรียนโดยการเอาอย่างหรือการทดลองปฏิบัติ จึงพูดได้ว่าคนโบราณศึกษาจากชีวิตประจำวันและจากธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ อันอาจเนื่องมาจาก Folkways ก็ดี Mores ก็ดีของหมู่คณะ เพราะฉะนั้นผู้ที่เป็นครูอาจารย์ก็ได้แก่ผู้เฒ่า ผู้แก่ ผู้ที่สามารถจดจำไว้ได้มาเล่าสู่กันฟัง โดยย้ำถึงประเพณีเฉพาะอย่างยิ่งทางศาสนา ยังไม่มีวัตถุประสงค์ที่จะวางกรอบและวิธีการไว้

สำหรับแบบแผนธรรมเนียม พิธีการต่าง ๆ ก็จดจำกันมา ผู้ที่จะดำรงตนเป็นผู้ใหญ่ต่อไปก็ต้องได้รับการเล่าเรียนถึงสิ่งเหล่านี้

เพราะฉะนั้นคนโบราณนั้น ผู้ที่เป็นเด็กจึงรู้ตัวว่าไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากการศึกษา การศึกษาได้ค่อยซึมเข้าไปทีละน้อย ในชีวิตของมนุษย์เราโบราณมีการศึกษาอีกอย่างคือ มีการศึกษาให้เป็นคนวิเศษหรือคนประเสริฐซึ่งมีมาแต่โบราณ โดยคนโบราณคิดว่ามีบุคคลจำพวกหนึ่งคือพวก Elite (อภิชนผู้มีปัญญา) เท่านั้น ควรได้เล่าเรียนสูงเป็นพิเศษ

สำหรับแบบแผนศึกษาในโบราณของชาวตะวันตกพบหลักฐานว่าอียิปต์ได้ตั้งโรงเรียนมีการศึกษาเป็นแบบแผนเมื่อ ๕๐๐๐ ปีมาแล้ว แต่เป็นการตั้งโรงเรียนเพื่อถ่ายทอดความเป็นผู้ดี โรงเรียนต่าง ๆ ก็มักตั้งอยู่ในพระราชวังและในการศึกษาเฉพาะคนกลุ่มน้อย เช่น บุตรของฟาโรห์ หรือบุตรของข้าราช

สำนัก หรือของผู้ที่ได้รับเกียรติให้ได้เรียนเป็นพิเศษ เท่าที่ปรากฏ เฉพาะการอ่าน–เขียน–ขนบธรรมเนียม–มารยาทของผู้ดี และการพลศึกษา คือให้มีความเป็น Elite สูงกว่าคนอื่น ประวัติศาสตร์ที่สอนก็สอนเฉพาะเรื่องการแผ่อำนาจของราชวงศ์ต่าง ๆ

ต่อจากสมัยนั้นมา อียิปต์จึงได้ตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กผู้ชาย ซึ่งเป็นบุตรคนชั้นกลาง ซึ่งก็มีจำนวนน้อยเหมือนกัน จัดตั้งเป็นทำนองโรงเรียนมหาดเล็ก เพื่อให้เด็กพวกนี้ได้รับการศึกษาให้เห็นการแยกชั้นกับคนธรรมดาสามัญ สำหรับในพวก Hebrew ซึ่งเป็นพวกยิวเดิมก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน ได้ตั้งโรงเรียนในสมัยใกล้เคียงกัน แต่แทนที่จะตั้งในวัง กลับไปตั้งที่โบสถ์ (Synagogue) สอนเฉพาะบุตรผู้ที่จะรับเผยแพร่ศาสนายิว เพราะฉะนั้นจึงสอนในวงแคบนั่นเอง

หลักฐานที่ปรากฏต่อมาก็ได้แก่ กรีก ซึ่งเป็นพวกแรกที่ยืนยันว่า จะให้การศึกษาเป็นประโยชน์แก่ชุมชน คือจะฝึกยุวชนให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชนทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงไม่มีขีดขอบเขตในประเภทของคน คือต้องการให้การศึกษาทั้งทางพลศึกษา จริยศึกษา และการศึกษาเกี่ยวกับทางจิตใจ และส่วนหนึ่งก็มุ่งในการเพาะวิชาชีพบางชนิด เช่นทางการเมือง (Politics) และการศึกษาแบบนี้ก็ประสบความสำเร็จในศิลปหลายอย่าง เช่น นาฏศิลป, กวีนิพนธ์, ศิลปในการเจรจา เป็นการเปลี่ยนรูปจากการให้ความสนใจว่าจะพัฒนาคนเพื่อตัวเขาเองเป็นการฝึกคนเพื่อรับใช้ประเทศ ทั้งนี้กรีกถือว่าการให้การศึกษาอย่างนี้จะทำให้คนรับใช้สังคมได้ดีขึ้น ๆ ซึ่งจะมีประโยชน์มากกว่าการศึกษาเพียงให้คนรับใช้ตัวเองหรือเป็นประโยชน์แก่ตัวเองเท่านั้น

เรื่องนี้ Plato ส่งเสริมมาก เพื่อให้คนรับใช้ชาติ

ต่อมาเป็นสมัยโรมัน พวกโรมันเป็นนักปฏิบัติได้จำลองเอาเรื่องการศึกษาจากชาวกรีกไปมาก แต่ได้เอามาเปลี่ยนแปลงไปในทางให้ประโยชน์แก่มนุษย์มากขึ้น โดยถือหลัก Practical Efficiency และเห็นว่าคนบางพวกที่เรียกว่า คนชั้นสามัญให้ศึกษาโรงเรียนการฝีมือและการค้าสำหรับเด็กผู้ชาย ถ้าเด็กหญิงก็ให้เรียนศิลป การเป็นแม่บ้าน การครัว ส่วนคนชั้นสูงก็ให้เรียนวิชาชีพชั้นสูงขึ้น และให้เรียนวิชาที่ใช้ในการอำนวยการ

เพราะฉะนั้น ในสมัยโบราณการศึกษาของโรมัน จึงให้การศึกษาแก่คน ๒ ชั้นต่างกัน เพราะเขาเห็นว่าให้เรียนไป เพื่อใช้ปฏิบัติได้ดีกว่าเรียนแล้วไปใช้ไม่ได้ และเห็นว่าควรมุ่งเข็มการศึกษาใหม่แทนที่จะเพียงให้คนเป็นคนรู้รอบตัวจะต้องมุ่งให้คนเป็นพลเมืองที่ดี ทหารที่ดี ผัวเมียที่ดี พ่อแม่ที่ดีมากกว่า

ต่อมามีการศึกษาในสมัยกลาง คือระหว่างศตวรรษที่ ๔ ถึง ๑๔ การศึกษาในตอนนี้ ส่วนใหญ่ก็คือทางฝ่ายศาสนา

ฝ่ายศาสนาของตะวันตกได้ช่วยในการศึกษามาก โดยเฉพาะศาสนาคริสเตียน แต่เป็นการศึกษาทำนองรับฟังคำสั่งสอนมากกว่าจะเป็นการศึกษาค้นหาความจริง เป็นการศึกษาคำสั่งสอนของพระเจ้า การศึกษาในตอนนี้ทำให้เกิดมีการโต้เถียงกันขึ้น ดังนั้นจึงมีการเซ็นเซ่อร์การสอนกันมาก เป็นแบบที่เรียกว่า Censorship จึงทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างฝ่ายบ้านเมืองกับฝ่ายศาสนา

การศึกษาได้ดำเนินมาเป็นลำดับจนถึงขั้นนี้ ฝ่ายศาสนาไม่ยอมให้วิชาที่ไม่จำเป็นเกี่ยวกับประโยชน์ของทางศาสนาเข้าสอนเลย มีการเซ็นเซ่อร์ต่าง ๆ เพราะฉะนั้นวิชาการในศตวรรษที่ ๔–๑๔ จึงร่วงโรยกว่าในสมัยกรีก

และโรมัน ซึ่งไม่ได้กำหนดว่าวิชาใดไม่ให้สอน ทางฝ่ายศาสนาได้ผูกขาดการศึกษามาหลายศตวรรษจนถึงราวศตวรรษที่ ๑๐ จึงได้ตื่นตัวเป็นต้นมา

การศึกษาแบบเพื่อมนุษยธรรมและให้เกิดประโยชน์ (Humanistic & Utilitarian) พัฒนาการเกี่ยวกับการศึกษาเนื่องด้วยเหตุ ๔ ประการ

๑. พวกจินตกวีและศิลปินทางดนตรีสนใจเกี่ยวกับเรื่องทางโลกมากขึ้น ได้ร่อนเร่เผยแพร่ภาษา สำเนียงพื้นเมืองต่างๆ และเรื่องราวเกี่ยวกับศิลปการดนตรี

๒. เนื่องจากการปฏิวัติทางพาณิชยกรรมในศตวรรษ ที่ ๑๓ และคนชั้นกลางมีอำนาจขึ้น เพราะเหตุที่การค้าขายเจริญขึ้น พวกนี้จึงนำวิชาการทางฝ่ายโลกเข้ามาสอนเพิ่มขึ้นจากวิชาเก่า ๆ

๓. ได้มีการไหวตัวของศาสนานิกาย Protestant ในศตวรรษที่ ๑๖ ต้องการให้คนอ่านหนังสือออกทั่วกัน เพราะถือว่าคนต้องรู้คัมภีร์ศาสนาทุกคน และพยายามให้โรงเรียนอยู่ในความควบคุมของราชการหรือทางฝ่ายฆราวาส

๔. เกิดจากการค้นพบวิธีการพิมพ์หนังสือ ทำกระดาษ ตลอดจนการก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ จึงเป็นเหตุให้มีการศึกษากว้างขวางทั่วถึงยิ่งขึ้น

การศึกษาที่เปลี่ยนในตอนใหม่นี้ จึงเป็นการศึกษาถึงเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์และวิทยาศาสตร์ Francis Bacon(๑๕๖๑–๑๖๒๖) กล่าวว่า ความรู้จะต้องขยายออกไป ไม่ใช่แต่เพียงจะรู้ให้ลึกและแน่นแฟ้น Comenius(๑๕๙๒–๑๖๗๐) กล่าวว่า จุดหมายปลายทางของการศึกษา คือ การปลูกฝังศีลธรรมและการสังคมแก่มนุษยชาติ เฉพาะอย่างยิ่งการเปิดเผยธรรมชาติของคนตั้งแต่เป็นทารกมา ภายหลัง Rousseau (๑๗๑๒–๑๗๗๘) เน้นว่าความรู้ที่ได้มาจาก

การเรียนมาจากตำราเป็น Secondhand experience จะต้องเปลี่ยนเป็นวิธีให้รู้โดยเข้าใจเอง ทดลองเองเป็น Sense-experience จึงจะทำให้รู้จักสังคมได้ดีขึ้น เพราะฉะนั้นในการศึกษาถึงความสัมพันธ์กับมนุษย์จึงเป็นเรื่องสำคัญมากไม่น้อยกว่าเรียนจากหนังสือ

วิธีการศึกษา ที่แท้จริงได้ มีการ ค้นคว้า กัน และ เพิ่งเริ่มใน ศตวรรษ ที่ ๑๘-๑๙ นี้เอง เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดประโยชน์แท้จริง (Utilitarian Education) เช่นการศึกษาในทางวิทยาศาสตร์ที่เรียกว่า Natural Sciences ก็ได้เริ่มในยุคนี้พร้อมๆ กับการศึกษาเพื่อให้คนเราดีขึ้น ตลอดจนการปรับปรุงสังคม เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าการศึกษาที่มนุษย์ศึกษากันในปัจจุบันนี้ก็ได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ซึ่งทำให้เราเข้าใจถึงความเป็นอยู่ของธรรมชาติมากขึ้น เช่น ทางกายภาพ ชีวภาพ สภาพจิตใจ ซึ่งเรียกว่า Psychology และวัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น

จึงรวมได้ว่า การศึกษาที่เราเรียนกันสมัยหลังนี้ มี

๑. Physical Science

๒. Biological Science

๓. Psychological Science

๔. Culture

ซึ่งเป็นเรื่องของสำนัก Utilitarianism ซึ่งตรงข้ามกับสำนัก Classicism กล่าวคือ ถือกันทางแผนใหม่ของสำนัก Utilitarian ว่า การศึกษาต้องสามารถขยายความรู้เพื่อปฏิบัติได้ด้วย หน้าที่สำคัญของสถาบันการศึกษาก็คือเตรียมยุวชนให้สามารถทนอยู่ในสังคมให้ได้ คือให้ทนต่อความผันผวนของสังคม เตรียมตนให้ประสบผลสำเร็จในชีวิตให้ได้ไม่ว่าอาชีพใดก็ตาม ให้รู้จัก

รักษาตน รู้จักใช้เวลาว่าง และเตรียมรับเหตุการณ์กับที่จะมีส่วนในกิจการของสังคมที่เรียกว่า Social Welfare ด้วย ผู้ที่สนับสนุนสำนัก Utilitarianism ได้แก่ Darwin, Spencer, Huxley, Bentham เป็นต้น

Nationalistic Education (การศึกษาเพื่อชาติ) การศึกษาเพื่อชาตินี้ได้รุ่งเรืองขึ้นก็เพราะเหตุที่ว่าต้องการให้คนได้ส่งเสริมสังคมจนเกินไป จนผันแปรไปจากความหมายการส่งเสริมสงเคราะห์สังคมตามความมุ่งหมายเดิม ซึ่งนอกจากจะส่งเสริมให้ตัวเองดีแล้ว ยังทำให้คนอื่นดีไปด้วย แต่การศึกษาเพื่อชาตินั้น ให้ยึดเอาชาติเป็นจุดรวม ในทางวิธีปฏิบัติสถาบันการศึกษาจึงเป็นตัวแทนที่จะสร้างแนวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และส่งเสริมอำนาจของรัฐและต้องการที่จะให้รัฐหรือชาติเจริญโดยรวดเร็ว เพราะในโครงการอันนี้ย่อมถือว่าจะต้องสร้างแบบฉบับที่จะเพิ่มความเข้มแข็งของรัฐด้วย

การศึกษาแบบนี้ได้เริ่มใน Prussia แล้วได้ขยายไปยังฝรั่งเศส อังกฤษและขยายเรื่อย ๆ ไปในโลกตะวันตกในที่สุดได้ใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในทางการเมืองของพรรคการเมือง เช่นในระบบคอมมูนิสต์ นาซี ฟาซซิสต์ (Fascism) เป็นต้น

Nationalistic นี้ การจัดการศึกษาได้เปลี่ยนมือจากผู้ชำนาญการศึกษามาเป็นของฝ่ายการเมือง หรือฝ่ายรัฐดำเนินการปกครอง เพื่อผลที่ต้องการ

Folk-ways and Mores เกี่ยวกับการศึกษา ในการศึกษาก็มีธรรมเนียมประเพณีอยู่มาก บางทีก็มีลักษณะเป็น Mores บางทีก็เป็นเพียง Folk-ways คนที่ได้รับการศึกษาย่อมต่างกับคนไม่ได้รับการศึกษามาก คนที่ได้รับการศึกษาย่อมได้สิทธิต่าง ๆ การเข้าเรียนในโรงเรียนก็ถือเป็นเครื่องแสดงฐานะ

อย่างหนึ่ง คือแสดงว่าคนที่สามารถส่งเด็กเข้าโรงเรียนได้ เป็นคนฐานะดีกว่า ได้รับการยกย่อง ธรรมเนียมที่ว่าเป็นสิทธิของบุคคล ว่าควรเรียนแค่ไหนหรือไม่หลังจากการเรียนภาคบังคับแล้ว สุดแต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่นเหล่านี้เป็น Folk–ways ในทางการศึกษาอันแสดงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของบุคคล

Educational Mores ที่สำคัญ ได้แก่การเรียนภาคบังคับ (Compulsory Education) ในโลกตะวันตกการบังคับการเริ่มขึ้นในรัฐ Massachusetts สหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. ๑๖๔๒ และในปรัซเซีย โดยเฟรดเดอริคมหาราชในปี ๑๗๑๗ โดยมีพระราชกฤษฎีกาประกาศว่าบรรดาคนในบังคับของเราไม่ว่าจะเป็นบิดามารดา ผู้ปกครองหรือนายจ้างจะต้องส่งเด็กชายหรือเด็กหญิงในปกครองไปเข้าโรงเรียนไม่ช้ากว่าอายุ ๕ ขวบ และให้เรียนจนถึงอายุครบ ๑๓ ปี หรือ ๑๔ ปี และจะต้องให้เรียนอยู่ในโรงเรียนจนกระทั่งรู้คัมภีร์คริสต์ศาสนาและอ่านออกเขียนได้อย่างดี นอกจากนั้นจะต้องสามารถตอบคำถามเกี่ยวกับเรื่องที่สอนจากหนังสือตำราที่คณะกรรมการจะได้แต่งขึ้นหรือได้อนุมัติแล้ว หลังจากนี้มาก็ได้มีการบังคับเรียนกันในโลกตะวันตกทั่วไป สำหรับเรื่องการบังคับเรียนนี้เริ่มเป็นจริงเป็นจังในยุโรปก็ราวในปลายศตวรรษที่ ๑๙ ที่เห็นได้เช่น อังกฤษ ตั้งแต่ ๑๘๗๒ เดนมาร์ค ปี ๑๙๐๔ ส่วนของไทยเริ่ม ๑๙๒๑ อเมริกันบังคับประถมศึกษาเริ่มประปรายในแมตซาจูเซทก่อนตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๔๒ แต่จริงจังเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๒ เป็นต้นมา

การศึกษาโดยบังคับเรียนนี้ย่อมมีปฏิกิริยาของสังคม คือในตอนแรกทุกประเทศราษฎรมักต่อสู้หรือหลีกเลี่ยงการบังคับเรียน เพราะถือว่าเป็นการ

ตัดอิสรภาพของพ่อแม่ และมีปฏิกิริยาต่อสู้ นอกจากนั้น ข้อโต้แย้งที่รุนแรง คือว่ามีกฎหมายบังคับเรียนหลายประเทศ บังคับว่า ถ้าใครขัดขืนต้องมีโทษทางอาญา ซึ่งประชาชนว่าไม่ยุติธรรม

ปฏิกิริยาของสังคมเช่นนี้ได้เริ่มคลายลง สำหรับเวลานี้เป็นที่ยอมรับกันว่า การศึกษาของยุวชนนั้นไม่สามารถที่จะปล่อยให้เป็นหน้าที่ของพ่อแม่ผู้ปกครองเด็กเท่านั้น เพราะว่าสังคมย่อมมีส่วนรับผิดชอบทั้งโดยตรงและทางอ้อม *สังคมมีหน้าที่ให้ประกันสิทธิของเด็ก ซึ่งแม้แต่พ่อแม่ก็ละเมิดไม่ได้* และสังคมส่วนมากถือว่ารับผิดชอบที่จะส่งเสริมเด็ก ทั้งทางกาย ทางสติปัญญา และทางอาชีพ

ในทางปฏิบัตินั้น การจะเอาเด็กมาเข้าโรงเรียน มักถือว่าเป็นการฝ่าฝืนความต้องการของเด็ก และทำความลำบากเดือดร้อนทางเศรษฐกิจของครอบครัว เพราะว่าโรงเรียนไม่สามารถที่จะปรับปรุงหลักสูตรและวิธีการสอนให้เหมาะสมกับความต้องการ หรือความสนใจโดยเฉพาะของเด็กเป็นรายตัว เพราะฉะนั้น ในทางปฏิบัติก็ได้พยายามที่จะปรับปรุงแก้ไขวิธีการเหล่านี้อยู่มาก เพื่อให้เหมาะสมกับเด็กเป็นรายตัว ซึ่งเป็นการสิ้นเปลืองคนสอนและเครื่องมือการสอน นอกนั้นยังจะต้องปรับปรุงให้เหมาะกับภาวะเศรษฐกิจของเด็กเป็นรายตัวอีกด้วยเวลานี้ระบบการศึกษาได้พยายามแก้ไขให้เด็กได้เรียนน้อยชั่วโมง แต่ประชาชนกลับแสดงความต้องการให้เด็กได้เรียนมากชั่วโมงและการเรียนนาน ๆ ซึ่งเป็นปฏิกิริยาตรงข้ามกับสมัยก่อน ด้วยเหตุนี้เอง การบังคับเรียนในบางประเทศจึงเลื่อนอายุบังคับไปถึงอายุ ๑๘ ก็มี ส่วนจำนวนชั่วโมงเรียนในปีหนึ่ง ๆ ก็ลดลงมาโดยมุ่งในทางให้เด็กได้พักผ่อน หาความรู้เอาเอง ตัวอย่าง

เช่นในสหรัฐอเมริกา แต่ก่อนนี้โรงเรียนเรียนเกือบตลอดปี มีวันหยุดเพียงไม่กี่วันระหว่างภาค ต่อมาลดลงมาเหลือประมาณ ๒๓๓ วัน แล้วลดลงมาเหลือ ๑๓๑ วัน และต่อมาอีกเป็น ๑๕๗ วัน แล้ว ๑๘๒ วัน

ว่าด้วยความสำคัญในทางสังคมเกี่ยวกับรู้หนังสือ เนื่องจากการรู้หนังสือเป็นเรื่องที่สังคมบังคับ และปัจจุบันนี้ก็มีกฎหมายลงโทษผู้ที่ไม่เรียนหนังสือ เพราะฉะนั้น ลักษณะของระบบการศึกษาก็ได้เปลี่ยนแปลงจากธรรมเนียมประเพณีมาเป็นการบังคับ เป็นวินัย นอกจากจะมีการบังคับให้เรียนหนังสือแล้ว ยังถือว่าเป็นปมด้อยในทางสังคม สำหรับผู้ที่ไม่รู้หนังสือ สังคมต่าง ๆ ถือว่าจำนวนคนที่รู้หนังสือเป็นหลักประกันเกี่ยวกับสวัสดิภาพของสังคมอย่างหนึ่ง และถือว่าเป็นเครื่องวัดสมรรถภาพในการปรับปรุงสังคม เพราะฉะนั้น การเร่งรัดให้ประชาชนรู้สึกถึงความสำคัญ ของการเรียนรู้หนังสือ จึงเป็นเรื่องที่กระทำกันอยู่ทุกหนทุกแห่ง และให้ประชาชนรู้ว่า การที่ไม่รู้หนังสือเป็นภัย เป็นศัตรูที่มองไม่เห็นตัวของสังคม ประเทศในยุโรปเช่น ประเทศในกลุ่มสแกนดิเนเวีย คนไม่รู้หนังสือ (Illiteracy) ไม่มีเลย แต่ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้และทางแหลม Iberian สถิติการเรียนรู้หนังสือยังต่ำมากเช่นปอร์ตุเกส ทางยุโรปตะวันออก เช่น รูมาเนีย ฯลฯ เป็นต้น ในประเทศไทยเราจากการสำรวจสำมะโนครัวครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ ปรากฏว่าคนที่อายุ ๑๐ ปีขึ้นไปรู้หนังสือ ๗๐.๘ % ซึ่งจัดว่าดีมากในเอเซีย

เมื่อปี ๒๔๙๘ เด็กที่อยู่ในอายุบังคับการศึกษามีจำนวน ๒,๖๓๗,๑๒๑ คน (๒ ล้าน ๖ แสน ๓ หมื่น ๗ พัน ๑ ร้อย ๒๑ คน) โรงเรียนประถมและมัธยมที่เปิดแล้วในปีนั้น ๒๑,๙๓๓ โรงเรียนมีครู ๙๖,๖๑๐ คน มีนักเรียน ๓,๒๕๑,๖๒๘ คน โรงเรียนอาชีพเปิดแล้วนั้น ๑๙๖ โรงเรียนมีครู ๒,๐๕๙คน มีนักเรียน๔๐,๙๙๓คน

นี่ก็แสดงให้เห็นว่ามีนักเรียนน ๓ ล้านเศษ ซึ่งเท่ากับประมาณ ๑/๓ ของจำนวนพลเมืองสำหรับผู้สำเร็จอุดมศึกษายังมีจำนวนน้อยมาก

เขาถือกันทั่ว ๆ ไปว่า การรู้หนังสือเป็นความจำเป็นในการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ค่าที่สูงไปกว่านั้นก็คือเป็นยาวิเศษหรือเวทมนตร์ ที่จะแก้ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เราไม่พึงประสงค์ไว้ คือในเบื้องต้น ถ้าหนังสือเรียนชั้นต้นทั้งหลายสามารถจะมีบทเรียนที่เพาะนิสัยใจคอให้คนเป็นพลเมืองดี สามารถที่จะรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีในครอบครัวไว้ได้เป็นอย่างดี การปฏิบัติกฎหมายให้เป็นไปโดยถูกต้อง สามารถส่งเสริมศีลธรรมจรรยา สามารถที่จะส่งเสริมบุคลิกภาพของบุคคล สามารถจะป้องกันความเสื่อมโทรมความชั่วช้าทั้งหลายและโรคระบาดทางสังคมที่ไม่ต้องการต่าง ๆ

การให้การศึกษาให้ความรู้ หนังสือย่อมเป็นประโยชน์ที่จะใช้เป็นเครื่องมือต่อต้านในทางสังคมอีกด้วย สิ่งใดที่สังคมไม่ต้องการก็อาจจะบรรจุระบุลงไปในแบบเรียนเป็นต้น นอกจากนั้นยังเป็นเครื่องวัดระดับการให้สิทธิเพิกถอนสิทธิ หรือประวิงสิทธิของพลเมือง ผู้จัดการศึกษามีสิทธิจัดระดับการศึกษาในบ้านเราเป็นอย่างไร สิทธิควรให้แล้วหรือยัง เพราะสังคมย่อมไม่เหมือนกันเพราะฉะนั้นการประวิงการไม่ให้สิทธิแก่พลเมืองจึงไม่ใช่ของเสียหายเสมอไป และจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่ากลุ่มผู้ปกครอง จะสามารถควบคุมบีบบังคับกลุ่มอื่น ๆ หรือประชาชนส่วนใหญ่ได้หรือไม่ เป็นเข็มชี้ให้เห็นทั้งภาวะที่เป็นจริงของสังคมว่าอยู่ในระเบียบหรือไม่ คือว่าถ้าอัตราของการรู้หนังสือ Literacy ยังน้อยอยู่ ก็แสดงว่าอำนาจการบังคับบัญชายังสูงอยู่ ถ้าอัตรา Literacy สูง ก็แสดงว่าอำนาจการบังคับบัญชาน้อยลง

ที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ในบางประเทศเช่น ปอร์ตุเกส อิตาลี กลุ่มประเทศยุโรปตะวันออกเหตุที่มีคนไม่รู้หนังสืออยู่มาก ประชาชนส่วนใหญ่จึงมิได้มีส่วนร่วมในความเคลื่อนไหวทางประชาธิปไตย กล่าวโดยย่อคือยังไม่มีความรู้สึกเดือดร้อนในความเป็นอยู่หรือในสิทธิของตน และจะเห็นได้ในอเมริกาเองบางรัฐได้เคยกำหนดสิทธิของพลเมืองบางเชื้อชาติ ที่มาจากยุโรปตอนใต้และยุโรปตะวันออกเฉียงใต้และจากอาฟริกา ไม่ให้สิทธิทางการเมือง เพราะการควบคุมเรื่องและ เหตุการณ์ให้เป็น ไปตามความ คิดอ่านนั้นยังได้ผล ไม่เป็นที่พอใจ พูดง่าย ๆ ก็คือคนที่มีมาตรฐานการศึกษาต่ำยังคงถูกจูงหรือชวนเชื่อได้ง่าย

รูปและแบบโครงการศึกษา

การศึกษานอกจากมีพัฒนาการในทางที่เพื่อนมนุษยธรรม (Humanistic) และเพื่อให้เกิดประโยชน์ (Utilitarian) และการศึกษาเพื่อความมุ่งหมายให้เกิดรักชาติหรือสังคมแล้ว ในการศึกษาแผนปัจจุบันทั้งองค์บุคคลเกี่ยวกับการศึกษาได้รับความสนใจยิ่งขึ้นและได้ขยายตัวออกไป และแตกต่างในรายละเอียดสุดแต่ประเทศ ภาค ท้องถิ่น โดยเพ่งเล่งในทางวัฒนธรรมอยู่มาก และการเพ่งเล็งในทางวัฒนธรรมนี้ก็เปลี่ยนแปลงมาโดยมุ่งเฉพาะท้องถิ่นยิ่งขึ้นเพราะฉะนั้นอำนาจในการจัดรูปการศึกษาจึงได้ *นิยมให้เป็นเรื่องของท้องถิ่น* เช่นการควบคุมโรงเรียน การวางหลักและระเบียบดำเนินงาน การได้มาและใช้จ่ายในเรื่องการเงิน และในเรื่องวิชาชีพของครู คือการกระจายอำนาจในเรื่องการศึกษานั้นเป็นสิ่งนิยมกันอยู่ เพราะเห็นว่าความต้องการและวัฒนธรรมของการศึกษาย่อมเป็นเรื่องที่เหมาะสมกับพลเมืองในท้องถิ่นนั้นมากกว่า เพราะฉะนั้น

การศึกษาในปัจจุบันจึงยึดหลักท้องถิ่นซึ่งผิดกับสมัยก่อนซึ่งยึดถือรัฐหรือศาสนาเป็นศูนย์กลาง การควบคุมการศึกษาในสมัยนี้จึงนิยมว่าให้เป็นเรื่องของท้องถิ่น

ยังมีความจริงอยู่ในประเทศจำนวนมาก ที่การศึกษายังอยู่ในขั้นเป็นของรัฐ และบางประเทศก็อยู่ในขั้นที่เรียกว่าเป็นชาตินิยมอย่างสูง ซึ่งในทางหลักวิชาถือว่าถ้าการศึกษามุ่งเป็นชาตินิยมอย่างสูงแล้ว อาจเป็นเพราะเป็นข้ออ้างเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของกลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ระบบการศึกษาปัจจุบัน มุ่งที่จะรับใช้สังคมเป็นส่วนรวมมากกว่าแต่ก่อนยิ่งขึ้นแม้ว่าเราจะโอนการศึกษาไปเป็นของส่วนท้องถิ่นแล้ว ข้อเท็จจริงยังมีอยู่ไม่น้อยในเรื่องครูเป็นข้าราชการหรือเป็นคนของรัฐ เวลานี้โดยทั่วไปยังนิยมว่าครูเป็นข้าราชการ คือไม่ได้รับราชการในรัฐก็รับราชการส่วนท้องถิ่น ครูจึงยังอยู่ในอาณัติของรัฐหรือท้องถิ่นอยู่ ซึ่งมิได้ดีกว่าในสมัยก่อน ซึ่งในสมัยก่อนครูได้แก่พวกพระเป็นตัวแทนฝ่ายศาสนาหรือเป็นผู้ที่ทางการปกครองแต่ครูจึงเป็นเครื่องมือทางศาสนาหรือการเมืองเพื่อเป็นผู้ปลูกฝังยุวชนให้เชื่อถือ เฉพาะอย่างยิ่งในศาสนาคริสต์ ในปัจจุบันครูก็ยังถือได้ว่าเป็นผู้แทนของท้องที่หรือเป็นสมาชิกผู้มีส่วนในท้องที่จึงย่อมถ่ายทอดความคิดความเห็นอันตนได้รับมา

การที่โรงเรียนหรือองค์การศึกษาเป็นผู้รับใช้ท้องที่หรือสังคม ย่อมมีประโยชน์ในทางวัฒนธรรม ๒ ประการ

๑. ฝ่ายโรงเรียนมีส่วน ในความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปในท้องที่เพราะฉะนั้นจึงเป็นฝ่าย เตรียมยุวชนไว้สำหรับรับใช้ท้องถิ่นตามความต้องการของท้องถิ่นยิ่งกว่าเพื่อประโยชน์ของกลุ่มใดโดยเฉพาะ

๒. แม้ว่าครูหรือ โรงเรียนยังอยู่ภายใต้ อำนาจของกลุ่มที่ทรง อำนาจ ทางเศรษฐกิจหรือทางการปกครองก็ดี อย่างน้อยในยามปกติครูหรือโรงเรียนก็ยัง

สามารถที่จะฝึกฝนยุวชนเพื่อท้องที่ยิ่งกว่าสถาบันอื่น ๆ หรือบุคคลประเภทอื่น ๆ เพราะฉะนั้นข้อสำคัญในการฝึกฝนคนเป็นครู จึงมีความจำเป็นให้ครูผู้ให้การสอนมีจิตใจที่กว้างขวางและบำเพ็ญประโยชน์ ให้แก่อนาคตในทางการศึกษายิ่งกว่าเพื่อประโยชน์ของกลุ่มทางเศรษฐกิจหรือการเมือง

การขยายการศึกษานั้นก็เป็นเรื่องสำคัญยิ่งของทางสังคม ที่ได้ทำมาแล้วก็ได้แต่การให้การศึกษาโดยการไม่เก็บเงิน (Free Schooling) จนถึงการศึกษาสูงขึ้นไปในทางวิชาชีพและชั้นอุดมต่าง ๆ รวมทั้งมหาวิทยาลัยด้วย ในสมัยก่อนการศึกษาชั้นสูงเป็นสิทธิพิเศษเฉพาะคนจำนวนน้อย เช่นต้องไปศึกษาในต่างประเทศ ส่วนถ้าจะศึกษาภายในประเทศ โดยเลือกคัดเอาแต่คนที่มีศักดิ์มีสกุลหรือมีสติปัญญาเป็นพิเศษ นอกจากนั้นใครอยากเรียนสูงก็ต้องส่งไปเรียนยังต่างประเทศ เพราะฉะนั้นผู้ที่เป็นหัวหน้าของสังคม ซึ่งเป็นผลของการศึกษาชั้นสูงเหล่านี้ จึงได้อยู่ในกลุ่มบุคคลโดยเฉพาะ เพราะฉะนั้นการขยายการศึกษาขั้นอุดมและมหาวิทยาลัยนั้น เป็นการขยายบุคคลชั้นผู้นำในทางจำนวนที่ถูกต้องตามแบบประชาธิปไตย

จากประวัติศาสตร์เฉพาะในยุโรปตัวอย่างได้แก่ กรีก โรงเรียนก็ได้จัดอยู่ในหลักท้องที่ จะเห็นได้โรงเรียนที่จัดตั้งในกรุงเอเธนส์ และตั้งแต่สมัยนั้นพลเมืองใน Alexandria จำนวน ๕๐ % รู้หนังสือ โรงเรียนมัธยมก็ได้มีขึ้นแพร่หลาย เช่น วิทยาลัยของปลาโต ที่ Miletus หรือโรงเรียนของอริสโตเติลที่ Alexandria ฯลฯ และได้จัดในรูปองค์การเอกชน แต่เป็นที่น่าสนใจว่าในสมัยโน้นไม่มีนักเรียนหญิง ต่อมาในสมัยของกรุงโรมการศึกษาในโรงเรียนก็มุ่งเฉพาะคนชั้นกลาง และโรงเรียนของฝ่ายศาสนาในยุคกลางนั้นก็เตรียมคน

สำหรับในทางศาสนา จนมาถึงศตวรรษที่ ๑๓ พวกคนชั้นพ่อค้ามีอำนาจมากโรงเรียนจึงได้กลับมาเป็นของท้องที่มากขึ้นด้วย

ข้อสำคัญในเรื่องวัดความเจริญของการศึกษานั้นก็คือ จำนวนประชาชนได้เข้ารับการศึกษาเพียงใด และถูกต้องกับความต้องการของท้องที่เพียงใด จึงเป็นเรื่องสำคัญในทางสังคมวิทยา

การศึกษามีอยู่ด้วยกันหลายระยะ คือ

ระยะที่ ๑. การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ คือได้รับการศึกษาโดยวิธีต่างๆ ซึ่งไม่ใช่จากการเข้าเรียน ซึ่งได้ใช้มานมนานแล้ว ถือว่าได้ประโยชน์ซึมทราบและทั่วถึงดี

ระยะที่ ๒. การศึกษาเป็นทางการได้จัดทำขึ้นในภายหลังตั้งแต่สมัยมียิปต์, กรีก โรม จนถึงยุคกลาง การศึกษาแบบนี้ได้ประโยชน์แก่คนจำนวนจำกัด ในสมัยเดิมคนบางคนหรือบางพวกไม่มีสิทธิ์ได้รับการศึกษา ถือว่าเป็นเอกสิทธิ์อย่างหนึ่งในสมัยนั้น คนที่ไม่ได้รับการศึกษาเป็นทางการก็เพียงแต่ได้รับความรู้ทางอ้อมจากการปฏิบัติงานอาชีพประจำวัน *การศึกษาของหญิง*ความจริงหญิงก็ได้รับโอกาสให้ศึกษาตั้งแต่สมัยโบราณเหมือนกัน แต่ว่าโดยประเพณีวัฒนธรรม โดยมากหญิงไม่ได้เข้าโรงเรียน เพราะฉะนั้นการศึกษาของหญิงจึงเป็นการศึกษาชั้นที่สอง คือได้รับจากการสมาคม จากการปฏิบัติที่ได้ประสบมา

การศึกษาในสมัยกลางยังไม่ได้ประโยชน์ทั่วถึงเพราะว่า ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา และโดยที่ใช้ภาษาแต่ภาษาเดียวเช่นลาติน โดยที่ถือเป็นภาษาของบุคคลชั้นสูง ในสมัยต่อมาราวศตวรรษที่ ๑๐ ได้มีการนำภาษาพื้นเมืองมาสู่ประชาชนโดยพวกศิลป ต่อมาจึงได้นำเอาภาษาพื้นเมือง

มาใช้ ต่อมาในเมืองหลวงหรือราชสำนักก็เลยพลอยนิยมไปด้วย เพราะฉะนั้นศิลปและดนตรีทำให้เกิดการใช้ภาษาพื้นเมืองมากกว่าการที่ใช้ภาษาเพียงภาษาเดียวอย่างแต่สมัยก่อน เพราะฉะนั้นภาษาพื้นเมืองจึงได้ถูกนำมาใช้ในโรงเรียนด้วย ทำให้การศึกษาได้ขยายออกไป

หลักของการศึกษาในปัจจุบันถือว่า ข้อสำคัญนั้นจะต้องทั่วถึง เพราะว่าการศึกษามีอิทธิพลต่อสังคมมาก และเป็นสถาบันที่มีอำนาจวางรากฐานของชีวิต การเป็นอยู่ร่วมกันในสังคมและอำนาจนี้เป็นอำนาจที่ยืนยาวยืดเยื้อ

การศึกษาเป็นเหตุให้ลดการแบ่งแยกฐานะทางสังคม คือการแยกชั้นวรรณะ การแยกฐานะต่าง ๆ แต่ว่าแม้เมื่อเร็ว ๆ นี้ (เมื่อต้นศตวรรษที่ ๒๐ นี้) โดยวิธีการศึกษาจะเห็นได้ว่า การศึกษายังแบ่งแยกในทางปฏิบัติ คือ การศึกษาสำหรับสามัญชนทั่วไปประเภทหนึ่ง การศึกษาสำหรับกลุ่มบุคคลชั้นที่มีเอกสิทธิ์ก็ยังมีอยู่ ในบางประเทศมีการปฏิบัติในเรื่องนี้กันอยู่อย่างจริงจัง เช่นในเรื่องการเตรียมเข้ามหาวิทยาลัย หรือเตรียมอุดมศึกษาบางประเทศก็จำกัด แต่อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติทั่ว ๆ ไป ได้อาศัยการศึกษานี้ยกระดับคนและรวมคนเข้าด้วยกัน เพราะฉะนั้นจึงถือว่าการศึกษานี้เป็นผู้ยกระดับและรวมคนเข้าด้วยกัน ทางอังกฤษซึ่งแต่เดิมได้กีดกันการศึกษาแก่คนบางชั้นก็ได้เปิดมากขึ้น เฉพาะในการศึกษาชั้นมัธยมสำหรับฝรั่งเศสเขาให้เรียนในโรงเรียนมัธยมได้โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ส่วนสหรัฐอเมริกายืนยันให้ทุกคนได้มีโอกาสได้เรียนไม่เลือกชาติ เพศ ชั้น วรรณ

วิชาครูหรือวิชาการศึกษากลายเป็นอาชีพ

วิชาการศึกษาได้กลายเป็นอาชีพ แต่เดิมมาในสังคมโบราณ การศึกษาได้อาศัยพ่อแม่ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้เป็นพ่อแม่

นอกจากนั้นก็ได้แก่พวกที่บำเพ็ญตนเป็นครูโดยใจกุศล เช่น พระ เป็นต้น เพราะฉะนั้นในตอนนั้นพ่อแม่และครูจึงทำหน้าที่ครูด้วยความเมตตา ผลที่ได้ในทางจิตใจก็ได้รับความเคารพเพียงพอ ส่วนวิชาการคงเป็นไปตามอัธยาศัย เมื่อสังคมมารู้สึกว่า ผู้เป็นครูควรได้รับการอบรมศึกษาเป็นพิเศษ ต่อมาจึงถือว่า ครูนั้นเป็นวิชาชีพ เพราะฉะนั้นในเวลานี้การเป็นครูจึงจะต้องได้รับการศึกษาอบรมมีระยะเวลานาน นอกจากการศึกษาในวิชาเทคนิคจนจบแล้ว ยังจะต้องศึกษาทางวิชาครูโดยเฉพาะอีกด้วย นอกจากนั้นถือว่าวิชาชีพนี้ต้องเดินขนานไปกับพัฒนาการทางวัฒนธรรม คือครูต้องสังเกตความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมอยู่เสมอ และขณะนี้วิชาชีพทางครูได้แยกออกไป ตามความชำนาญหลายทาง เช่น ครูสอนชั้นประถม–มัธยม–วิชาชีพ ฯลฯ

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งในวิชาชีพนี้ปรากฏว่า ผู้หญิงได้สนใจวิชาชีพการศึกษามากขึ้น ก่อนศตวรรษที่ ๑๙ สำหรับในประเทศตะวันตก ครูผู้หญิงเกือบพูดได้ว่าไม่มี แต่ในปัจจุบันนี้ครูผู้หญิงมีมากขึ้นทุกที และเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการศึกษาของสังคม เฉพาะอย่างยิ่งในโรงเรียนประถมมัธยม การเคลื่อนไหวทางฝ่ายผู้หญิงเกี่ยวกับการศึกษาจึงเข้มแข็งมากจนรู้สึกว่าหญิงมีหน้าที่ในการศึกษาของสังคมอยู่มาก เวลานี้ในโรงเรียนหญิงรับหน้าที่การสอนไปจากทางบ้าน นอกจากผู้หญิงซึ่งมีหน้าที่ทางครูแล้ว ยังมีหน้าที่จัดในทางการศึกษาอีกด้วย ดังตัวอย่างในปี ๑๙๐๐ สำหรับโรงเรียนในเมืองในอเมริกาเป็นครูผู้หญิงถึง ๙๒.๕ % ที่โรงเรียนประถมและมัธยม ต่อมาก็อยู่ในระดับนั้นตลอดมาจนประมาณ ๑๙๓๐ ก็มีประมาณ ๘๖.๗ % สำหรับในประเทศไทย ๓๓.๕ % ของครูและอาจารย์ในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเป็นผู้หญิง

เหตุผลที่ว่าครูหญิงมีจำนวนมากขึ้นมีอยู่บ้างเช่น ในชั้นต้นผู้หญิงมีทัศนในทางธรรมชาติ เหมาะแก่การอบรมเด็กเล็ก คือผู้หญิงเป็นผู้ที่มีลักษณะสามารถอธิบายรายละเอียดด้วยความอดทน ผู้หญิงมีลักษณะในทางธรรมชาติอยากเป็นคนอบรมคน นอกจากนั้นผู้หญิงชอบสนใจในพัฒนาการทางสังคม ลักษณะอันเป็นธรรมชาติของสตรีเหมาะแก่การศึกษาขั้นแรกมากกว่าการศึกษาชั้นสูง เพราะว่าลักษณะธรรมชาติของครูนั้นจำเป็นจะต้องพร่ำสอน จู้จี้จุกจิก เพราะฉะนั้นผู้หญิงจึงสามารถสร้างลักษณะแก่กุลบุตรที่เรียกว่าสร้าง Conformity สร้างให้เป็นแบบฉบับรักษาระเบียบได้ดี แต่ว่าลักษณะที่จะทำให้เด็กเกิด Originality คือเกิดการค้นหาหรือริเริ่มมีน้อยกว่าครูชาย

การวางมาตรฐานในเรื่องการศึกษา

ระบบการศึกษาหรือสถาบันการศึกษาในปัจจุบันหลีกเลี่ยงไม่ได้ ที่จะไม่เกี่ยวกันกับสิ่งอื่น ๆ เฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์กับความเจริญทางวัตถุ การศึกษาเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมประชาธิปไตย คือ มีหลักการที่มุ่งหมายให้ทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมได้รับโอกาสในการศึกษาเท่าเทียมกัน คือมุ่งหมายที่จะเห็นผลตามความต้องการทางสังคม คือต้องการผลที่ปรารถนาต่าง ๆ เพราะฉะนั้นการวางมาตรฐานการศึกษาจึงมีแนวไปในทางวางแบบวิธีการ และรายการศึกษาให้อยู่ในแบบแผนเดียวกันทั่วไป เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ละเลยการอำนวยประโยชน์ตามความต้องการของนักศึกษาเป็นรายตัวตามสภาพทางพื้นฐานและสมรรถภาพอันเป็นพิเศษของเรา และการวางมาตรฐานการศึกษา (Standardization) นี้ แม้ในปัจจุบันก็ย้ำเน้นเฉพาะเวลาเรียน การสอบไล่ คะแนนเรียน ฯลฯ มิได้สนใจในการค้นคว้าสมรรถภาพพิเศษของแต่ละบุคคล เพราะ

ฉะนั้นการวางมาตรฐานการศึกษาให้เป็นแบบเดียวกันจึงอาจเป็นผลให้การเลือกคัดผู้เป็นหัวหน้า (Leader) ในทางต่าง ๆ ได้น้อยไป นอกจากนั้นระบบการศึกษาในปัจจุบันมุ่งเป็นของ Community ทั้งในการดำเนินงาน ตรวจตราควบคุมตลอดจนการฝึกการตั้งครู อาจารย์ หลักที่เป็นอยู่ดังกล่าวข้างต้นโดยทั่วไป ก็เพราะต้องการสนองความต้องการของท้องที่ โดยไม่เลือกบุคคลในชาติวรรณ เพศ และจะสนองความต้องการในทางจำนวนผู้มีอาชีพครูมากกว่าจะสนใจเป็นพิเศษที่จะฝึกฝนให้สูงยิ่งขึ้นตามลักษณะบุคคล แต่ว่าในสังคมปัจจุบันก็ยังมีผู้สนใจเป็นพิเศษในเรื่องการอบรมศึกษาพิเศษอยู่บ้างเหมือนกัน

เครื่องมือในการศึกษา มีหลายอย่างแต่โบราณ เดิมทีเดียวอาศัยคำพูดและพิธีการต่าง ๆ เป็นการศึกษาในสมัยนั้น เช่น การเล่านิทาน นิยาย การเล่น Games การสร้างปริศนาพิธีสาธารณหรือระหว่างครอบครัว การได้การศึกษาโดยเครื่องมือโบราณเหล่านี้ทำให้เห็นได้ชัดเข้าใจได้ชัดเจนจำง่ายและลืมยาก

พ้นจากสมัยนั้นมาก็ถึงสมัยมีการเขียนเครื่องที่ได้ใช้ในการเรียนทีแรกก็เป็นการเขียนแบบเขียนรูปภาพที่เรียกว่า Pictograph ในดินเหนียว ในหินอ่อน หรือในแผ่นโลหะ ผู้จะเรียนก็ต้องเดินทางไปยังที่ที่สลักหรือจารึกไว้ ถ้าไปไม่ถึงก็เรียนไม่ได้ ในสมัยต่อมาก็ได้แก่การค้นพบเครื่องมือซึ่งได้มาจากเปลือกไม้ และใบไม้บางชนิด ซึ่งสามารถจารึกหรือจานลงไปได้ โดยสามารถจะนำไปในที่ต่าง ๆ ได้ ต่อมาก็ได้ใช้พวกหนัง หมึก หรือสิ่งที่ใช้แทนหมึกได้มาเกิดขึ้นในราวศตวรรษที่ ๑๒ ทำให้ง่ายแก่การจารึกหรือเขียนมากขึ้น

ในสมัยกรีก การเขียนได้แพร่ถึงคหบดีในกลุ่มชนชาติต่าง ๆ กล่าวกันว่า ในสมัยนั้นในกรุงเอเธนส์ ผู้ชายชั้นกลาง ๖๐ % หญิง ๔๐ % ที่อ่านเขียน

ภาษากรีกได้ ส่วนที่เหลือยังอ่านภาษาอียิปต์ได้ กระดาษได้สร้างในศตวรรษที่ ๑๒ โรงพิมพ์ในศตวรรษที่ ๑๕

การที่มีเครื่องมือเพิ่มขึ้น ทำให้คนได้รับการศึกษามากขึ้น แต่ก็ได้รับการกีดกันจากคนบางจำพวก โดยมีเหตุผลว่า ถ้าให้คนรู้หนังสือมากขึ้นแล้วการจ้างแรงงานก็แพงและหายากขึ้น

การพิมพ์มีอิทธิพลต่อสังคมมาก เพราะฉะนั้นถ้าการพิมพ์ที่ใดแพร่หลาย ที่นั่นย่อมมีการศึกษาเจริญ การพิมพ์ทำให้เกิดปฏิกิริยาในทางสังคม การต่อสู้ต่าง ๆ ในสังคมย่อมเกิดจากการพิมพ์ นอกจากนั้นการกระตุ้นเตือนความคิดความนึกก็เนื่องจากการพิมพ์อยู่มาก เรื่องนี้เราจะเห็นได้ดีจากประเทศไทยว่า ในต่างจังหวัดเกือบพูดได้ว่า หนังสือพิมพ์หรือสิ่งพิมพ์มีน้อย ซึ่งถ้ายังน้อยแล้วการศึกษาของประชาชนก็ยังไม่แพร่หลาย เพราะฉะนั้นการส่งเสริมการพิมพ์ในต่างจังหวัดจึงเป็นของสำคัญมาก ซึ่งเป็นการลงทุนที่ถูก

นอกจากเครื่องมือที่กล่าวย่อ ๆ แล้ว ยังมีเครื่องมืออื่น ๆ เช่น หีบเสียง วิทยุ ภาพยนตร์ โทรทัศน์ ไมโครโฟน เป็นต้น เครื่องมือใหม่ ๆ เหล่านี้โดยมากนำไปใช้ในทางพาณิชย์ เช่นโฆษณาสินค้า ฯลฯ แต่ยังให้ประโยชน์ในทางการศึกษามีสัดส่วนที่น้อยมาก

ความมุ่งหมายของสังคมในเรื่องการศึกษา สถาบันการศึกษาเป็นสถาบันที่มีความสำคัญในปัจจุบันนี้ การศึกษาสามารถที่จะช่วยขัดเกลาบุคคล สังคม และชีวิตของสังคมและที่จะรักษาประโยชน์ของสังคมให้มั่นคง นอกจากนั้นการศึกษาควรจะได้รับใช้กลุ่มพิเศษที่มีความต้องการพิเศษอีกด้วย เพราะฉะนั้นความมุ่งหมายในการศึกษาจึงรวบรวมได้ ๔ ข้อ คือ

๑. เพื่อที่จะให้สังคมนั้นปกครองตนเองได้

๒. เพื่อที่จะให้ชุมชนหรือสังคมนั้นพ้นจากความยุ่งยากในทางการเมือง

๓. เพื่อที่จะวางหรือกำหนดวัตถุประสงค์ที่แน่นอน

๔. เพื่อที่จะส่งเสริมการปฏิบัติของประชาชนและชุมชนให้มีสมรรถภาพยิ่งกว่าที่เป็นมา

การศึกษาเพื่อให้คนรู้จักตัวเอง จุดประสงค์อันแรกของระบบการศึกษาก็*เพื่อช่วยให้บุคคลรู้จักตนเอง* คือรู้จักพื้นเพแห่งตระกูลตน รู้จักความสามารถที่เด่นของตน เชาวน์ปฏิภาณของตน ลำดับชีวิตของตน

การที่แนะวิธีการที่จะค้นพบตัวเอง ย่อมเป็นความจำเป็นที่จะต้องสร้างผู้เยาว์หรือคนหนุ่มเหล่านี้ให้มีความรู้สึกไว้วางใจหรือเชื่อตัวและรักษาสัจเสียก่อน การเชื่อตนนั้นไม่ใช่เชื่อจนเกินไปต้องรู้ความจำกัดแห่งตนกล่าวคือให้รู้ถึงจุดอ่อนของส่วนที่เข้มแข็งและขณะเดียวกันก็รู้ในส่วนที่เข้มแข็งของความอ่อนแอของตน (The Weakness of Strength and the Strength of Weakness) รู้จักขอบเขตการจำกัดแห่งอำนาจหรือพลังตน และก็จะต้องมีแรงเหนี่ยวรั้งรู้จักยับยั้งหรือจำกัดตัวเอง (The Limitation of Power and the Power of Limitation) การสร้างบุคลิกภาพรู้จักเชื่อตน (Confidence) จะทำให้มีการสำรวม และสันโดษภายในขอบเขตแห่งสมรรถภาพของตนไม่ว่าจะมีมากหรือน้อยก็ตามแต่อย่าให้เลยเป็นการเอาแต่ตัวเป็นใหญ่ (Egoism) ความรู้ของตนนั้นก็ต้องประกอบกับความรู้ของคนอื่นด้วย มีความซื่อสัตย์ต่อตัวก็ต้องซื่อสัตย์ต่อคนอื่นเขาด้วย

ความสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือเราต้อง *เตรียมตัวที่จะประสบหรือเผชิญต่อความรู้สึกต่ำต้อยน้อยหน้า*ซึ่งจะต้องมีเป็นระยะๆ ในชีวิตทุกคน เมื่อสิ่งที่เราต้องการก็ดี ความบากบั่นมุ่งหวังไม่ได้ถูกรับรู้ก็ดี เราก็หวนมาระลึกถึงตนเองและรู้สึกว้าเหว่ว่าถูกทอดทิ้ง รู้สึกผิดหวังและเห็นว่าอุปสรรคนั้นมากมาย ก็จะถึงกับหมดหวังและหมดเพื่อน เกิดสงสัยในความสามารถและความสำเร็จต่าง ๆ

สังคมนั้นประกอบด้วยรูปแบบหลายต่อหลายอย่าง ยุ่งเหยิงสับสนในความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันเรียกว่า ย่อมกลืนเอาบุคลิกภาพของคนแต่ละคนเข้าไปไว้ในสังคม การศึกษาจะช่วยให้คนเราเข้มแข็ง มั่นคง และมีตำแหน่งแห่งที่ในสังคมตามฐานะและกาล เขาจะต้องหาความรู้จากสังคมและเป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ สามารถควบคุมและบังคับให้จิตใจของตนตั้งอยู่ได้มั่นคงและมีความสงบ

การศึกษานำคนเราเข้าสู่สังคม การให้ความรู้เรื่องเก่า ๆ ก็ดี ความสนใจสอบถามก็ดีทำให้คนเราไม่เพียงแต่เอาเรื่องของตน ย่อมจะสร้างอุปนิสัยเกี่ยวกับชุมชนหรือสังคมขึ้น เกิดความต้องการมีสัดมีส่วนเข้าร่วมในกิจการงานต่าง ๆ จึงทำให้คิดแบ่งแยกการปฏิบัติและสามารถรู้จักชั่งน้ำหนักของคุณค่าต่าง ๆ ลดความคิดเรื่องชั้นวรรณหรือความแตกต่างอื่น ๆ ทำให้มีจิตใจเผื่อแผ่ให้ปันและทะนุบำรุง (Contributiveness) ซึ่งกันและกันทำให้เป็นผู้คิดสร้างมากกว่าเป็นเพียงผู้ตาม

การศึกษาเพื่อให้คนเราพ้นจากความกลัว การศึกษาทางวิทยาศาสตร์ทำให้คนเราพ้นจากความกลัวอย่างน้อยกลัวเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติความกลัวเนื่องจากสถาบันทางความเชื่อถือ เช่นกลัวผี กลัวนรก กลัวชาติหน้า แม้แต่ความกลัวป่วยเจ็บ กลัวตาย ก็ลดน้อยลงมาก ชีวิตทางสังคมปัจจุบันนี้ละเอียดละออมาก ที่มาของข่าวและกระแสความต่าง ๆ ก็มากมายและแตกต่างกันมาก

ความสัมพันธ์กับผู้ที่ควบคุมชะตาของบ้านเมืองก็ห่างไกลลิบลับและเป็นไปโดยอ้อม แทบทุกวันนี้ข้อหาว่ากลัวคนชาติอื่น ความกลัวประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง และกลัวคนกลุ่มน้อยในประเทศที่เรียกกันว่า Yellow peril, White peril สิ่งเหล่านี้ได้เกิดขึ้นหรือทวีขึ้นโดยการโฆษณาของหนังสือพิมพ์ การทำใต้ดินของนักเลงการเมืองหรือพวกหวังผลทางเศรษฐกิจ คือมีการวาดภาพขึ้นในความคิดของมนุษย์ให้เกิดความครั่นคร้ามโดยไม่มีหลักฐานก็มี

สถาบันการศึกษามีหน้าที่ (๑) ขจัดความกลัวและต่อสู้ความกลัวเมื่อเกิดขึ้น วิธีง่าย ๆ ก็คือต้องสืบหาความจริงที่มีหลักฐานและระลึกถึงว่าลักษณะของเหตุการณ์ทางสังคมนั้นเป็นของยาวนาน และโรคภัยของสังคมนั้นก็เช่นเดียวกับโรคหรือการป่วยเจ็บของมนุษย์คือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ชีวิตทางสังคมที่ดีนั้นจะต้องพยายามหาความสมดุล (Equilibrium) ระหว่างความป่วยเจ็บและสุขภาพที่ดี ความทรุดโทรมและความเจริญความเศร้าหมองและความสุขสำราญ การเกิดและความตายเหล่านี้เป็นของคู่กัน แต่ทั้งนี้ไม่ใช่หมายความว่าสถาบันการศึกษาจะไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่จะหลีกเลี่ยงหรือทำให้ลดน้อยซึ่งความยุ่งเหยิงเสียหายทางสังคม สถาบันนี้จะมุ่งมั่นใน*ความจริง* และสร้างหรือค้นหาความจริง ไม่ใช่สร้างความกลัว

ในปัจจุบันนี้คนธรรมดาสามัญย่อมเสาะหาการศึกษาเล่าเรียนเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคลไม่ใช่เพื่อสังคมสถาบันการศึกษาจะต้องปลูก*ฝังความเชื่อมั่นในเหตุผล* จะต้อง*กำจัดความไม่รู้ต่าง ๆ* และก่อให้เกิดจิตใจที่เรียกว่า Social-mind ควรจะเตรียมคนหนุ่มต่อต้านของเถื่อนของปลอมต่าง ๆ และต้องฝึกฝนเขาไม่ให้กลายเป็นหุ่นให้ถูกชักไปต่าง ๆ เขาจะต้องสามารถเผชิญกับความเร่ง

ด่วนรวดเร็วทั้งหลายทางสังคม และพัฒนาความคิดที่เกี่ยวแก่ของจริงควบคุมความปรารถนาของตนจะต้องฝึกจิตใจที่จะรับปฏิบัติตามรูปแบบต่างๆ ของสังคมเพื่อทดลองและรับการวิพากษ์วิจารณ์อยู่เสมอ

สถาบันการศึกษาย่อมพัฒนาหรือมุ่งที่จะพัฒนาประชาชนให้เบิ็ดหูเบิ็ด-ตา สามารถรับฟังประชามติและทำการร่วมมือให้เข้าใจเรื่อง Mores และ Folkways ของสังคมเพราะเพื่อจะย้ำในเรื่องความสำคัญของหน้าที่ทางสังคมมากกว่าความทะเยอทะยานส่วนตัวหรือเพื่อส่งเสริมความรุ่งโรจน์ของบุคคลให้เป็นผู้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรม (Culture) ของตนยิ่งกว่าบำเหน็จรางวัลเป็นส่วนตัวในการปฏิบัติการเพียงชิ้นหนึ่งเรื่องใดให้เห็นความจริงที่ว่า*ไม่ใช่ว่าคนทุกคนจะเป็นหัวหน้าได้* คนที่ทำงานได้อย่างหนึ่งอย่างใดก็เป็นสิ่งพึงประสงค์แล้วและย่อมเป็นพลเมืองที่มีคุณค่า การทำงานที่สุจริตด้วยความซื่อสัตย์และมีสมรรถภาพด้วยความอดทนเพื่อคุณภาพของงานย่อมเป็นเกียรติในตัวของมันเองอยู่แล้ว การเป็นหัวหน้า (Leader) หรือไม่นั้นเป็นผลพลอยได้และเป็นผลที่ได้เฉพาะแก่ผู้ที่มีคุณลักษณะอันเหมาะสมเพียงบางคน และความเป็นหัวหน้านั้นไม่ใช่เป็นเกียรติสูงสุดเสมอไป การจะได้เป็น Leader หรือไม่อย่าไปพะวงมากนัก

การศึกษาควรย้ำถึงความไม่หยุดยั้งของบุคคลเกี่ยวกับสติปัญญาและการปฏิบัติหน้าที่ เป็นความจำเป็นที่จะต้องมีการร่วมมือและการมีชีวิตร่วมกันการให้ปันและการรับเอาประโยชน์จากกันและกันฉันท์มิตร (Give and Take) นั้นเป็นเรื่องปกติของสังคมปัจจุบัน

ระบบการศึกษาจะต้องพยายามให้เกิดความสำนึกในคุณค่าของวิธีการและวิถีทางด้านสังคมให้มาก เพราะการศึกษาทางวิทยาศาสตร์นั้นย่อมให้

ความรู้เพียงเป็นตอน ๆ ที่เรียกว่า (Segmentation of knowledge) และมุ่งต่อการค้นพบและคิดสร้างเกี่ยวกับเรื่องราวทางกายภาพอยู่มาก แต่ความสัมพันธ์และการอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างท้องถิ่นกับประเทศชาติก็ดี หรือระหว่างกลุ่มต่อกลุ่มก็ดี แม้ระหว่างบุคคลต่อบุคคลก็ดี ย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันยิ่งขึ้น ซึ่งนี่แหละเรียกว่าการศึกษาเพื่อสังคมทั้งปัจจุบันและอนาคต

วัฒนธรรม (Culture)

ในการศึกษาสังคมวิทยาย่อมเป็นความจำเป็นที่จะต้องได้กล่าวถึงเรื่องราวของธรรมชาติ และสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในแง่ต่าง ๆ โดยสังเขปและจำต้อง ให้มีพื้นฐานความรู้ เกี่ยวกับเรื่องราวของ มนุษย์ในคุณสมบัติอันเป็นพิเศษทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งทำให้มนุษย์ได้มีโอกาสเหนือสัตว์ทั้งหลายที่จะสร้างเสริมวัฒนธรรมสืบไป ซึ่งในส่วนนี้ก็จะได้กล่าวถึงเรื่องวัฒนธรรมอันมีความสำคัญยิ่งในกิจการแห่งสังคมมนุษย์ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

คำว่า "วัฒนธรรม" เป็นคำที่ใช้กันอยู่เสมอทั้งในการพูดและการเขียนแต่ใช้กันในความหมายที่แทนความเจริญรุ่งเรืองต่าง ๆ หรือความเป็นผู้ดีของคนเรา เช่นกล่าวถึงคนที่มีวินัย มีมารยาทเรียบร้อย มีท่าทางสง่าผ่าเผย ฯลฯ ว่าเป็นผู้มีวัฒนธรรม (Man of Culture หรือ Cultured person)

แต่คำว่า "วัฒนธรรม" ที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นความหมายในทางสังคมวิทยาซึ่งเมื่อพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้ว ก็จะเห็นได้ว่ามีความหมายที่กว้างขวางกว่าความเข้าใจสามัญที่กล่าวมา คือ **วัฒนธรรมเป็นบรรดาแบบอย่างทั้งปวง**

ที่ควบคุมความเป็นอยู่ร่วมกันของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์ได้รับความสำเร็จในความต้องการทางสังคม

คำว่า "วัฒนธรรม" ที่ใช้อยู่ตรงกับคำภาษาอังกฤษ "Culture" ซึ่งแปลจากรากศัพท์ว่า การปลูกฝังหรือการเพาะปลูก หรือการอบรมวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่**สร้างขึ้นโดยมนุษย์** มนุษย์เป็นผู้ก่อกำเนิด ทะนุบำรุง ถ่ายทอด และเป็นผู้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม และวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นทั้งที่ยังคงปฏิบัติอยู่ก็ดี หรือที่จางเสื่อมไปบ้างแล้วก็ดีนั้นเป็นผลของความคุ้นเคยชำนิชำนาญ (Experience deposits) ของมนุษย์ที่ได้ปฏิบัติในสังคม เพราะการเกี่ยวข้องติดต่อกับธรรมชาติ และเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน วัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นโดยไม่รู้สึกตัว จากผลของการทดลองปฏิบัติและความผิดพลาดต่าง ๆ ซึ่งกลายเป็นความรู้ความชำนาญและมนุษย์ย่อมปฏิบัติกิจการต่าง ๆ โดยการทดลองตามลำดับมา เมื่ออย่างใดวิธีใดบังเกิดผลดีก็คัดเลือกเอาไว้เป็นแบบอย่าง ฉะนั้นตลอดเวลาที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาก็ตรวจค้นดัดแปลงจนถึงได้วางระเบียบในแบบ วิธีการความคิด และลักษณะแห่งวัตถุซึ่งเมื่อเรียกรวม ๆ กัน ก็คือ "วัฒนธรรม" ของหมู่นั้นคณะนั้น

ดังได้กล่าวมาแล้ว วัฒนธรรมเกิดขึ้นเพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างและที่มนุษย์เราสามารถสร้างเสริมวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดีนั้นก็เพราะมนุษย์มีลักษณะทางกายและทางจิตเป็นพิเศษเหนือสัตว์ทั้งปวง ฉะนั้นในประเทศตะวันตกการกล่าวประนามบุคคลใดว่า "เป็นผู้ไม่มีวัฒนธรรม" ย่อมถือกันว่าเป็นคำประ–นามที่ร้ายแรงที่สุดในบรรดาคำประนามทั้งหลายเพราะเขาแปลความลึกซึ้งไปถึงว่า โดยปรกติมนุษย์เราต้องมีวัฒนธรรม หากปราศจากวัฒนธรรมเสียแล้วก็หมายความว่า ผู้นั้นต่ำกว่ามนุษย์ชาติดังนี้

อนึ่ง วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและเหตุการณ์แวดล้อม บางอย่างอาจดับสูญเมื่อพ้นยุคพ้นสมัย และอาจรื้อฟื้นคืนมาปฏิบัติกันอีกได้ บางทีก็มีการแก้ไขมากบ้างน้อยบ้างตามความเหมาะสม บางทีก็มีเหตุการณ์บังคับ หรือมีความจำเป็นต้องทอดทิ้งวัฒนธรรมที่เป็นของดั้งเดิมของตนเสียไปรับวัฒนธรรมแบบอื่น เช่น พวกคนพื้นเมืองที่ถูกย่ำยีบีฑาโดยชนผิวขาวต้องละเลยวัฒนธรรมของตนและรับเอาวัฒนธรรมของชนผิวขาว สิ้นอาลัยคุณค่าวัฒนธรรมของตน หมดความเชื่อใจในการปฏิบัติตามแบบอย่างของตน และมองไม่เห็นอนาคตที่สดใสถึงกับปล่อยให้สูญไปทั้งวัฒนธรรมและเชื้อชาติก็เคยมี ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงมีความสัมพันธ์กับ "สิ่งแวดล้อม" แต่ตัววัฒนธรรมเองนั้นย่อมมีอยู่ในทุกกาลและสถานที่ หากจะเปลี่ยนไปก็เพียงแบบวิธีการ จึงรวมกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ตายคงดำเนินอยู่เสมอ และมีอิทธิพลเหนือมนุษย์บางสมัยก็รุ่งโรจน์ บางสมัยก็เสื่อมโทรมลง และแม้ในบางยุคบางสมัยจะไม่มีการปฏิบัติแต่ก็คงเป็นวัฒนธรรม เป็นแบบแผนที่เคยปรากฏแล้วในโลก

วัฒนธรรม จำแนกไว้เป็น ๒ สาขาใหญ่ ๆ คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุ (Material culture) และวัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ (Nonmaterial culture)

วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุ ได้แก่แบบหรือวิธีประดิษฐ์โดยมีวัตถุเป็นหลัก เช่นเรื่องแบบแผนของการประกอบอาหาร แบบของเครื่องนุ่งห่ม อาคาร เครื่องมือ เครื่องใช้ ฯลฯ

วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ ได้แก่แบบอย่างการปฏิบัติหรือแนวทางแห่งความคิด ความเชื่อ อุดมการ ศีลธรรม จรรยา ธรรมเนียม ประเพณี ปรัชญา กฎหมาย พิธีการต่าง ๆ ฯลฯ

แม้เราจะได้ใช้คำว่า วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุก็ดี แต่ความจริงนั้นเรามิได้พิจารณาถึงตัววัตถุนั้น ๆ เป็นสำคัญ แต่เราพิจารณาในแบบแผนแห่งรูปลักษณะและวิธีการที่ประดิษฐ์วัตถุนั้น ๆ ว่าเป็นวัฒนธรรม เช่น เรามิได้ถือว่ามีด ขวาน จอบ ฯลฯ เป็นวัฒนธรรม แต่เราถือว่าวัฒนธรรมเกี่ยวกับเครื่องมือตัดผ่าขุดพื้นชนิดนั้น ๆ มีแบบและรูปลักษณะเป็นอย่างใด ประดิษฐ์ด้วยวัตถุชนิดใด คืออาจทำด้วยหิน หรือเหล็ก หรือเหล็กกล้า เช่นเดียวกับตึกรามบ้านเรือนที่เราเห็นแต่ละแห่งหาใช่ตัววัฒนธรรมตามความมุ่งหมายนี้ไม่ แต่แบบที่สร้างเป็นแบบชนิดใด เช่นแบบกรีก แบบโรมัน แบบขอม แบบอินเดีย หรือแบบเพรียวลมสมัยใหม่เป็นต้น กำลังแรงที่ใช้ประกอบกิจการก็ต้องพิจารณาว่าในสมัยใด ท้องที่ใดใช้กำลังแรงสัตว์ กำลังแรงกล้ามเนื้อ กำลังแรงของน้ำ หรือกำลังที่ประดิษฐ์ขึ้นทางวิทยาศาสตร์อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมรูปใดแบบใด มีในสมัยหรือยุคใดในประวัติศาสตร์ และบรรดาวัตถุทั้งหลายอันเกี่ยวกับวัฒนธรรมนั้น ๆ ได้ถูกประดิษฐ์คิดค้นดัดแปลงเสริมแต่ง หรือเสื่อมสลายไปด้วยอาการต่าง ๆ กัน ที่จะคงเหลืออยู่ก็เพียงแบบและชนิดของมัน บางแบบบางชนิดก็คงสืบทอดใช้มาจนทุกวันนี้ บางแบบก็สูญสิ้นความนิยมไปเช่นสถาปัตยกรรมแบบโรมัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมนับพัน ๆ ปีล่วงมาแล้วก็คงใช้เป็นแบบหรือเค้าโครงการ กำหนดแบบแห่งอาคารต่าง ๆ จนถึงปัจจุบันนี้

เช่นเดียวกันในส่วนวัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุก็กล่าวได้ว่าไม่ใช่ความเชื่อพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เฉพาะอย่าง ที่เราเรียกว่าเป็นวัฒนธรรมแต่ที่แท้จริงวัฒนธรรมหมายความถึงความเชื่อ ในแบบใดแบบหนึ่งเช่นการถือพระเจ้า

องค์เดียวหรือหลายองค์และไม่ใช่การเป็นเจ้าของที่ดินผืนหนึ่งผืนใด ที่เรียกเป็นวัฒนธรรม แต่แบบของการเป็นเจ้าของนั้นเป็นวัฒนธรรมเช่นแบบการเป็นเจ้าของโดยชุมนุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน แบบการเป็นเจ้าของที่ดินโดยชนหมู่ย่อย โดยเอกชน ฯลฯ โรงเรียนหรือวิทยาลัยหนึ่งใดจะถือว่าเป็นวัฒนธรรมไม่ได้ แต่แบบแผนวิธีการศึกษา เช่น แบบประชาบาล แบบโรงเรียนราษฎร์ แบบโรงเรียนสาธารณ สหศึกษา บังคับหรือไม่บังคับ เก็บเงินและไม่เก็บเงิน เหล่านี้เป็นแบบของวัฒนธรรม

กล่าวโดยย่อ สาระสำคัญของวัฒนธรรมนั้นไม่ใช่รายการเฉพาะอันหนึ่งอันใด แต่เป็นวิธีการหรือชนิดของเรื่องเช่นนั้น ๆ ฉะนั้นวัฒนธรรมก็คือประมวลแบบแผนวิธีการ ความรู้ ความชำนาญต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้กระทำหน้าที่ของตนในสังคม

ได้มีผู้ให้วิเคราะห์ศัพท์วัฒนธรรมว่า "ประมวลความรู้ ความเชื่อ ศิลป จรรยา กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ตลอดจนความสามารถและอุปนิสัยซึ่งมนุษย์ได้มาจากการที่เป็นสมาชิกแห่งสังคม" อันความสามารถของมนุษย์นั้นจริงอยู่เป็นผลที่ธรรมชาติให้ ซึ่งเป็นต้นเหตุในการสร้างวัฒนธรรม แต่ไม่ใช่เพียงความสามารถ จะต้องเกี่ยวแก่ความชำนิชำนาญจากการเป็นสมาชิกของสังคมด้วย

อนึ่ง วัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่สะสมเพิ่มพูนเสมอ ในการปฏิบัติต่อธรรมชาติต่าง ๆ มนุษย์ได้เพิ่มพูนความคิด ขนบธรรมเนียม องค์การและวัตถุขึ้นโดยลำดับ ในระหว่างนั้นก็มีข้อแตกต่างขัดแย้งหรือผสมผสานรูปกันขึ้นเมื่อเป็นเช่นนี้นาน ๆ ปีก็กลายเป็นมฤดกประจำมนุษย์ชาติ จึงกล่าวได้ว่าสาระสำคัญของวัฒนธรรมนั้นดำเนินมายั่งยืน ธรรมชาติต่าง ๆ อันได้แก่พืชสัตว์ ดิน น้ำ

ลม ไฟ ตลอดจนกำลังแรงของมนุษย์คงเป็นส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องของวัฒนธรรมเสมอมาในระดับและรูปต่าง ๆ กันวัฒนธรรมย่อมได้ผ่านการทำนุบำรุง การเปลี่ยนแปลงตามสถานที่และเวลาในหมู่มนุษย์ต่างๆจำพวกสืบเนื่องตามลำดับมา

สรุปความว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งซึ่งมนุษย์สร้างขึ้น แล้วเกิดมีอิทธิพลและกำลังขึ้นในตนเอง ทั้งไหวตัวอยู่เสมอ เป็นแบบอย่างอันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ชน และสะสมเพิ่มพูนขึ้นเสมอทั้งมีความยั่งยืนสถาพรจึงเรียกได้ว่าวัฒนธรรมเป็นแบบแห่งประมวลอนุระบบทั้ง ๔ ของสังคมสถาบันที่กล่าวมาข้างต้น (องค์มติ องค์พิธีการ องค์การและองค์วัตถุ) เพื่อมนุษย์ได้ใช้ในการปฏิบัติต่อสรีรธรรมชาติ และต่อมนุษย์ด้วยตนเอง ในประการที่เป็นเครื่องช่วยมนุษย์ได้รับความพึงพอใจในความต้องการของตน

วัฒนธรรมนั้นอาจเปรียบได้กับการวิ่งช่วงไฟโอลิมปิค ซึ่งเมื่อนักวิ่งคนหนึ่งเหนื่อยหอบและโดยที่ฝีเท้าลดลงทุกที ดวงไฟก็หรี่ลง นักวิ่งคนใหม่ก็เข้ารับช่วงแทนและวิ่งไปตามกำลัง ไฟก็โชติช่วงขึ้นอีกรับสืบทอดกันไปเช่นนี้ ตัวอย่างที่เห็นได้ก็เช่น วัฒนธรรมซึ่งเดิมเป็นของอียิปต์และเมโสโปเตเมีย เมื่อประเทศทั้งสองเสื่อมโทรมลง กรีกก็รับเอาวัฒนธรรมนั้น ๆ มาปฏิบัติและดำเนินมาเป็นอย่างดียิ่งจนเป็นที่ยกย่องกันว่า กรีกมีวัฒนธรรมที่ดีต่าง ๆ ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว กรีกเองได้รับวัฒนธรรมนั้น ๆ จากชนชาติโบราณรอบ ๆ ประเทศมาเป็นอันมากดังตัวอย่างที่แสดงให้เห็นนี้

ที่มาแห่งวัฒนธรรม เกี่ยวแก่ลักษณะทางกายและทางจิตของมนุษย์อยู่มาก ได้แก่การมีร่างกายตั้งตรงกับพื้นพิภพ การมีมือใช้ได้โดยอิสระ การมีอายุยืน มีความเป็นผู้เยาว์นาน การอยู่รวม ๆ กัน มีภาษาพูด ภาษาเขียน และ

สื่อการติดต่ออื่น ๆ มีความสามารถในการคิดในการพิจารณาไตร่ตรอง ความจำ การทดลอง ค้นคว้า การประดิษฐ์ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญของวัฒนธรรม

กล่าวอีกนัยหนึ่ง วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากสมรรถภาพของมนุษย์ในการบงการและควบคุมการใช้ธรรมชาติได้ดี เช่นในเรื่องเศรษฐกิจก็เกิดจากสมรรถภาพของมนุษย์ในการควบคุมธรรมชาติและแสวงหาธรรมชาติ ในเรื่องครอบครัวและการสมรส มนุษย์ก็สามารถวางระเบียบเรื่องเพศและการสืบพันธุ์ได้เป็นอย่างดีกว่าสัตว์อื่นเป็นอาทิ

ในส่วนที่ว่าวัฒนธรรมนั้น กำเนิดในที่แห่งเดียวและในหมู่ชนหมู่เดียวก่อนแล้วระบาดเข้าไปในชุมชนอื่น หรือวัฒนธรรมเกิดในที่หลาย ๆ แห่งในชุมชนต่าง ๆ พร้อม ๆ กันไปนั้น ความเห็นเกี่ยวแก่เรื่องนี้ก็แตกต่างกัน

ได้ปรากฏมีทฤษฎีเกี่ยวแก่ปัญหานี้สามทฤษฎี ทฤษฎีแรกเรียกว่า Diffusionism ทฤษฎีนี้ถือว่าวัฒนธรรมเกิดจากศูนย์กลางแหล่งเดียวและโดยการอพยพ การเดินทางท่องเที่ยว การพาณิชย์ ผลของสงครามและด้วยการจำลองแบบอย่างซึ่งกันและกัน วัฒนธรรมจึงได้ขยายแพร่ไปในเขตที่และในชุมชนต่าง ๆ ได้มีหลักฐานสนับสนุนทฤษฎีนี้เช่นวัฒนธรรมของอียิปต์ได้เผยแพร่ไปในถิ่นที่ใกล้เคียง และวัฒนธรรมเกี่ยวแก่เครื่องจักรที่ใช้แรงกระแสน้ำเกิดที่ยุโรปก่อนแล้วได้แพร่หลายเป็นสากล

ทฤษฎีที่สองเรียกว่า Parallelism ทฤษฎีนี้กล่าวว่า วัฒนธรรมนั้นเกิดในที่หลายแห่งพร้อม ๆ กัน เนื่องจากลักษณะอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั้นคล้ายคลึงกัน ฉะนั้นกำลังงานกำลังความคิดก็คล้ายคลึงกันมนุษย์ในสถานที่

ต่าง ๆ ย่อมสามารถก่อวัฒนธรรมของตนขึ้น จะเห็นได้ว่าการประดิษฐ์สิ่งของอย่างเดียวกันมีกำเนิดในสถานที่ต่าง ๆ กัน หากจะผิดแผกแตกต่างกันก็เฉพาะในรูปลักษณะของการประดิษฐ์นั้น ๆ

ทฤษฎีที่สามเรียกว่า Convergence ทฤษฎีนี้กล่าวว่าวัฒนธรรมนั้นแต่ละอย่างมีแหล่งที่กำเนิดโดยเฉพาะเป็นแห่ง ๆ ไปแล้วกระจายออกไปหลายทางแต่โดยทั่วไปแล้วต่างกระจายไปก็มาพบกันเข้า แล้วรวมตั้งเป็นจุดรวมเป็นแบบวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ขึ้น ซึ่งมีลักษณะคล้ายใกล้เคียงกันอย่างยิ่ง ทฤษฎีนี้คือทฤษฎีรวมของทฤษฎีแรกและทฤษฎีที่สอง ได้ถือกันว่ามีความจริงและมีหลักฐานแน่นแฟ้นดีกว่า เพราะทฤษฎีที่ว่าวัฒนธรรมเกิดหลาย ๆ แห่งพร้อม ๆ กันนั้น เพียงอธิบายความคล้ายคลึงของวัฒนธรรม แต่มิได้ชี้ให้เห็นว่าความแตกต่างนั้นก็มีอยู่มาก ความคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันนั้น มิได้เกิดจากที่วัฒนธรรมมีกำเนิดจากที่แหล่งเดียว หรือเพราะเกิดหลายแห่งพร้อม ๆ กัน แต่ด้วยการอนุโลมแบบอย่างบางส่วน และละเว้นเสียบางส่วนเพื่อให้เหมาะสมกับสถานที่และเวลาเฉพาะชุมชนหนึ่ง ๆ เหตุนี้จึงกระทำให้บังเกิดการค้นพบและการประดิษฐ์ต่าง ๆ ขึ้น แล้วเผยแพร่ออกไปในดินแดนต่าง ๆ และพร้อม ๆ กันก็นำแบบอย่างจากที่อื่น ๆ มาอนุโลมใช้ขึ้นในเขตบริเวณของตน ฉะนั้นจึงควรจะสรุปลงได้ว่า วัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ย่อมมีที่กำเนิดทั้งในเขตบริเวณนั้นเองผสมกับที่จำลองของผู้อื่นมาใช้

"**แนววัฒนธรรม**" (Culture traits) นั้นมีต่าง ๆ กันตามแหล่งที่ของวัฒนธรรมนั้น ๆ ตัวอย่าง เช่น ในโลกซีกตะวันตกปัจจุบันมีแนววัฒนธรรมคือการมีคู่สมรสคนเดียว การอุตสาหกรรมโดยเครื่องจักรเครื่องกล การเคารพ

ในสิทธิในทรัพย์ของเอกชน การปกครองแบบมัธยวิภาค การนับถือพระเจ้าองค์เดียว ฯลฯ เป็นต้น แต่แนววัฒนธรรมนี้ยังจักซอยออกไปอีกตามความหนักเบาแห่งความเคร่งครัดในระยะแห่งวัฒนธรรม ในแหล่งหนึ่ง ๆ มีแนววัฒนธรรมซึ่งเรียกได้ว่าเป็นแนวใหญ่ คือที่มีมาแต่กำเนิดของมันไม่ปนเปกับวัฒนธรรมอื่น ๆ หรือเป็นวัฒนธรรมที่บริสุทธิ์กับวัฒนธรรมผสม

ในเขตภูมิศาสตร์ซึ่งวัฒนธรรมแนวใหญ่ และวัฒนธรรมผสมกลุ่มอื่น ๆ เรียกว่า **"เขตวัฒนธรรม"** (Culture area) และในเขตวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ นั้นอาจมีศูนย์กลางแห่งหนึ่ง หรือหลายแห่งซึ่งเป็นที่กำเนิดของวัฒนธรรมแนวใหญ่หรือถ้าวัฒนธรรมแนวใหญ่นั้นๆ ถูกนำมาจากเขตวัฒนธรรมอื่นก็ต้องเป็นวัฒนธรรมแนวสถานที่ที่ใหญ่นั้นได้ฝังรากอย่างลึกซึ้ง ณ ที่นั้นและถือปฏิบัติอยู่ศูนย์กลางดังนี้ขอให้ชื่อว่า **"ศูนย์วัฒนธรรม"** (Culture focus) และจากศูนย์วัฒนธรรมนี้ วัฒนธรรมก็กระจายออกไปเป็นรัศมี ผลของการปฏิบัติวัฒนธรรมเหล่านั้นก็กระท้อนกลับมาที่ศูนย์วัฒนธรรมอีก และอิทธิพลจากที่อื่นที่จะมาทำลายหรือจะมารับสำนองถ่ายทอดวัฒนธรรมไปก็ย่อมมากระทบที่ศูนย์วัฒนธรรมก่อน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าสำหรับจักรภพอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ศูนย์วัฒนธรรมเกี่ยวแก่การพาณิชย์ได้แก่กรุงลอนดอนและนิวยอร์ค ซึ่งวัฒนธรรมในเรื่องนี้กระจายออกไปทั่วพิภพแล้ว ผลของการปฏิบัติย่อมกระท้อนกลับมายังศูนย์วัฒนธรรมนั้นอีกและพร้อม ๆ กับอิทธิพลต่าง ๆ ก็มุ่งหมายมายังศูนย์วัฒนธรรมเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่ก่อนเช่นในเรื่องกระแสการเงินและผลประโยชน์ต่าง ๆ ก็มารวม ณ ศูนย์วัฒนธรรมนี้และ ณ ศูนย์วัฒนธรรมนี้เองที่นาครธรรมหรืออารยธรรม (Civilization) ได้เจริญตัวขึ้นโดยปกติ ยิ่งห่างจากศูนย์วัฒนธรรมออกไป

วัฒนธรรมก็จาง ๆ ลงทุกที และ ณ บริเวณที่วัฒนธรรมหนึ่งจางลงนั้น วัฒนธรรมอื่นก็แลบเข้ามา กระทำให้เกิดวัฒนธรรมผสมขึ้นและเป็นการยากที่จะแยกวัฒนธรรมเหล่านั้นออกจากกัน ฉะนั้นจึงดูประหนึ่งว่าในบริเวณที่วัฒนธรรมจางลงนั้นมีวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งต่างหากออกไปเป็นเอกเทศ ซึ่งที่แท้ก็วัฒนธรรมอันเดียวกันนั้นเอง แต่บางลงเต็มที

มีข้อสังเกตคือ ในบริเวณที่วัฒนธรรมรวมปะปนกันอยู่นั้น การปฏิบัติวัฒนธรรมอาจจะแข็งแรงกว่า ในเขตที่วัฒนธรรมได้กำเนิดเองจะเห็นได้เช่นในเรื่องศาสนา เป็นต้น และการที่วัฒนธรรมจางลงนั้นอาจไม่เป็นไปตามระยะทางแห่งภูมิศาสตร์ เช่นตำบลที่ใกล้กับที่กำเนิดแห่งวัฒนธรรมอาจได้รับวัฒนธรรมนั้น ๆ น้อยกว่าในตำบลที่ไกลเสียอีก

ภายในเขตวัฒนธรรมใหญ่ ๆ มักมีการแตกต่างมากมาย วัฒนธรรมผสมหลาย ๆ หมู่นั้น ก็มักไม่ใคร่เหมือนกัน เช่น มีการแตกต่างในความคิดอ่าน ภาษา การศึกษา ศาสนา ระบบการเมืองและเศรษฐชีวิต

เราไม่สามารถจะหาหลักฐานมายืนยันได้ว่า อะไรเป็นเหตุให้เกิดความความแตกต่างเหล่านี้ เดิมมาเคยมีความเชื่อกันว่าลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นสาเหตุ แต่ได้เคยปรากฏอยู่เสมอว่าวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ไปมีกำเนิด และปฏิบัติอยู่ในเขตที่ซึ่งมีลักษณะทางธรรมชาติแตกต่างกันอย่างไกล และในเขตที่มีลักษณะทางธรรมชาติเหมือนกันก็ปรากฏว่ามีวัฒนธรรมคนละอย่างและบางทีเป็นปรปักษ์ต่อกันเสียด้วยซ้ำ อนึ่ง ข้อที่อ้างว่าเชื้อชาติเป็นเครื่องขีดคั่นวัฒนธรรมนั้น ก็ได้ถูกพิสูจน์หักล้างโดยเหตุผลเช่นเดียวกับในเรื่องลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่นที่ปรากฏในวัฒนธรรมลาตินซึ่งมีกำเนิดในยุโรปและใช้อยู่แถบ

ทะเลกลาง ประเทศอิตาลี เสปญ ปอรตุเกต เป็นส่วนใหญ่ ก็ได้ถูกนำไปใช้ในทวีปอเมริกาใต้ อเมริกากลางและเม็กซิโก ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา เขตทางภูมิศาสตร์และเชื้อชาติมิใช่เครื่องกำหนดบริเวณวัฒธรรม

สังคมวิทยาได้พบว่าความแตกต่างที่ปรากฏในเขตวัฒนธรรมหนึ่ง ๆนั้นเนื่องมาจากเหตุเหล่านี้

ก. ความเจริญตัวของแนววัฒนธรรมผสมใหม่ ๆ อาทิเช่น ในการอันเกี่ยวแก่ระบบเศรษฐกิจ ปรากฏว่าการพเนจรร่อนเร่ในสมัยโบราณได้เปลี่ยนมาเป็นการล่าสัตว์ แล้วเปลี่ยนมาเป็นการตั้งนิคมปศุสัตว์ต่อจากนั้นมาเป็นการเกษตรกรรม และได้เจริญตัวมาในวิธีอื่น ๆ ตามลำดับ เนื่องจากการที่แนววัฒนธรรมใหม่ ๆ นี้ ได้นำมาใช้โดยรวดเร็วในหมู่ประชาชนผู้ไม่ได้ฝังแน่นอยู่ในวัฒนธรรมเดิม เขตวัฒนธรรมนั้นจึงถูกแบ่งออกให้เห็นความแตกต่างของวัฒนธรรมทั้งสองโดยเด่นชัด ตัวอย่าง เช่นการที่สถาปัตยกรรมการก่อสร้างอาคารด้วยโครงเหล็กนั้นแพร่ในสหรัฐอเมริการวดเร็วกว่าในยุโรป ก็โดยเหตุที่ในทวีปยุโรปอาคารเก่า ๆ ได้สร้างด้วยศิลาและอิฐมานานแล้ว การที่จะรื้อลงจึงไม่ใคร่สะดวกและเพราะความถาวรของมันจึงคงเหลืออยู่มากมาย การสร้างอาคารโดยใช้โครงเหล็กคงใช้กันบ้างแต่ไม่ทั้งหมด ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าความเจริญโดยธรรมชาติเป็นเหตุให้เกิดความแตกต่างขึ้นในเขตวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ

ข. ลักษณะภายในท้องถิ่นบางประการ ได้แก่ลักษณะทางภูมิศาสตร์ เชื้อชาติที่เกิดใหม่ การเป็นปึกแผ่นของพลเมือง ในบางเขตวัฒนธรรมเจริญได้ยิ่งกว่าในบางแห่ง เพราะคุณลักษณะของสิ่งแวดล้อมดังกล่าวมาในข้อนี้

ค. ประวัติศาสตร์และเหตุการณ์บางอย่าง ช่วยให้เกิดความแตกต่างได้แก่การแพร่ของศาสนาต่าง ๆ และการประดิษฐ์คิดค้นตลอดจนความเจริญแห่งวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย เป็นต้น

ความแตกต่างเหล่านี้ยังแยกปลีกย่อยลงเป็นหน่วยเล็ก ๆ อีกหลายต่อหลายขั้นมีเขตวัฒนธรรมใหญ่ เขตวัฒนธรรมผสมและเขตอนุวัฒนธรรม จักซอยกันลงไป นอกจากนั้น วัฒนธรรมต่าง ๆ ยังปลูกฝังและเพิ่มพูนความคิดขึ้นในหมู่ชน ซึ่งอาจให้ผลร้ายเช่นได้แก่การระแวงทางการเมือง การรุกรานทางการทหาร การพิพาทเรื่องศาสนา การสังวรในเชื้อชาติ และกิจการอื่น ๆ อันมีลักษณะในทางเป็นปฏิปักษ์ต่อวัฒนธรรมอื่น ๆ

อารยธรรม (Civilization)

ความแตกต่างแห่งวัฒนธรรม มักเกิดในแหล่งชุมชนอันหนาแน่นเราจะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมในเมืองใหญ่ ๆ ในโลกมักจะแตกต่างกับวัฒนธรรมทั่วไปอย่างไกล วัฒนธรรมซึ่งปฏิบัติอยู่ในเมืองใหญ่ ๆ นี้แหละเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า "Citization" หรือ "Civilization" ซึ่งอาจแปลเป็นภาษาไทยว่า "อารยธรรม"

อันคำว่า อารยธรรม (Citization or Civilization) นี้หมายความถึงวัฒนธรรมซึ่งใช้อยู่ในเมืองใหญ่ ๆ การศึกษาต่อไปจะแสดงให้เห็นว่าเรามีหลักฐานพอสมควรที่ได้พิเคราะห์ศัพท์เช่นนั้น คำว่า **อารยธรรม** นี้ได้ใช้กันอยู่ทั้งในประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ โดยมีความหมาย ๔ ประการ

(๑) ใช้อย่างเดียวกับคำว่า วัฒนธรรม

(๒) ใช้สำหรับความหมายขั้นเจริญยิ่งของวัฒนธรรม

(๓) ใช้แทนส่วนที่เกี่ยวแก่ สิ่งที่กำเนิดในปัจจุบันสมัยแห่งวัฒนธรรม เช่นการกล่าวถึงโรงงาน เครื่องจักร ธนาคาร เอกสารทางกฎหมายว่าเป็นอารยธรรม ส่วนเรื่องโรงเรียน พิพิธภัณฑ์สถาน วัดวาอารามนั้นคือวัฒนธรรม

(๔) ใช้ในความสามารถแสดงความแตกต่างกับคำว่าวัฒนธรรม โดยถือว่าเขตอารยธรรมนั้นไพศาลกว่า เขตวัฒนธรรม

ถ้าเราพิจารณาความหมายของคำว่า อารยธรรมจากข้อ ๒,๓,๔ นี้จะเห็นได้ว่าเมื่อรวมกันแล้วก็ตรงกับวิเคราะห์ที่ได้ให้ไว้ข้างบนเพราะว่าอารยธรรมคือ คั่นเจริญของอารยธรรม และเกี่ยวแก่ส่วนที่เป็นวัตถุเป็นส่วนใหญ่ และทั้งแสดงถึงบริเวณดินแดนกว้างขวางออกไปจากครอบครัวหรือหมู่คนย่อย ๆ

อนึ่ง ถ้าแปลทางอักษรศาสตร์ คำว่า "Civilization" มาจากภาษาลาตินว่า "Civilitas" ซึ่งแปลว่า สถานการที่พำนักอาศัยอยู่ในเมืองใหญ่ ๆ

ในที่สุด เราก็ถือหลักได้ว่า การใช้คำว่า "อารยธรรม" นั้นมุ่งหมายถึงผลทางประวัติศาสตร์ เรามักอ้างถึงอารยธรรมยุคนั้นยุคนี้ และเกี่ยวแก่เมืองใหญ่ ๆ เสมอ เช่นว่า อารยธรรมเมมพีส อเล็กซานเดรีย บาบิลอน เอเธนส์ โรม สุโขทัย ฯลฯ อนึ่ง เมื่อเราพูดถึงความเจริญหรือความเสื่อมของอารยธรรม โดยปกติเราย่อมหมายความถึงความเจริญของเมืองใหญ่ ๆ และไม่ใคร่ใช้ว่าความเจริญหรือความเสื่อมแห่งวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ยั่งยืนและดำเนินสืบเนื่องกันมา แต่เมืองใหญ่ ๆ อันมียุคสมัยอันเป็นอารยธรรมมีความเฟื่องฟูและเวลาเสื่อมทรามจนสลายไป

เมืองใหญ่ ๆ มักเป็นศูนย์สมาธิของวัฒนธรรมและจากศูนย์นี้วัฒนธรรมแพร่ออกไปโดยรอบข้าง ฉะนั้นในเมืองใหญ่วัฒนธรรมได้ฝังรากแน่นหนา และมีแบบแผนเป็นปึกแผ่น เช่นจะเห็นได้ว่า ระบบการเมืองก็ดี อุตสาหกรรม

ก็ดี ศาสนาก็ดี การศึกษาก็ดี วิทยาศาสตร์ก็ดี ฯลฯ ย่อมรวมกันอยู่ในเมืองใหญ่ ๆ เป็นส่วนมาก

อะไรเป็นเหตุให้การเป็นปึกแผ่นของวัฒนธรรม อันเรียกว่าอารยธรรมตามที่อธิบายมาแล้วข้างต้นเกิดขึ้นนั้น ประกอบด้วยเหตุผลหลายประการ ได้แก่ :–

(ก) ระยะเวลาที่วัฒนธรรมได้ปฏิบัติอยู่ในแหล่งนั้นนานพอควร แต่โบราณมามนุษย์ย่อมไม่ใคร่ตกลงใจง่าย ๆ ในการจับจองที่ดินเพื่อเป็นที่พำนักอาศัยประจำ เพราะยังอยู่ในระยะทดลองและท่องเที่ยวแสวงหาโชคลาภอยู่ ฉะนั้นอารยธรรม ซึ่งคือผลของวัฒนธรรมเป็นปึกแผ่นแน่นหนาในเมืองใหญ่ จึงเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ได้อยู่เป็นหลักแหล่งหนาแน่นพอสมควรแล้ว

(ข) ศูนย์วัฒนธรรมนั้นมักเป็นแหล่งกำเนิด อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และอยู่ในภูมิประเทศที่มีธรรมชาติอันเหมาะ ดังจะเห็นได้ว่าอารยธรรมปรากฏในภูมิประเทศดังกล่าวแล้วนี้ตามประวัติศาสตร์ของโลก

(ค) ความหนาแน่นของประชากร ซึ่งเป็นเหตุที่มาของการผสมของเชื้อชาติและวัฒนธรรมต่าง ๆ เมื่อมีการอยู่ร่วมกันมากขึ้น โอกาสที่จะเลือกเฟ้นทดลองรวบรวมวัฒนธรรมก็มีมากขึ้นด้วย วัฒนธรรมใดที่ไม่เป็นประโยชน์ก็ละเลยเสีย และวัฒนธรรมที่ดีมีประโยชน์ก็ถูกเพิ่มพูนและปะปนให้กลมกลืนกันยิ่งขึ้น

(ง) ความสัมพันธ์ ทางร่างกายและจิตใจ ตลอดจนความขัดแย้งซึ่งกันและกัน โดยขนบธรรมเนียมแบบแผนต่างกัน ย่อมยังให้เกิดการร่วมมือกันมากขึ้นด้วย

ในสมัยปัจจุบันนี้ การรวบรวมวัฒนธรรมขึ้นเป็นปึกแผ่นแน่นหนาใน

เมืองใหญ่ ๆ ซึ่งเราเรียกว่าอารยธรรมนั้น ได้ทวีจำนวนยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้เนื่องจากอุตสาหกรรมประเภทเครื่องจักรกลก็ดี การคมนาคมก็ดี ได้เจริญขึ้นโดยลำดับ และเมืองเหล่านั้นก็ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างเช่น นครลอนดอนซึ่งมีอายุราวสองพันปีนั้น ได้เพิ่มจำนวนพลเมืองขึ้นถึง ๕ เท่าในรอบร้อยปีที่แล้วมา ราวปีพุทธศักราช ๒๓๙๓ (เมื่อ ๑๐๐ ปีที่แล้วมา) ในโลกนี้มีเมืองที่มีจำนวนประชากรมากกว่าหนึ่งล้านคนเพียง ๒ เมือง คือ นครปารีสมีจำนวนประชากร ๑,๐๕๓,๒๖๒ ลอนดอน ๒,๓๖๓,๓๔๑ ในพุทธศักราช ๒๔๔๓ (๕๐ ปีต่อมา) มีเมืองที่มีจำนวนประชากรมากกว่าหนึ่งล้านคนถึง ๑๗ เมือง เมืองที่ใหญ่ที่สุดคือลอนดอนซึ่งมีประมาณ ๔,๕๐๐,๐๐๐ ครั้นในปีพุทธศักราช ๒๕๐๓ (ต่อมาอีก ๖๐ ปี) ปรากฏว่ามีเมืองเช่นนั้นถึง ๗๙ เมือง คือมากกว่าหนึ่งล้านคนถึงสองล้านคน ๔๙ เมือง มากกว่า ๒ ล้านคน ๑๖ เมือง มากกว่า ๓ ล้านคน ๗ เมือง มากกว่า ๔ ล้านคน ๗ เมือง ซึ่งลอนดอนมีพลเมืองถึง ๘,๒๒๒,๓๔๐ คน เฉพาะในสหรัฐอเมริกานั้นในราวปีพุทธศักราช ๒๓๓๓ (ภายหลังสร้างกรุงเทพมหานคร ๘ ปี) คนที่อยู่ในเมืองประมาณ ๑ ใน ๓๐ ของจำนวนประชากรของประเทศ อีก ๒๙ ใน ๓๐ นั้นอยู่ในชนบท แต่เมื่อสิบปีมานี้คนพากันอยู่ในเมือง (คือเขตชุมนุมชนที่ประกาศเป็นเทศบาลแล้วหรือไม่ก็ตาม ซึ่งมีประชากรกว่า ๒,๕๐๐ คนขึ้นไป) ประมาณกว่า ๖๐% ของจำนวนประชากรทั้งประเทศ

การจะถือว่าผู้ใดเป็นอารยชน (Civilized) จำเป็นจะต้องพิจารณาถึงว่าเขาผู้นั้นได้ปฏิบัติตามอารยธรรมแห่งชุมชนที่เขามีกำเนิด โดยครบถ้วนและถูกต้อง มิใช่ว่าจะพิจารณาว่าเขาปฏิบัติตามอารยธรรมของต่างท้องถิ่นถูกต้องหรือหาไม่

ปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้

เสน่ห์ วัฒนาธร

เมื่อต้นเดือนเมษายน ๒๕๑๙ อาจารย์จรูญ สุภาพ ได้แวะไปเยี่ยมข้าพเจ้าที่จังหวัดยะลา แจ้งว่าจะมีการพระราชทานเพลิงศพท่านคณบดี ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ประมาณกลางเดือนพฤษภาคมนี้ จึงใคร่จะได้บทความเกี่ยวกับทางใต้สักเรื่องหนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าช่วยเขียนร่วมลงหนังสืออนุสรณ์ที่บรรดาศิษยานุศิษย์จะพิมพ์แจกเป็นอภินันทนาการในวันพระราชทานเพลิงศพด้วย ข้าพเจ้าเห็นเป็นโอกาสที่จะได้ตอบแทนพระคุณครูบาอาจารย์ จึงได้เขียนบทความนี้ขึ้นในฐานะที่ได้รับราชการเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอยู่ทางภาคใต้ในเวลานี้ เพื่อบูชาคุณท่านคณบดี ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ที่เคยประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้สมัยเมื่อยังเป็นนิสิตคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยด้วยความเคารพอย่างสูงยิ่ง

บทความนี้ เป็นข้อคิดเห็นที่กำลังรวบรวมเสนอกระทรวงมหาดไทย เพื่อประกอบการพิจารณาแก้ปัญหาใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งข้าพเจ้าได้มีโอกาสอยู่คลุกคลีปฏิบัติงานในภูมิภาคนี้มาประมาณ ๕ ปีแล้ว และข้อคิดเห็นนี้เป็นข้อเสนอเพียงการปรับปรุงแก้ไขในเรื่องสำคัญ ๆ ด้านเดียวเท่านั้น คือด้านรัฐบาลหรือราชการที่เกี่ยวกับผู้ว่าราชการจังหวัดโดยตรง ส่วนด้านอื่นไม่สามารถนำมากล่าวในที่นี้ได้ (เพราะหน้ากระดาษจำกัด)

ข้าพเจ้ามีความเชื่อมั่นว่า ปัญหาทางใต้ยังมีทางแก้ไขได้ ไม่ถึงกับสายจนเกินไป แต่ทว่าจะต้องมีความมั่นใจที่จะแก้ไขอย่างจริงใจ และด้วยความอุทิศเสียสละและด้วยความเพียรพยายามอย่างเต็มที่ ด้วยความรัก ความซื่อสัตย์สุจริต และความรู้ความสามารถในรูปลักษณะของทีมที่ดีด้วยเป็นสำคัญ

จังหวัดชายแดน ดูจะเป็นที่น่าสนใจของนักปกครองโดยทั่วไป โดยเฉพาะนักรัฐศาสตร์ เพราะสภาพการณ์ปัจจุบันดูท้าทายทั้งความรู้ความสามารถและกลไกการบริหารของรัฐบาลมากที่สุด ซึ่งมีกระทรวงทบวงกรมต่างๆ มากมาย กระทรวงที่สำคัญคือ กระทรวงมหาดไทย และกรมการปกครอง คนที่ถูกมองมากที่สุดก็คือผู้ว่าราชการจังหวัดและนายอำเภอ

ถ้าจะกล่าวกันอย่างตรงไปตรงมา จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลานี้การกำหนดนโยบายทางการปกครองสำหรับจังหวัดชายแดนก็ดี การกำหนดนโยบายเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีชายแดนติดต่อกันก็ดี ดูเหมือนจะขึ้นอยู่กับความเข้าใจของผู้ว่าราชการจังหวัดแต่ละจังหวัดเป็นสำคัญ ซึ่งต่างก็อาศัยความรู้ความตระหนักในหน้าที่ความรับผิดชอบประสบการณ์และสามัญสำนึก กับการปรึกษาหารือกับหัวหน้าส่วนราชการต่าง ๆ เป็นบางครั้งบางคราว เป็นแนวทางปฏิบัติหน้าที่กันเป็นส่วนใหญ่ โชคชะตากรรมของประเทศชาติดูจะขึ้นอยู่กับดวงมากเกินไป ความได้เปรียบแทบไม่ต้องพูดถึง ของเราจึงดูจะมีแต่ความเสียเปรียบเป็นส่วนใหญ่และมีอยู่เรื่อย ๆ

ในที่นี้ จะขอกล่าวเฉพาะ ชายแดน ที่มีหลายจังหวัดของเรา อยู่ติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านประเทศเดียวคือ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งกำลังมีปัญหาหลายประการและมีความยุ่งยากซับซ้อนมากมาย ชนิดที่ต้องใช้ขันติธรรมอย่างเหนียวแน่นเป็นพิเศษจริง ๆ

เป็นที่ยอมรับกันว่าจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะจังหวัดยะลา นราธิวาส และปัตตานี มีเหตุการณ์วุ่นวายรุนแรงยุ่งยาก ทั้งทางขบวนการโจรก่อการร้าย โจรจีนคอมมิวนิสต์ และทั้งทางการเมือง เป็นเวลาหลายปีติดต่อกันมา ทำให้การเศรษฐกิจหรือการอาชีพของประชาชน การศึกษาของเยาวชน

ต้องเสียหายมาก ด้านการสังคมก็เกิดการแตกแยกมากขึ้น ขบวนโจรก่อการร้ายมีความชำนาญในการกลบร่องรอยต่าง ๆ แนบเนียนยิ่งขึ้น เพียงลำพังการแก้ไขของแต่ละจังหวัดย่อมไม่เพียงพอ ขาดผู้ประสานงานที่ใกล้ชิดและไม่ทันต่อเหตุการณ์ ซึ่งน่าจะมีแต่ผลกระทบกระเทือนต่อความมั่นคง และผลเสียหายต่อการพัฒนาใน ๓ จังหวัดนี้ทั้งสิ้น ซึ่งไม่ควรประมาทอย่างยิ่ง

ทางที่จะแก้ไขย่อมมีหลายอย่างหลายวิธีด้วยกัน แต่คงจะทิ้งหลักการที่จะต้องแก้ปัญหาร่วมกันเป็นภูมิภาค (Region) เฉพาะไม่ได้ เพราะปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเวลานี้ ไม่ว่าสภาพปัญหาทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาพูด และวัฒนธรรมใน ๓ จังหวัดนี้มีความเหมือนกันมากที่สุด และมีความเกี่ยวพันกันมากที่สุด จึงจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องพิจารณาเป็นการรีบด่วน คือ

๑. การมีนโยบายที่ชัดแจ้งร่วมกันสำหรับ ๓ จังหวัดนี้ ทั้งในด้านการปราบปราม การเศรษฐกิจ การศึกษา การสังคม และทางการเมืองด้วย

๒. การคัดเลือก และฝึกอบรมตัวเจ้าหน้าที่ก่อนเข้าทำงานใน ๓–๔ จังหวัดนี้อย่างจริงจัง โดยอาจปรับปรุงศูนย์ประสานงานปกครองจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศปต.) เสียใหม่ ให้สามารถดำเนินการได้อย่างกว้างขวางกว่านี้ มีประสิทธิภาพมากกว่านี้

๓. ให้การสนับสนุนส่งเสริมและผนึกกำลังการสร้างพลังชุมชนในรูปการพัฒนาชุมชน (Rural Development Movement) ให้มากและทั่วถึงทุกหมู่บ้านตำบล (ตามที่กรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร และสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทต่างแยกกันดำเนินการอยู่) โดยยึดหลักสร้างเสริมกลุ่มเยาวชนชาย–หญิงขึ้น เป็นกลุ่มแกนนำในแต่ละชุมชนหรือตำบลหมู่บ้าน

และให้มีความสัมพันธ์กลุ่มที่ดี และเวลาเดียวกันก็ต้องไม่ทอดทิ้งผู้นำท้องถิ่นที่มีอยู่แล้วด้วย

๔. การสนับสนุนและส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น (Local Self Government) ให้มากยิ่งขึ้นและอย่างจริงจัง โดยให้ผู้แทนประชาชนที่ได้รับเลือกเข้ามามีบทบาทในการบริหารท้องถิ่น และมีความรับผิดชอบอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะต้องอาศัยความไว้วางใจกันจริง ๆ และกล้าเสี่ยงกันมาก ๆ กว่านี้ (ยิ่งกลัว ยิ่งเสีย แต่ถ้ากล้าก็เสียน้อยหรือว่าเจ๊ากันไป)

๕. Unity of Command ในการปราบปรามโจรก่อการร้ายรวมทั้งการสนับสนุนในเรื่องอาวุธยุทโธปกรณ์ให้เพียงพอในระยะหนึ่ง หมายรวมถึงอำนาจการให้คุณให้โทษได้อย่างจริงจังด้วย

๖. การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่แต่ละระดับอย่างสม่ำเสมอและทุกระยะจะช่วยสร้างทัศนคติใหม่ในแนวทางของประชาธิปไตยได้มากยิ่งขึ้น และรวดเร็วยิ่งขึ้น ทั้งจะก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีกันดียิ่งขึ้น ทั้งนี้อาจจะจัดให้มีคณะวิทยากรชุดพิเศษขึ้นดำเนินการภายใต้บทบาทหน้าที่ของ ศปต. ก็ได้

๗. การส่งเสริมการลงทุนทางด้านอุตสาหกรรมการเกษตรและหรืออุตสาหกรรมในครอบครัว ควรมีนโยบายที่แน่นอนจริงจัง และทุ่มเทในระยะต้นจะช่วยแก้ปัญหาทางด้านการครองชีพ การสังคม และวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี

๘. ควรกำหนดนโยบายด้านการศึกษาขึ้นเป็นพิเศษ ทั้งสายสามัญสายอาชีพ และการศึกษาผู้ใหญ่ และควรกำหนดทั้งด้านมาตรฐานการศึกษาให้ตรงกับสภาพธรรมชาติและข้อเท็จจริง โดยไม่จำเป็นต้องเหมือนหรือเท่ากับมาตรฐานทั่วไปของประเทศในระยะหนึ่งก่อน ซึ่งจะช่วยเป็นแรงผลักดันและ

กระตุ้นให้เยาวชนและผู้ปกครองหันมานิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาใน ร.ร. ประเภทต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น และการกำหนดเขตภูมิลำเนาของข้าราชการบางตำแหน่ง บางประเภทที่จะสมัครเข้าทำงานใหม่ในขั้นต้นก็เป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้ควรดำเนินการในระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ต่อไปก็จะช่วยตัวเองได้

ในด้านอื่น ๆ ที่มีนโยบายดีอยู่แล้ว แต่ยังไม่มีการปฏิบัติอะไรกันนัก หรือที่เป็นเรื่องปกิณกะ ของดไม่กล่าวถึงในที่นี้ (เพราะหน้ากระดาษจำกัด) ถ้ารัฐบาลสามารถกำหนดแนวทางปฏิบัติที่แน่นอนได้เช่นนี้ การบริหารงานของผู้ว่าราชการจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็จะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จะสามารถช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ตรงจุด มิใช่แก้ปัญหาแบบ "ขี้เถ้ากลบไฟ" อย่างที่เป็นอยู่ตลอดมานี้ และจะสามารถพัฒนาภูมิภาคใน ๓ จังหวัดนี้ ให้มีความเจริญก้าวหน้า และมั่นคงสมความมุ่งหวังของทุกฝ่ายได้เป็นอย่างดีและโดยรวดเร็วเป็นแน่นอน.

มหาดไทยกับมหาวิทยาลัย

ชูวงศ์ ฉายะบุตร ร.จ. ๗

ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน เป็นอาจารย์ของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ผู้เคยเป็นนายอำเภอ และผู้ว่าราชการจังหวัด หรือเคยเป็นข้าราชการฝ่ายปกครอง ในกระทรวงมหาดไทยก่อนมาเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัย เหตุการณ์ที่ท่านอาจารย์เกษมย้ายจากกระทรวงมหาดไทยมาเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เกิดขึ้นประมาณ ๒๘ ปีมาแล้ว และในสมัยที่ข้าพเจ้ายังเรียนหนังสือเป็นนิสิตอยู่ในแผนกวิชาการปกครอง ก็มีความรู้สึกว่าผู้ใดเรียนหนังสือในทางปกครอง เมื่อจบมหาวิทยาลัยก็คงจะต้องไปทำงานในกระทรวงมหาดไทยเป็นปลัดอำเภอ นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด และความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อประมาณ ๒๐ ปีที่แล้ว

ในปัจจุบันนี้ เหตุการณ์เปลี่ยนไป วิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาใหม่ หัวนอกหัวใสทั้งหลายมีจำนวนมาก หลายคนเปลี่ยนความคิดเดิมจากความคิดที่จะขอเป็นแต่เพียง นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด ไปเป็นผู้แทนราษฎร รัฐมนตรีหรือนายกรัฐมนตรีแทน แขนงวิชาที่มาปรับปรุงใหม่ในตอนหลัง อาทิเช่นแขนงวิชารัฐประศาสนศาสตร์ หรือการต่างประเทศหรือการคลัง ได้ช่วยผลิตผู้จบรัฐศาสตร์ไปรับราชการอยู่ตามกระทรวงต่าง ๆ นอกเหนือไปจากกระทรวงมหาดไทยจำนวนมากด้วยกัน แนวความคิดเดิมที่เรียนทางรัฐศาสตร์แล้วจะต้องหวังไปทำงานเฉพาะที่กระทรวงมหาดไทยก็จางไปและเกือบจะหายไป

สิ่งนี้น่าจะเป็นสิ่งที่ดี ลูกศิษย์ของอาจารย์เกษมได้กระจายอยู่ตามหน่วยราชการต่าง ๆ และตามภาคธุรกิจเอกชน หลายคนที่มีชื่อเสียงเป็นพิเศษ เป็น

รัฐมนตรี เป็นศาสตราจารย์ หรือเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดก็เพราะใบบุญของอาจารย์แผ่เกื้อหนุนมาแต่ต้นทั้งสิ้น อาจารย์เกษมเป็นผู้ชักนำวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาจากต่างประเทศ ด้วยทุนเดิมซึ่งมีประสบการณ์จากงานด้านมหาดไทย ผู้ที่เรียนจบจากคณะรัฐศาสตร์รุ่นแรก ๆ แล้วเข้าทำงานรับราชการเป็นอาจารย์ที่คณะรัฐศาสตร์ ได้มีโอกาสเรียนรู้การปฏิบัติในทางการบริหารของท่าน ตลอดจนสังเกตชั้นเชิงและลูกไม้ในการทำงานของท่าน และหลาย ๆ คนก็แอบชมว่าท่านทำงานโดยมี "ลูกไม้มหาดไทย" ปนอยู่ด้วยมิใช่น้อย ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะต้องถือว่าเป็นธรรมชาติในการทำงานของผู้ที่เรียนจบวิชารัฐศาสตร์การปกครอง สมแล้วที่ท่านจากมหาดไทยมาอยู่มหาวิทยาลัย มีคุณสมบัติในการเป็นอาจารย์ที่มีประสบการณ์และวิชาการรอบด้าน

ในระหว่างที่นักเรียนรัฐศาสตร์รุ่นของข้าพเจ้ากำลังศึกษาอยู่นั้น เรามองกระทรวงมหาดไทย หรือโดยเฉพาะรุ่นพี่ ๆ ที่ไปเป็นปลัดอำเภอ นายอำเภอด้วยความตื่นเต้น สนใจ และภูมิใจ แต่เมื่อสองปีที่ผ่านมา ข้าพเจ้ามีโอกาสกลับมาสอนเป็นอาจารย์พิเศษในมหาวิทยาลัย มีความรู้สึกว่ามหาวิทยาลัยกับกระทรวงมหาดไทยนั้นห่างเหินกันออกไป ในทัศนะของนักศึกษาบางคนเข้าใจภาพพจน์คนทำงานมหาดไทยคล้ายสังคมของเจ้าขุนมูลนาย มีกลิ่นไอแห่งความไม่บริสุทธิ์และคร่ำเครอะโบราณ ในทัศนะของอาจารย์ดัง ๆ บางท่านมีความเห็นว่ามหาดไทยเป็นกระทรวงแห่งพวกพ้อง เป็นกระทรวงมาเฟีย สำหรับในแง่ของมหาดไทยก็อาจจะมองว่าพวกอาจารย์เป็นผู้มีความรู้ มีวิชาการสูง แต่ดูที่จะไม่มีประสบการณ์ในทางปฏิบัติ

ความจริงที่มหาดไทยเน้นประสบการณ์ และมหาวิทยาลัยเน้นวิชาการเช่นนี้ มิใช่เครื่องแสดงว่ามหาดไทยและมหาวิทยาลัยจะเดินร่วมทางกันไม่ได้ ปัญหาใหญ่ ๆ ของชาติต้องการความร่วมมือกันระหว่างประสบการณ์และวิชาการ ประเด็นอยู่ที่ความพอดี จะจุดไหน อย่างไร ข้าพเจ้าขอกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือที่มากกว่าปัจจุบัน ระหว่างมหาดไทยกับมหาวิทยาลัย ขอให้มีการแลกเปลี่ยนวิชาการกับประสบการณ์ยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ ขอให้ทางมหาดไทยยอมรับว่าวิชาการนั้นมีคุณค่าควรนำมาใช้ และรับความเห็นจากฝ่ายมหาวิทยาลัยเพื่อประกอบการปฏิบัติ และขอให้ทางฝ่ายมหาวิทยาลัยยอมพิจารณาว่าก่อนที่จะสรุปเหตุผลในทางวิชาการนั้น จำเป็นจะต้องนำข้อมูลในทางปฏิบัติและประสบการณ์มาประกอบ ทุกวันนี้ดูที่มหาดไทยกับมหาวิทยาลัยจะห่างกันอยู่ มหาดไทยไปตั้งวิทยาลัยการปกครองของตนเอง ความเกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยดูจะน้อยไป และเวลามหาวิทยาลัยอยากหาประสบการณ์ในทางปฏิบัติก็ส่งอาจารย์และนักศึกษาไปท้องที่โดยตรง มักไม่ค่อยขอความร่วมมือจากมหาดไทย คล้าย ๆ ต่างฝ่ายต่างจัดทำกิจกรรมของตนเอง ประโยชน์และผลที่ได้อาจจะไม่มากเท่าที่ควร

การส่งเสริมความร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ในกระทรวงมหาดไทยกับคณะต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยนั้น ข้าพเจ้ามีข้อสังเกตว่าทางคณะต่าง ๆ อาทิเช่น คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หรือคณะอื่น ๆ ในแขนงวิชาที่เกี่ยวข้องกับหน่วยราชการ คงจะพร้อมที่จะให้ความรู้ และวิชาการนำมาเป็นเครื่องส่งเสริม และสนับสนุน หน่วยราชการในกระทรวงมหาดไทยในทางปฏิบัติ แต่ทางด้านมหาดไทย ความคิดเห็นที่จะรับวิทยาการนั้นคงจะแตกต่างกันไปแต่ละกรมไม่เหมือนกัน ไม่รับเลย รับน้อย

และรับมากต่างๆกัน ด้วยเหตุผลในทางปฏิบัติของแต่ละกรม และความมีจิตใจกว้างขวางของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงและกรมนั้นๆ ซึ่งแตกต่างกัน เมื่อใดจะมีความคิดที่จะร่วมกันระหว่างมหาดไทยกับมหาวิทยาลัย และเมื่อใดจะถึงวันทำร่วมกัน จะรอไปสักวันใดคงทราบได้ยาก เหตุผลที่จะนำมาพิจารณาประกอบเพื่อให้เกิดความสำเร็จอย่างแท้จริงที่จะให้มีความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยกับมหาดไทยนั้น จะต้องพิจารณากันให้ละเอียดจริงๆ

ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ท่านได้ร่วมกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงมหาดไทยสมัยเมื่อสิบปีมาแล้ว หวังที่จะให้มีความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยกับกระทรวงมหาดไทย แม้ว่าท่านจะจากลูกศิษย์และเพื่อนร่วมงานของท่านไปแล้ว ความริเริ่มของท่านยังคงอยู่ไม่จากตามตัวท่านไปด้วย บทความนี้เขียนเป็นอนุสรณ์ในพระคุณแห่งความริเริ่มของท่าน และในวันข้างหน้าความริเริ่มของท่านคงจะสัมฤทธิ์ผลสมบูรณ์ที่สุดอย่างแน่นอน

สังคมนิยม

จรูญ สุภาพ

ปัจจุบันคำว่า "สังคมนิยม" ได้ใช้กันแพร่หลาย ดูเหมือนว่าจะเป็นสัญญลักษณ์ของแนวโน้มทางเศรษฐกิจและการเมืองในปลายศตวรรษที่ ๒๐ นี้ โดยเฉพาะในรัฐที่กำลังพัฒนานั้นแนวทางทางเศรษฐกิจและการเมืองแบบสังคมนิยมยิ่งจะมีความสำคัญมากขึ้น เพราะมักจะมีความเข้าใจกันว่าอาจเป็นหนทางในการสร้างชาติ และพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองให้พ้นจากสภาพล้าหลังได้

อย่างไรก็ตาม สังคมนิยมมีความหมายและที่ใช้กว้างมากเพราะอาจจะหมายถึง

ก. แนวนโยบาย

ข. ลัทธิเศรษฐกิจและการเมือง

ค. ขบวนการทางการเมืองหรือพรรคการเมือง

ง. อุดมการทางเศรษฐกิจและการเมือง

คำว่าสังคมนิยมนั้นเกี่ยวพันกับค่านิยมและความเชื่อทางการเมืองของประชาชนเป็นอันมาก ในบางประเทศถือกันว่า สังคมนิยมเป็นสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ชอบธรรม จะต้องนำมาใช้อย่างเต็มที่เพื่อสร้างความเจริญให้กับประเทศชาติ แต่ในบางประเทศกลับต่อต้านสังคมนิยม เช่น ในสหรัฐอเมริกา เนื่องจากความเชื่อที่ว่าสังคมนิยมไม่สอดคล้องกับหลักเสรีภาพของบุคคล เพราะเป็นการเพิ่มอำนาจรัฐและเป็นอุปสรรคต่อความริเริ่ม และการใช้เสรีภาพต่าง ๆ ของปัจเจกชน คำนี้จึงมีความหมายไปในทางที่ไม่ดีนัก

สังคมนิยมในฐานะที่เป็นลัทธิและระบบเศรษฐกิจที่สำคัญ มีอยู่หลายแบบเช่น สังคมนิยมคริสเตียน สังคมนิยมกลุ่มอาชีพ สังคมนิยมมาร์กซิสต์ สังคมนิยมประชาธิปไตย สังคมนิยมอุดมคติ และอื่น ๆ

อย่างไรก็ดี สังคมนิยมที่มีอิทธิพลต่อโลกนั้นน่าจะมีเพียง ๓ แบบคือ

๑. สังคมนิยมอุดมคติ (Utopian Socialism)

๒. สังคมนิยมมาร์กซิสต์ (Marxist Socialism)

๓. สังคมนิยมประชาธิปไตย (Democratic Socialism)

ความหมายทั่วไป สังคมนิยม หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่ต้องการให้ส่วนรวมหรือชุมชนถือกรรมสิทธิ์หรือมีอำนาจควบคุมการผลิต หรือการประกอบการทางเศรษฐกิจ เพื่อมุ่งที่จะกระจายผลประโยชน์จากการผลิตและการประกอบการเหล่านี้ไปสู่ประชาชนโดยทั่วไป

ในทางปฏิบัติประเทศที่ใช้ระบบสังคมนิยมอาจจะมีวิธีการในสาระสำคัญแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ

๑. ประเทศสังคมนิยมบางประเทศ รัฐเข้าควบคุมการผลิตทั้งปวง โดยรัฐมีอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจเพื่อมุ่งให้เกิดความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจเป็นประการสำคัญ

๒. บางประเทศที่เป็นสังคมนิยมต้องการให้ประชาชนมีเสรีภาพทางการเมือง แต่รัฐจะเข้ากำจัดเสรีภาพทางเศรษฐกิจ โดยรัฐจะเข้าควบคุมการผลิตแต่เพียงบางส่วน

๓. ประเทศสังคมนิยมบางประเทศต้องการให้มีประชาธิปไตยคือ เสรีภาพทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ โดยรัฐจะเป็นเพียงผู้ควบคุมกิจการทาง

เศรษฐกิจ แต่จะไม่พยายามเข้าดำเนินการเอง คงปล่อยให้เอกชนดำเนินการต่าง ๆ ต่อไปได้

แม้ว่าสังคมนิยมจะมีหลายประเภทต่างกัน และอาจจะมีหลักการบางประการไม่เหมือนกัน แต่สังคมนิยมประเภทที่สำคัญดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้นมีลักษณะบางอย่างคล้ายคลึงกันอยู่บ้างคือ

๑. สังคมนิยมส่วนใหญ่สำนึกถึงความบกพร่องและข้อเสียหายอันเกิดขึ้นจากระบบทุนนิยมดั้งเดิม เช่น ช่องว่างในทางเศรษฐกิจ ความไม่เป็นธรรม การใช้แรงงานที่มีลักษณะเป็นการเอารัดเอาเปรียบและการผูกขาด เป็นต้น ดังนั้นจึงมุ่งแก้ไขข้อบกพร่องเหล่านั้น

๒. จัดให้มีโครงสร้างและกระบวนการทางเศรษฐกิจที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม

๓. มีการปฏิรูปทางเศรษฐกิจและการเมืองเพื่อให้บังเกิดผลดีต่อชุมชนและสังคม

เนื่องจากประเทศส่วนใหญ่ในศตวรรษนี้เป็นประเทศที่ด้อยพัฒนาต้องประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ เช่น ความยากจนของประชาชน ความแตกต่างกันในเรื่องฐานะความเป็นอยู่และมีอำนาจการผลิตต่ำ ประเทศเหล่านี้จำนวนไม่น้อยที่ได้ให้ความสนใจกับระบบสังคมนิยม โดยถือว่าเป็นหนทางที่จะช่วยแก้ไขปัญหาและพัฒนาประเทศให้เจริญได้

เท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน บางประเทศใช้ระบบสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ แต่บางประเทศใช้ระบบสังคมนิยมประชาธิปไตย ส่วนสังคมนิยมอุดมคตินั้นถือเป็นหลักการพื้นฐาน เหตุผลอันชอบธรรมและแรงดลใจที่ก่อให้เกิดความนิยมในระบบนี้

ในที่นี้จะได้พิจารณาเฉพาะสังคมนิยมประชาธิปไตยเท่านั้น

ที่มา สังคมนิยมประชาธิปไตยมีสาเหตุแห่งความเป็นมาซึ่งอาจจะพอสรุปได้ดังนี้

๑. หลักการที่ได้จากแนวความคิดของนักปราชญ์โบราณ และคำสอนในทางศาสนา เช่น ความคิดของปราชญ์พลาโต ในหนังสือเรื่อง มหาชนรัฐ ความคิดของโธมัส มอร์ ในหนังสือเรื่องยูโทเปีย หลักการของศาสนาคริสเตียนในคัมภีร์ไบเบิล

๒. ผลจากการปฏิวัติพิวริตันในศตวรรษที่ ๑๗ ที่เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษ ซึ่งต้องการให้ชุมชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่สำคัญคือ ที่ดิน

๓. ความบกพร่องของทุนนิยมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ในศตวรรษที่ ๑๙ ได้ก่อให้เกิดความคิดปฏิรูปเศรษฐกิจในแนวสังคมนิยม ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่า สังคมนิยมในฐานะที่เป็นระบบเศรษฐกิจ และเป็นอุดมการทางการเมืองได้เริ่มก่อรูปขึ้นอย่างเป็นปึกแผ่นในศตวรรษที่ ๑๙ ความคิดสังคมนิยมแบบประชาธิปไตยได้เริ่มมีอิทธิพลในประเทศอังกฤษในศตวรรษนั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดของโรเบิร์ต โอเวนและนักคิดคนอื่น ๆ

อิทธิพลของสังคมนิยมเริ่มแพร่หลายในยุโรป เช่น ประเทศอังกฤษ สวีเดน เป็นต้น และต่อมาก็ได้กลายเป็นระบบเศรษฐกิจที่ได้เป็นที่ยอมรับกันในบางประเทศในทวีปเอเชีย เช่น อินเดีย อิสราเอล ในศตวรรษที่ ๒๐ ได้มีการนำเอาสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ไปใช้ในหลายประเทศที่สำคัญได้แก่ โซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีน

๔. สาเหตุอื่น ๆ ของสังคมนิยม ได้แก่

ก. ความสำนึกในด้านมนุษยธรรม ซึ่งเกิดขึ้นจากความรู้และการใช้เหตุผล

ข. ผลกระทบกระเทือนที่เกิดของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่มีต่อสังคมและชีวิตมนุษย์

ค. การปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศส

สิ่งเหล่านี้ได้กระตุ้นให้มีการปฏิรูป และการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง

๕. แนวความคิดของผู้รู้ในศตวรรษที่ ๑๙ ที่สำคัญได้แก่

ก. **ซังซิมองต์** (ค.ศ. ๑๗๖๐–๑๘๒๕) ต้องการให้มนุษย์ได้มีโอกาสทางเศรษฐกิจเท่าเทียมกัน ปรารถนาให้ทวีปยุโรปมีความสมัครสมานสามัคคีกัน ภายใต้การปกครองรัฐสภาเดียวกัน ซึ่งประกอบด้วยผู้ที่ฉลาดและยุติธรรม มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อกันฉันท์พี่น้อง สาธารณชนจะต้องถือกรรมสิทธิ์ในกิจการอุตสาหกรรมสำคัญ ส่วนการผลิตสินค้าผู้บริโภคนั้น เอกชนยังสามารถเป็นเจ้าของและดำเนินการได้ บุคคลจึงมีสิทธิได้ค่าตอบแทนตามลักษณะแห่งผลงานของบุคคลนั้น โดยยึดหลักคุณธรรม เจ้าหน้าที่ของรัฐจะเป็นผู้กำหนดอัตราค่าตอบแทนที่เป็นธรรม ต้องการขจัดผู้เกียจคร้าน ผู้มั่งคั่งและผู้ยากจน

ข. **ฟูริเอ** (ค.ศ. ๑๗๗๒–๑๘๓๗) ส่งเสริมให้มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อน มีความสามัคคีและร่วมมือกัน เป็นนักคิดในแนวอุดมคติ คือต้องการให้มนุษย์อยู่ร่วมกัน เช่น อาศัยอยู่ในที่เดียวกัน โดยที่แต่ละคนทำงานตามความสามารถและรสนิยมของตนและต้องปฏิบัติงานเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน จะต้องมีการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อเพิ่มผลผลิตให้สูง และจะให้ทุกคนได้มีความสุขพอเพียงจากผลที่ได้รับจากการงานของตน ถึงขั้นที่ว่าเมื่อถึงอายุ ๒๘ ปี

บุคคลอาจจะไม่ต้องทำงานอีกต่อไปและสามารถมีชีวิตอยู่อย่างผาสุก กล่าวโดยย่อท่านผู้นี้ต้องการให้บุคคลใช้ชีวิตและทำงานร่วมกัน รวมทั้งได้รับผลประโยชน์ที่ยุติธรรม

ค. หลุยส์ บลังซ์ (ค.ศ. ๑๘๑๑–๑๘๘๒) เชื่อว่าทุนนิยมมีความบกพร่องในตัวเอง จึงมีการกดขี่ระหว่างมนุษย์ โดยเฉพาะในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ดังนั้นจึงต้องการปฏิรูปด้วยการใช้รัฐเป็นเครื่องมือ เพื่อสร้างสังคมใหม่ เช่น ให้รัฐสร้างโรงงานหรือสถานที่ทำงานที่สามารถหางานให้กับบุคคล ต้องการให้กรรมกรมีบทบาทในการควบคุมโรงงานหรือที่ทำงานนั้น

ท่านผู้นี้ไม่เชื่อว่ามนุษย์จะเท่าเทียมกันในเรื่องความสามารถ ดังนั้นจึงได้เขียนข้อความที่มีชื่อเสียงในด้านสังคมนิยมคือ "แต่ละคนทำงานตามความสามารถ และแต่ละคนจะได้รับตามความจำเป็น" (From each according to his ability, to each according to his needs) หลักการสำคัญก็คือ ต้องการให้บุคคลมีโอกาสเจริญก้าวหน้าและไม่ต้องการให้มีการแข่งขันระหว่างกัน

จ. พรูดอง (ค.ศ. ๑๘๐๙–๑๘๖๕) ต้องการให้มนุษย์มีความเท่าเทียมกันต่อต้านกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคลในกิจการธุรกิจ และต่อต้านอำนาจรัฐ ต้องการให้มีสังคมอุดมคติคือ มีทั้งความเป็นระเบียบและเสรีภาพอย่างยิ่ง ไม่ต้องการให้บุคคลมีความมั่งคั่ง ไม่ต้องการให้มีรัฐเพื่อปกป้องเจ้าของทรัพย์สิน ไม่ต้องการนายจ้าง เพราะเป็นผู้ที่เอาเปรียบกรรมกร โดยการที่ไม่จ่ายค่าจ้างตามความเป็นธรรม

ใช้หลักการที่ว่าแต่ละคนควรจะได้รับผลจากการทำงาน ผลประโยชน์เหล่านี้บุคคลอาจจะถือกรรมสิทธิ์ได้ แนวความคิดของท่านผู้นี้ ไม่อาจนำมา

ใช้ปฏิบัติได้เพราะไม่ยอมรับความจำเป็นของการมีอำนาจการปกครอง ซึ่งเป็นไปไม่ได้ แต่ก็เป็นแนวความคิดที่มีเจตนาดีต่อประชาชนทั่วไป

ฉ. **โรเบิร์ต โอเวน** (ค.ศ. ๑๗๗๑--๑๘๕๘) เป็นทั้งนักคิดและผู้ที่มีฐานะมั่งคั่ง แต่เป็นผู้ที่มีความสำนึกในด้านมนุษยธรรมอย่างสูง มีความปรารถนาที่จะสนับสนุนผู้ที่ใช้แรงงาน ต้องการให้มนุษย์ได้ร่วมมือกัน สร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่ดี ขยายการศึกษาให้กระจายไปสู่ประชาชน ให้บุคคลทั่วไปได้ทำงานร่วมกัน เพื่อแบ่งปันผลประโยชน์และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน กล่าวกันว่าขบวนการสหกรณ์ผู้บริโภคขนาดใหญ่ที่ได้เกิดขึ้นนั้น มาจากการเริ่มต้นที่เมืองรอชเดล ในประเทศอังกฤษ โดยได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดของโอเวนนี้เอง สหพันธ์กรรมกรก็เป็นอีกองค์การหนึ่งที่มีรากเง่าจากแนวความคิดของท่านผู้นี้ ยิ่งกว่านั้นอาจจะกล่าวได้ว่าระบบสังคมนิยมที่ใช้อยู่ในประเทศอังกฤษก็เกิดขึ้นจากอิทธิพลของแนวความคิดของโรเบิร์ต โอเวน และนักคิดสำนักสังคมนิยมเฟเบียน

ช. **คาร์ล มาร์กซ์** (ค.ศ. ๑๘๑๘-๑๘๘๓) ได้แสดงความคิดเห็นไว้ในหนังสือเรื่องต่างๆ เช่น เรื่อง "ทุน" "ถ้อยแถลงแห่งคอมมิวนิสต์" "ข้อวิจารณ์แห่งโครงการโกรธา" ท่านผู้นี้สนับสนุนให้ชนชั้นกรรมาชีพปฏิวัติยึดอำนาจจากนายทุนหรือผู้มั่งมี และเป็นเจ้าของการผลิตเสียเอง สังคมนิยมของมาร์กซ์จึงหมายถึงขั้นตอนของระบบการเมืองที่ชนชั้นกรรมาชีพมีอำนาจอย่างสูงสุดในแบบของเผด็จการปฏิวัติแห่งชนชั้นกรรมาชีพ เพื่อนำไปสู่สังคมสมบูรณ์แบบคือ บุคคลสามารถมีชีวิตอยู่โดยปราศจากการปกครองกฎหมายและกฎเกณฑ์ใดๆ ให้ทุกคนเป็นเจ้าของการผลิตร่วมกัน แนวความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ จึงมีลักษณะตรงกันข้ามกับสังคมนิยมประชาธิปไตย แต่ข้อคิดเกี่ยวกับ

ความบกพร่องของระบบทุนนิยมก็ดี ปัจจัยทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับการเมืองก็ดี มีอิทธิพลเป็นที่ยอมรับกันอยู่โดยทั่วไป

แนวความคิดของนักคิดดังกล่าวข้างต้นนี้ มีลักษณะเป็นอุดมคติไม่น้อย จึงมีผู้เรียกว่าเป็นแนวความคิดสังคมนิยมอุดมคติ

๖. **หลักศาสนาคริสเตียน** โดยเฉพาะในเรื่องของความรักและภราดรภาพระหว่างมนุษย์ ตลอดจนการช่วยเหลือระหว่างมนุษย์ ความร่วมมือ ความสมัครใจ การรักษาสิทธิประโยชน์ต่อกันด้วยการใช้หลักมนุษยธรรม

๗. **เหตุผลแห่งมนุษยธรรม** เป็นแนวความคิดที่ได้มาจากบุคคลสำคัญ เช่น ซิดนีย์ เวบบ์, ฮาโรลด์ เจ ลาสกี, จี ดี เอช โคล, ฮิวจ์ เกตสเกลล์ เป็นต้น

๘. **หลักอุดมคติและจริยธรรม** เกิดขึ้นจากจินตนาการของบุคคลที่มีชื่อเสียง เช่น จอห์น รัสกิ้น และวิลเลี่ยม มอร์ริส เป็นต้น พลังผลักดันที่ก่อให้เกิดจินตนาการนี้คือ สภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่หดหู่ อันเกิดจากระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม จึงต้องการที่จะแก้ข้อบกพร่องเหล่านี้ด้วยการปฏิรูป โดยยอมรับว่าระบบทุนนิยมมีข้อบกพร่อง แต่อาจจะปรับปรุงได้ด้วยการแก้ไขแนวปฏิรูป ไม่ใช่ปฏิวัติ สิ่งสำคัญคือต้องขจัดความทุกข์ยากด้วยการวางแผน ให้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ปรับปรุงทัศนคติและพฤติกรรม โดยวิถีทางที่สงบและมีมนุษยธรรม

๙. **หลักการของนักคิดสำนักสังคมนิยมเฟเบียนในศตวรรษที่ ๑๙** เช่น จอร์ช เบอร์นาร์ด ชอว์, เอช จี เวลส์ เป็นต้น ซึ่งสนับสนุนสังคมนิยมประชาธิปไตย โดยให้หลักการที่สำคัญคือ จะต้องให้มีการปกครองโดยประชาชน ใช้หลักวิวัฒนาการยึดมั่นในศีลธรรม หลักแห่งกฎหมายและความ

สงบสันติ ไม่ต้องการใช้อารมณ์ ต้องการให้มีสังคมที่มีระเบียบและยุติธรรม ต้องอาศัยความสมัครใจของประชาชนเป็นพื้นฐาน ความสมัครใจต้องเกิดขึ้นจากการชักจูงและการใช้เหตุผล จะต้องกำหนดนโยบายและวิธีการที่จะแก้ไขปัญหา และความสำคัญของประชาชน แต่จะต้องหลีกเลี่ยงที่จะไม่ให้มีความแตกต่างเป็นสงครามระหว่างชนชั้น

๑๐. **หลักเสรีนิยม** ได้แก่ หลักการที่ยอมรับเสรีภาพของบุคคลโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมนิยมเป็นอันมาก เช่น ทำให้พรรคการเมืองที่ใช้นโยบายสังคมนิยม อันได้แก่ พรรคกรรมกรอังกฤษ ยอมรับเสรีภาพทั้งของชนชั้นกรรมาชีพและของประชาชนทั่วไป ไม่ต้องการให้มีการปฏิรูปในลักษณะที่เป็นการให้เสรีภาพกับคนกลุ่มหนึ่ง แต่จำกัดเสรีภาพหรือทำลายล้างบุคคลอีกกลุ่มหนึ่ง

หลักการ

๑. ในทางการเมือง

ก. ยึดมั่นในหลักการของประชาธิปไตยคือ เสรีภาพของบุคคลและการมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศของประชาชน และต่อต้านระบบเผด็จการทุกแบบ ต้องการให้บุคคลไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดมีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของประเทศเท่าเทียมกัน

ข. ไม่ต้องการให้บุคคลหรือเอกชนมีและใช้เสรีภาพทางเศรษฐกิจมากเกินไป แต่ต้องการจำกัดการมีและการใช้เสรีภาพดังกล่าวนี้ให้สอดคล้องกับความเป็นธรรมในสังคม

ค. การยึดมั่นในหลักการเมืองของระบบประชาธิปไตย และการจำ-กัดเสรีภาพในทางเศรษฐกิจ ทำให้สังคมนิยมเป็นระบบที่มีลักษณะตรงกันข้าม

กับระบบเผด็จการ และระบบทุนนิยม อันที่จริงจะเห็นได้ว่าสังคมนิยมนั้น มุ่งต่อต้านทั้งระบบการเมืองแบบอำนาจนิยมและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ง. ต้องการให้การเมืองกับเศรษฐกิจเกี่ยวพันกัน นั่นคือ การกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจหรือการจำกัดอำนาจทางเศรษฐกิจ ของบุคคลนั้น จะต้องเกิดขึ้นจากองค์การทางการเมืองที่เป็นตัวแทนของประชาชน หรืออีกนัยหนึ่งให้การเมืองที่ประชาชนมีส่วนร่วมนั้น มีอำนาจในการกำหนดแนวทางต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจได้ ซึ่งกล่าวได้ว่า ประชาชนเป็นผู้ใช้อำนาจทางการเมืองกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงถือได้ว่าการกำจัดเสรีภาพทางเศรษฐกิจของประชาชนเกิดขึ้นจากความต้องการและอำนาจของประชาชนนั้นเอง

จ. ไม่ยอมรับการปฏิวัติหรือการใช้กำลังเป็นวิธีทางไปสู่อำนาจ

ฉ. ต้องการใช้วิถีทางการเมืองประชาธิปไตยแบบรัฐสภาเพื่อการปฏิรูปข้อเสียต่าง ๆ เชื่อว่าระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาจะสามารถสร้างความเจริญและความเป็นธรรมได้

๒. **ในทางเศรษฐกิจ** จะใช้หลักการดังต่อไปนี้

ก. ต้องการให้เกิดความเสมอภาคในทางเศรษฐกิจ คือให้ประชาชนมีโอกาสได้รับประโยชน์ต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจโดยเท่าเทียมกัน

ข. ให้มีการวางแผนเศรษฐกิจโดยรัฐ ซึ่งเชื่อว่าโดยวิธีนี้จะทำให้เกิดความเจริญต่อประเทศชาติและความเจริญในสังคม

ค. ไม่ต้องการให้เงินตรามีอิทธิพลเหนือชีวิตของบุคคล

ง. ให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวระหว่างกิจการกับกรรมสิทธิ์กล่าวคือ กิจการทางเศรษฐกิจที่สำคัญเกี่ยวข้องกับชีวิตของประชาชนทั่วไป จะต้อง

เป็นกรรมสิทธิ์ของหน่วยงานสาธารณะ ซึ่งเป็นตัวแทนของส่วนรวม เช่น รัฐบาล หรือมิฉะนั้นก็ให้รัฐบาลสามารถมีส่วนเข้ามาควบคุมได้ เพื่อความเหมาะสมถูกต้อง

จ. ปฏิรูปข้อบกพร่องทั้งปวงของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม

ฉ. ต้องการให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างมนุษย์ และเกิดความสัมพันธ์กันระหว่างสถาบันต่าง ๆ เช่น สถาบันการเมือง การปกครอง วัฒนธรรม และประชาชน

ช. ให้มีการขยายการศึกษา เพื่อให้มนุษย์มีเหตุผล มีความสุขุมรอบคอบมีความรับผิดชอบ ไม่เห็นแก่ตัว และมีความขยันหมั่นเพียร

ซ. ขจัดเหตุแห่งความไม่เป็นธรรมและการเอารัดเอาเปรียบในระบบ ทุนนิยม ด้วยการกำหนดมาตรการของที่สำคัญขึ้นใหม่ เช่น กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้แรงงาน อัตราค่าจ้าง สวัสดิการของผู้ใช้แรงงาน ชั่วโมงทำงาน และอื่น ๆ

ฌ. ให้มีการโอนกิจการอุตสาหกรรมที่สำคัญเป็นของรัฐ แต่ทั้งนี้จะต้องกระทำด้วยการใช้หลักเหตุผล มีกฎเกณฑ์ที่เป็นธรรม

ญ. การโอนกิจการเป็นของรัฐนั้นเป็นการยอม ให้รัฐถือกรรมสิทธิ์ในการผลิตบางประเภท ซึ่งเท่ากับว่าให้มหาชนได้สามารถมีส่วนควบคุมกิจการที่สำคัญ

ฎ. ต้องการให้บุคคลสามารถช่วยตนเองในทางเศรษกิจตามวิถีทางแห่งการร่วมมือกันในรูปของขบวนการสหกรณ์ เช่น สหกรณ์ผู้ผลิต สหกรณ์ผู้บริโภค

ฏ. ยอมให้เอกชนประกอบการทางเศรษฐกิจ เช่น การผลิตอุตสาหกรรม ธุรกิจต่าง ๆ ได้ ในส่วนที่รัฐมิได้ดำเนินการหรือที่มิได้ห้ามไว้ว่าไม่ให้บุคคลใดปฏิบัติ

ฐ. กระตุ้นให้บุคคลมีส่วนร่วมในการผลิตด้วยความขยันขันแข็งเพื่อมิให้เป็นภาระหรือการเอาเปรียบต่อส่วนรวม

ฑ. ยอมให้บุคคลมีทรัพย์สินหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ แต่จะพยายามลดช่องว่างเกี่ยวกับฐานะและรายได้ของบุคคลด้วยการใช้นโยบายเศรษฐกิจและการคลังการภาษีอากร เพื่อกระจายความมั่งคั่งให้ขยายไปสู่ประชาชนทั่วไปด้วย

ฒ. ให้มีสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างกิจการที่รัฐดำเนินการกับกิจการที่ประชาชนประกอบการเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสังคมนิยมแบบประชาธิปไตยนั้นมิได้ต้องการให้ทุกอย่างเป็นของรัฐ แต่ยอมให้เอกชนมีเสรีภาพในการประกอบการทางเศรษฐกิจได้ด้วย

๓. ในส่วนที่เกี่ยวกับผู้ใช้แรงงาน

ต้องการสนับสนุนให้มีการรวมตัว ในรูปของสหพันธ์เพื่อวัตถุประสงค์ส่วนหนึ่ง คือ รักษาประโยชน์ของผู้ใช้แรงงานและจัดตั้งเป็นพรรคการเมืองได้เพื่อให้มีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ แต่พรรคกรรมกรนี้จะต้องกระทำการเพื่อประโยชน์ของชนชั้นกรรมาชีพและประชาชนทั่วไป มิใช่แต่มุ่งรักษาประโยชน์ของชนชั้นกรรมาชีพหรือมุ่งสร้างความแตกต่างระหว่างชนชั้นในสังคม รัฐหรือรัฐบาลจะต้องให้ความคุ้มครองและหลักประกันแก่ผู้ใช้แรงงานทุกประเภท

- ให้พ้นจากการเอารัดเอาเปรียบและการกดขี่ด้วยวิธีการต่าง ๆ
- ให้มีสวัสดิการที่จำเป็น
- ให้มีสภาพการทำงานที่เหมาะสม
- ให้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการที่ตนทำงานอยู่
- ให้มีโอกาสได้รับความเจริญก้าวหน้า

๔. ในส่วนที่เกี่ยวกับประชาชน

มวลประชาชนทั่วไปนั้น จะต้องได้รับสวัสดิการต่าง ๆ ที่รัฐจะเป็นผู้ให้เอง หรือเป็นผู้กำหนดให้มีขึ้น

สวัสดิการจะต้องเป็นการให้หลักประกัน ช่วยเหลือคุ้มครองให้ประชาชนได้รับการบำบัดความต้องการที่จำเป็น เช่น ในเรื่องอาหาร ที่อยู่ การรักษาพยาบาล การศึกษา และอาชีพ

๕. ในส่วนที่เกี่ยวกับระบบประชาธิปไตย

สังคมนิยมใช้ระบบประชาธิปไตยเป็นวิถีทาง และเป็นจุดหมายปลายทาง โดยเชื่อมั่นว่าระบบการเมืองแบบนี้ เป็นสิ่งที่ดีงาม สังคมนิยมประชาธิปไตยจึงแตกต่างกับสังคมนิยมแบบมาร์กซิสม์ ซึ่งถือว่าประชาธิปไตยเป็นระบบการปกครองของนายทุน เป็นข้ออ้างของนายทุนเพื่อปกครอง เอาเปรียบชนชั้นกรรมาชีพเท่านั้น

แต่สังคมนิยมประชาธิปไตยเชื่อมั่นว่า ประชาธิปไตยเป็นกระบวนการเมืองที่ประชาชนอาจจะมีส่วนร่วมในการปกครองได้ ไม่ว่าจะอยู่ในชั้นใดช่วยให้อำนาจเป็นของประชาชน ประชาชนมีอำนาจและโอกาสเปลี่ยนผู้ปกครองประเทศได้ และมีอำนาจที่จะทำให้การปกครองตรงกับความต้องการของประชาชน เป็นหลักประกันคุ้มครองสิทธิของประชาชนทั้งปวง

ผล

ผลของสังคมนิยมแบบ ประชาธิปไตยก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงปฏิรูปในประเทศต่าง ๆ หลายประการคือ

๑. การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การจำกัดเสรีภาพทางเศรษฐกิจของบุคคลให้อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสม เท่ากับเป็นการเปลี่ยนแปลงหลักเสรีนิยม

ทางเศรษฐกิจดั้งเดิมที่ให้เสรีภาพในด้านนี้อย่างมาก ทำให้กิจการทางเศรษฐกิจมิใช่เป็นแต่เพียงเสรีภาพหรือสิทธิประโยชน์ของคนกลุ่มเดียว แต่จะต้องเป็นประโยชน์ต่อประชาชนทั่วไปด้วยคือเป็นทั้งสิทธิและความเป็นธรรม

๒. **การปฏิรูปทางการเมือง** ยอมให้รัฐใช้อำนาจในทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเกี่ยวกับการวางแผน กำหนดกฎเกณฑ์ และในบางครั้งเข้ามาดำเนินการทางเศรษฐกิจเสียเองได้ การกระทำเช่นนี้อาจจะมองได้หลายแง่คือ

ก. เป็นการเพิ่มอำนาจรัฐและบทบาทของรัฐบาล และเป็นการจำกัดเสรีภาพทางเศรษฐกิจของบุคคล หรือ

ข. เป็นการใช้อำนาจรัฐ เพื่อกระจายประโยชน์ทางเศรษฐกิจไปสู่ประชาชนและสร้างความเป็นธรรมในสังคม

๓. ได้เปลี่ยนให้กิจการทางเศรษฐกิจเป็นไปเพื่อประสิทธิภาพ ความเป็นธรรมและประโยชน์ของประชาชน

๔. สังคมนิยมได้มีส่วนกำหนดให้รัฐได้ใช้ระบบเศรษฐกิจ และการปกครอง**เพื่อสวัสดิการของประชาชนทั่วไป** ซึ่งเท่ากับเป็นการนำประโยชน์แห่งประชาธิปไตยไปสู่ประชาชน หมายความว่า เมื่อสามารถทำให้เสรีภาพทางเศรษฐกิจได้กระจายไปสู่ประชาชนส่วนใหญ่แล้ว ก็จะช่วยให้บุคคลสามารถมีเสรีภาพทางการเมืองได้ดี

๕. สังคมนิยมประชาธิปไตย ก่อให้เกิดผลสองทางพร้อมกันคือ

ในทางการเมือง ช่วยให้ประชาชนมีเสรีภาพทางการเมือง

ในทางเศรษฐกิจ หลักสังคมนิยมได้ขยายผลทางเศรษฐกิจไปสู่ปวงชน ทำให้ประชาชนได้ทั้งสิทธิและความมั่นคงในการดำรงชีวิต ระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมจึงมีส่วนช่วยให้เกิดประชาธิปไตยในทางเศรษฐกิจด้วย

๖. สังคมนิยม ช่วยเพิ่มบทบาทของรัฐบาล ให้เป็นประโยชน์ต่อประชาชนที่ต้องการความช่วยเหลือคุ้มครอง ได้แก่ เกษตรกร กรรมกร คนพิการ คนชรา เยาวชน รัฐบาลในระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม จึงเป็นเครื่องมือของประชาชนอย่างแท้จริงมิใช่เป็นแต่เพียงหน่วยงานที่มีอำนาจปกครองเท่านั้น

๗. ระบบสังคมนิยมได้มีการใช้หลักการสวัสดิการ เพื่อผลประโยชน์ของประชาชน สวัสดิการจึงเป็นทั้งความมุ่งหมายและมาตรการ สวัสดิการจึงกลายเป็นนโยบายและภารกิจสำคัญของรัฐบาล เพื่อช่วยให้ประชาชนได้รับความปลอดภัย ความมั่นคงทางใจทางกาย สวัสดิการตามแนวสังคมนิยมนี้จึงเป็นมิติใหม่แห่งความรับผิดชอบของรัฐ

๘. สังคมนิยมมีผลต่อประเทศด้อยพัฒนา นั่นคือ ได้กลายเป็นทางออกของประเทศด้อยพัฒนา ที่ต้องประสบ ปัญหาทางเศรษฐกิจที่รุนแรง และเรื้อรังภายในประเทศ เช่น ความยากจน และมีความสามารถในการผลิตต่ำ โดยการยอมรับเอาหลักการของสังคมนิยมไปใช้ เช่น การวางแผนเศรษฐกิจโดยรัฐ การให้สวัสดิการแก่ประชาชนและการโอนกิจการบางประการเป็นของรัฐ

๙. ระบบสังคมนิยมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอีกบางประการ เช่น

มีผลต่อการ เปลี่ยนแปลงของรัฐบาลหลาย ประเทศให้ใช้หลักสวัสดิการมากขึ้น

เปลี่ยนแปลงหลักการเกี่ยวกับ อำนาจ และบทบาทของรัฐบาลให้มีความรับผิดชอบต่อความผาสุก ความปลอดภัยของประชาชน

ทำให้ทัศนคติและความรู้สึกของบุคคลที่เกี่ยวกับรัฐบาลเปลี่ยนไป เช่น ในชั้นเดิมถือว่า การแทรกแซงของรัฐด้วยการใช้อำนาจรัฐทางเศรษฐกิจนั้นเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา แต่ในปัจจุบันนี้กลับเชื่อว่า การแทรกแซงของรัฐหรือ

บทบาทของรัฐบาลเป็นหลักประกันเสรีภาพของบุคคล ทำให้ความเป็นประชาธิปไตย สิทธิเสรีภาพผลประโยชน์ต่าง ๆ ได้กระจายไปสู่ประชาชนโดยทั่วไป

ข้อสรุป

ระบบสังคมนิยมแบบประชาธิปไตย เป็นระบบเศรษฐกิจที่ช่วยให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม ก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย และช่วยเหลือกันระหว่างประชาชน ทำให้รัฐบาลกับประชาชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เป็นวิธีการที่ช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ช่วยลดช่องว่างระหว่างประชาชน แต่ทั้งนี้ก็มีผลกระทบกระเทือนต่อเสรีภาพของประชาชนด้วยส่วนหนึ่งคือ ทำให้เสรีภาพในทางเศรษฐกิจของเอกชนจะต้องลดน้อยลงไปบ้าง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่

สังคมนิยมประชาธิปไตย แม้ได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิเสรีนิยมด้วย แต่ก็มีการจำกัดเสรีภาพให้อยู่ในวงเขตที่เหมาะสม เพื่อป้องกันมิให้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจถูกผูกขาดโดยคนกลุ่มเดียว

ปัญหาของระบบสังคมนิยมนี้ อาจจะอยู่ที่ประสิทธิภาพและความสุจริตของการดำเนินงานโดยรัฐ เพราะถ้าขาดคุณลักษณะสองประการนี้แล้ว ประชา-ชนก็จะไม่ได้รับผลประโยชน์เท่าที่ควร หรือไม่ได้ประโยชน์เลย แต่ถ้าสามารถเอาชนะข้อบกพร่องได้ก็จะเกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองมีการเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจประชาชนจะได้รับความเป็นธรรมมากขึ้น ความสงบเรียบร้อยก็จะเกิดขึ้นโดยทั่วไปสิ่งหนึ่งซึ่งจะต้องระมัดระวังก็คือ บทบาทอำนาจของรัฐควรจะอยู่ ในขอบเขตที่ชอบธรรม เพราะถ้ามีมากเกินไปก็จะกลายเป็นเผด็จการได้

สังคมนิยมประชาธิปไตยที่ใช้อย่างถูกต้องจะช่วยให้ประเทศเลี่ยงปัญหาความรุนแรง และสามารถพัฒนาตนเองได้ ทั้งๆ ที่ประเทศนั้นๆ มีทรัพยากรน้อยตัวอย่างเช่น ประเทศอิสราเอล อินเดีย นอร์เวย์ เดนมาร์ก

ในบางประเทศที่เป็นสังคมนิยม ก็มิได้เน้นหลักการโอนกิจการเป็นของรัฐเป็นพิเศษ แต่ยอมให้เอกชนประกอบการทางเศรษฐกิจได้เอง โดยรัฐบาลจะเป็นผู้กำหนดมาตรการให้ประชาชนผู้ประกอบการรับผิดชอบต่อสังคม และสร้างความเป็นธรรมในประเทศระหว่างกัน กระตุ้นให้ใช้ระบบสหกรณ์เพื่อให้ประชาชนได้ร่วมมือ แบ่งงานช่วยเหลือกันเป็นกลุ่มก้อน และแบ่งปันผลประโยชน์เพื่อความเป็นธรรม เป็นการให้ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม

สังคมนิยมประชาธิปไตย เป็นระบบ*ที่เปลี่ยนความแตกแยกหรือขัดแย้งระหว่างชนชั้นมาเป็นความร่วมมือระหว่างชนชั้น โดยมีรัฐบาลเป็นผู้ประสานหรือลดช่องว่างระหว่างชนชั้น* เป็นการสร้างความสงบ แก้ปัญหาการใช้กำลังรุนแรง หรือเกลียดชังกันในระหว่างประชาชนชั้นต่างๆ เพราะสามารถแก้ไขความยากจนความไม่เป็นธรรม ด้วยการวางแผน การประนีประนอม และการปฏิรูป

เนื่องจากสังคมนิยมประชาธิปไตยยึดหลักสวัสดิการ ให้กับประชาชนเป็นหัวใจสำคัญ สังคมนิยมจึงต้องเป็นประเทศที่ให้สวัสดิการ แต่ประเทศที่ให้สวัสดิการไม่จำเป็นต้องเป็นสังคมนิยมเสมอไปเพราะประเทศที่ใช้ระบบทุนนิยมปฏิรูปก็ให้สวัสดิการแก่ประชาชนเช่นกัน แม้ประเทศสังคมนิยมแบบมาร์กซิสม์ก็ให้สวัสดิการแก่ประชาชนด้วย

สังคมนิยมแบบประชาธิปไตยที่ให้รัฐบาลมีบทบาททางเศรษฐกิจ เพื่อความมั่นคงในชีวิตและความเป็นธรรมในสังคมนั้น อาจจะมีวิถีทางปฏิบัติคือให้รัฐเข้าดำเนินกิจการที่สำคัญเสียเอง โดยมุ่งหวังว่าจะเป็นสวัสดิการที่เกิดประโยชน์แก่ประชาชนแต่บางประเทศแม้จะเป็นรัฐสังคมนิยม แต่ก็ยอมให้เอกชนประกอบการทางเศรษฐกิจได้เองเป็นส่วนใหญ่ โดยรัฐเพียงแต่มีหน้าที่ดูแลทั่วไปนั้น เป็นแนวสังคมนิยมที่ให้บุคคลประกอบการเองเรียกว่า Capitalistic Socialism เช่นที่ใช้ในประเทศยุโรปตอนเหนือเป็นต้น[๑]

---

๑. ประเทศที่ใช้ระบบทุนนิยมปฏิรูปนั้น ให้รัฐบาลเข้ามามีบทบาทมีส่วนควบคุมดูแลมิให้มีการเอาเปรียบทางเศรษฐกิจระหว่างประชาชน แต่ถือว่าประชาชนประกอบการเองเป็นหลักที่สำคัญและต้องจัดให้มีโครงการสวัสดิการต่อกันด้วยการสนับสนุนของรัฐอาจเรียกได้ว่า เป็นระบบทุนนิยมสวัสดิการ (Welfare Capitalism)

แบบแผนการเพิ่มประชากรของประเทศไทย

นิพนธ์ เทพวัลย์

สุวัฒนา วิบูลย์เศรษฐ์

ประเทศไทยมีข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนประชากรทั้งประเทศเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ซึ่งเป็นปีที่มีการทำสำมะโนประชากรเป็นครั้งแรก ปรากฏว่ามีจำนวนประชากรทั้งประเทศ ๘.๑ ล้านคน หลักฐานเกี่ยวกับจำนวนประชากรในเวลาก่อนหน้านี้มีน้อยมากจนไม่อาจคาดประมาณจำนวนประชากรย้อนหลังไปถึงสมัยกรุงสุโขทัย หรือกรุงศรีอยุธยาที่แน่นอนได้ อย่างไรก็ตาม อาจคาดประมาณอย่างคร่าว ๆ ได้ว่า ประเทศไทยใช้เวลาถึง ๗๐๐ ปีต่อการที่จะมีประชากร ๘ ล้านคนแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ และหลังจากนั้นเพียง ๓๒ ปี คือปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ประชากรของประเทศไทยได้เพิ่มขึ้นอีกเท่าตัวคือ ๘ ล้านคน รวมเป็น ๑๖ ล้านคน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการเพิ่มประชากรขึ้นอีกเท่าตัวในระยะเวลาต่อมาใช้เวลาสั้นเข้า ต่อมาประชากรของประเทศไทยเพิ่มขึ้นอีกเท่าตัวคือ เป็น ๓๒ ล้านคน เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๙ โดยใช้เวลาเพียง ๒๔ ปีเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าแบบแผนการเพิ่มประชากรของประเทศไทยในสมัยก่อนนั้น ประชากรของประเทศเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ อันเป็นผลจากการที่อัตราเกิดและอัตราตายอยู่ในระดับสูง อัตราเพิ่มประชากรโดยเฉลี่ยในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๕๓ – ๒๔๖๒ เท่ากับ ๑.๔ เปอร์เซ็นต์ต่อปี ก็ยังจัดได้ว่าอยู่ในอัตราที่ต่ำ ในเวลาต่อมาข้อมูลทางประชากรแสดงว่าอัตราเพิ่มประชากรได้สูงขึ้นกว่าเดิม และจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อาทิเช่นอัตราเพิ่มโดยเฉลี่ยต่อปีในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๒–

๒๔๘๐ เท่ากับ ๒.๙ เปอร์เซ็นต์ และ พ.ศ. ๒๔๙๐ – ๒๕๐๓ เท่ากับ ๓.๒ เปอร์เซ็นต์ จะมีข้อยกเว้นก็แต่เพียงอัตราเพิ่มโดยเฉลี่ยในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๐ – ๒๔๙๐ ซึ่งเท่ากับ ๑.๙ เปอร์เซ็นต์ (ดูตารางที่ ๑) ซึ่งก็เป็นเพราะเกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้นในช่วงนี้

สำหรับการทำสำมะโนประชากร ๒ ครั้งหลังสุดคือในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ และ ๒๕๑๓ นั้น สำนักงานสถิติแห่งชาติได้ทำการสำรวจความแม่นตรงภายหลังการทำสำมะโนประชากร และได้ปรับตัวเลขให้ตรงกับความเป็นจริง นอกจากนี้ยังได้มีการจัดทำการคาดประมาณจำนวนประชากรโดยวิธีฉายภาพ (Population Projection) เพื่อประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาประเทศ

การคาดประมาณดังกล่าวได้ใช้จำนวนประชากรกลางปีเป็นหลัก (จำนวนประชากรตามสำมะโนนั้นเป็นจำนวนประชากร ณ วันที่ ๑ เมษายน) ดังนั้น จำนวนประชากรกลางปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ที่ปรับตัวเลขจากสำมะโนประชากรปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จึงเท่ากับ ๒๖,๖๓๔,๐๐๐ คน[๑] และโดยวิธีเดียวกันจำนวนประชากรกลางปี พ.ศ. ๒๕๑๓ จึงเท่ากับ ๓๖,๓๗๐,๐๐๐ คน[๒] และอัตราเพิ่มโดยเฉลี่ยต่อปีในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๓–๒๕๑๕ เท่ากับ ๓.๑๕ เปอร์เซ็นต์ ซึ่งจัดว่าเป็นอัตราที่สูงมากและยังผลให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

การที่ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ มิใช่เนื่องมาจากอัตราเกิดของประเทศสูงขึ้น หากแต่เนื่องมาจากการที่อัตราตายลดลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะ

---

๑. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สถาบันประชากรศาสตร์ และสำนักงานสถิติแห่งชาติ *การฉายภาพประชากรของประเทศไทย พ.ศ ๒๕๐๓–๒๕๘๓*

๒. เสาวลักษณ์ เปี่ยมปีติ "การคาดประมาณจำนวนประชากรโดยวิธีฉายภาพ" (Population Project) *จดหมายข่าวประชากร* ฉบับที่ ๑๑ (กุมภาพันธ์ ๒๕๑๙) หน้า ๑๙–๒๒

ตารางที่ ๑ จำนวนประชากรของประเทศไทยและอัตราเพิ่มโดยเฉลี่ยของประชากร : สำมะโนประชากร พ.ศ. ๒๔๕๓–๒๕๑๓

ปีสำมะโน	จำนวนประชากร	จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นจากสำมะโนครั้งก่อน	อัตราการเพิ่มโดยเฉลี่ยต่อปี
๒๔๕๓	๘,๑๔๙,๔๘๗		
๒๔๖๒	๙,๒๐๗,๓๕๕	๑,๐๕๗,๘๖๘	๑.๔
๒๔๗๒	๑๑,๕๐๖,๒๐๗	๒,๒๙๘,๘๕๒	๒.๓
๒๔๘๐	๑๔,๔๖๔,๑๐๕	๒,๙๕๗,๘๙๘	๒.๙
๒๔๙๐	๑๗,๔๔๒,๖๘๙	๒,๙๘๗,๕๘๔	๑.๙
๒๕๐๓	๒๖,๒๕๗,๙๑๖	๘,๘๑๕,๒๒๗	๓.๒
๒๕๑๓	๓๔,๓๙๗,๓๗๔*	*	*

ที่มาของตัวเลข : ๑. สำนักงานสถิติแห่งชาติ "ประชากรของประเทศไทย" การสัมนาทางวิชาการแห่งชาติ เรื่องประชากรของประเทศไทย ครั้งที่ ๒, หน้า ๓๑๗

๒. สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. ๒๕๑๓

* สำนักสถิติแห่งชาติได้ทำการสำรวจความแม่นตรงภายหลังการทำสำมะโน ผลแสดงว่าประชากรทั่วราชอาณาจักรประมาณร้อยละ ๒.๐๑ ตกการแจงนับ คำนวณเป็นอัตราการแจงนับประชากรต่ำกว่าความเป็นจริงประมาณร้อยละ ๓.๒๗ และ ๑.๔๔ สำหรับในเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาลตามลำดับ

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สาเหตุที่ทำให้การตายลดอย่างรวดเร็วนี้ ได้แก่นโยบายเกี่ยวกับประชากร เมื่อประมาณ ๗๐ ปีที่แล้วนโยบายดังกล่าวมีจุดประสงค์ที่จะเพิ่มประชากรของประเทศ โดยการขยายงานสาธารณสุขออกไปให้กว้างขวาง เพื่อที่จะลดอัตราตายและทำให้คนมีชีวิตยืนยาวขึ้นกว่าเดิมหรือนัยหนึ่ง

กล่าวได้ว่านโยบายดังกล่าวมุ่งจะแก้ดุลยภาพระหว่างอัตราเกิดกับอัตราตายที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ การปฏิบัติงานไปตามนโยบายดังกล่าวได้ขยายตัวขึ้นเป็นลำดับประกอบกับในระยะเวลาที่ผ่านมา ประเทศไทยได้พัฒนาก้าวหน้าขึ้น ประชากรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพอนามัยของตนดีขึ้น ตลอดจนการแพร่ขยายของการใช้ยาแผนปัจจุบันที่ทรงประสิทธิภาพในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ อัตราตายจึงได้ลดลงอย่างรวดเร็วจากประมาณพันละ ๓๐ ในช่วงเวลาก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ลงมาต่ำกว่าพันละ ๒๐ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง และต่ำกว่าพันละ ๑๐ ในปัจจุบัน ในขณะที่อัตราตายลดลงอย่างรวดเร็ว อัตราเกิดของประเทศไทยมิได้ลดตามลงมาเป็นสัดส่วนไปด้วย ภาวะเจริญพันธุ์ของสตรีไทยจัดว่าอยู่ในระดับที่สูงโดยที่ผลการวิจัย "โครงการวิจัยอนามัยครอบครัว" ที่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี พ.ศ. ๒๕๐๗--๒๕๑๐ ซึ่งดำเนินการโดยสำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติและกระทรวงสาธารณสุขพบว่า ขนาดครอบครัวสมบูรณ์หรือจำนวนบุตรเกิดรอดโดยเฉลี่ยต่อสตรีที่พ้นวัยเจริญพันธุ์สูงถึง ๖.๖ คน[๓] ผลการวิจัยเรื่องภาวะเจริญพันธุ์ในเวลาต่อมาก็สอดคล้องต้องกันกับการศึกษาที่โพธาราม กล่าวคือ สตรีไทยส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในชนบทมีภาวะเจริญพันธุ์ที่สูง[๔] ข้อมูลจากสำมะโนประชากรปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ก็ให้ผลใกล้เคียงกัน สตรีที่เคยสมรสและพ้นวัยเจริญพันธุ์อายุ ๕๐–๕๔ ปี มีบุตรเกิดรอดโดยเฉลี่ย ๖.๔ คน

---

๓. สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติ *รายงานผลการดำเนินงานตามโครงการวิจัยอนามัยครอบครัวในรอบ ๓ ปี* (สิงหาคม ๒๕๐๗–สิงหาคม ๒๕๑๐) (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๑๑)

๔. ดูรายละเอียดจาก John Knodel and Visid Prachuabmoh, *The Fertility of Thai Women* (Research Report No. 10, Institute of Population Studies, Chulalongkorn University, Bangkok 1973).

อย่างไรก็ตาม แบบแผนของอัตราเพิ่มประชากรไทยในปัจจุบันมีแนวโน้มที่ลดต่ำลงอย่างช้า ๆ คณะทำงานการคาดประมาณจำนวนประชากรเพื่อใช้เป็นข้อมูลขั้นพื้นฐานสำหรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๒๔ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานสถิติแห่งชาติ และสำนักงานสถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ได้ใช้ข้อสมมติขั้นต่ำในการประมาณจำนวนประชากรว่าอัตราเพิ่มประชากรจะลดต่ำลงตามลำดับ ทั้งนี้โดยที่อัตราเพิ่มโดยเฉลี่ยต่อปีในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๓–๒๕๑๘ เป็น ๒.๘๖เปอร์เซ็นต์ และจะลดลงเหลือ ๒.๐๐ เปอร์เซ็นต์ต่อปีในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๓ – ๒๕๒๘ (ดูตารางที่ ๒) โดยที่จำนวนประชากรของประเทศไทยจะเพิ่มขึ้นจากประมาณ ๓๖.๔ ล้านคนในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็น ๔๑.๙ ล้านคนในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ และ ๕๕.๔ ล้านคนในปี พ.ศ. ๒๕๒๘

ตารางที่ ๒ การคาดประมาณจำนวนประชากรของประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๑๓–๒๕๑๘

	๒๕๑๓		๒๕๑๘		๒๕๒๓		๒๕๒๘
จำนวนประชากร	๓๖,๓๗๐,๐๐๐		๔๑,๘๖๙,๐๐๐		๔๘,๑๖๔,๐๐๐		๕๕,๓๗๓,๐๐๐
อัตราเพิ่ม (ร้อยละต่อปี)		๒.๘๖		๒.๔๑		๒.๐๐	
อัตราเกิด (ต่อพัน)		๓๗.๖๓		๓๒.๓๖		๒๗.๕๔	
อัตราตาย (ต่อพัน)		๙.๐๗		๘.๒๒		๗.๕๒	

ที่มาของตัวเลข : เสาวลักษณ์ เปี่ยมปิติ "การคาดประมาณจำนวนประชากรโดยวิธีฉายภาพ" (Population Projection) *จดหมายข่าวประชากร* ฉบับที่ ๑๑ (กุมภาพันธ์ ๒๕๑๙)

การที่อัตราเพิ่มประชากรของประเทศไทยเริ่มต่ำลงเป็นลำดับนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ และความสำเร็จของโครงการวางแผนครอบครัวแห่งชาติ ในด้านผลของการพัฒนาประเทศเป็นส่วนรวมนั้นก็โดยที่มีการขยายความเป็นเมืองเพิ่มสูงขึ้น และจากการปรับปรุงระดับการศึกษาโดยส่วนรวมสูงขึ้นกว่าเดิมย่อมมีส่วนทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดต่ำลง การขยายการศึกษาและความเป็นเมืองจะมีส่วนเปลี่ยนโครงสร้างของประเทศจากสังคมเกษตรกรรมมาสู่สังคมอุตสาหกรรม เปลี่ยนลักษณะอาชีพของประชากรส่วนใหญ่และมีผลทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดต่ำลงในที่สุด

ในด้านโครงการวางแผนครอบครัวแห่งชาติ ประเทศไทยมีนโยบายประชากรเป็นทางการในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ โดยมอบให้กระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้ดำเนินการ ความจริงแล้วกระทรวงสาธารณสุขได้เริ่มดำเนินการมาก่อนหน้านี้โดยเริ่มเป็นโครงการทดลอง ๓ ปี (พ.ศ. ๒๕๑๑–๒๕๑๓) การดำเนินโครงการวางแผนครอบครัวแห่งชาติในระยะแรกประสบอุปสรรคหลายประการ ทั้งด้านการบริหารงานให้มีประสิทธิภาพ การกระจายด้านบริการวางแผนครอบครัวให้ทั่วถึง การให้ความรู้และให้การศึกษาด้านการวางแผนครอบครัวแก่ประชาชนด้วยวิธีต่าง ๆ ในระยะเวลาต่อมา กระทรวงสาธารณสุขได้พยายามแก้ไขอุปสรรคต่าง ๆ ตลอดจนรัฐบาลให้การสนับสนุนโครงการวางแผนครอบครัวอย่างจริงจังด้วยการให้งบประมาณเพิ่มขึ้น ทั้งด้านตัวบุคคลที่ดำเนินงานและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง มีความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ตลอดจนจากด้านเอกชน อาทิเช่น สมาคมวางแผนครอบครัวแห่งประเทศไทยที่เข้ามามีส่วนช่วยทั้งด้านการเผยแพร่ความรู้และแจกอุปกรณ์เพื่อการวางแผนครอบครัว ในด้านการเผยแพร่และให้ความรู้เรื่องการวางแผนครอบครัว และ ปัญหาประชา

กรก็ได้ขยายขอบเขตให้กว้างยิ่งขึ้นโดยที่รัฐบาลได้ประกาศนโยบายเรื่อง *ประชากรศึกษา* เมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๑๘ สนับสนุนการจัดประชากรศึกษาทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียนเพื่อให้ประชาชนเกิดความรู้ ความคิด ความรู้สึกผิดชอบและสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกี่ยวกับความประสงค์ของประชากรเองก็พบว่าประชากรส่วนใหญ่ ตระหนักถึงปัญหาจากการมีบุตรมาก การให้บริการด้านการวางแผนครอบครัวจึงขยายตัวอย่างรวดเร็วอันมีส่วนทำให้อัตราเกิดของประเทศเริ่มลดลงดังที่กล่าวข้างต้น

อาจสรุปได้ว่า ภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศไทยที่อยู่ในระดับสูงมาเป็นเวลานับศตวรรษนั้นได้เริ่มลดต่ำลงในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะเป็นการลดลงอย่างช้าๆ ประเทศไทยนั้นยังอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่มีการเปลี่ยนแปลงจากภาวะเจริญพันธุ์ในระดับสูงไปสู่ภาวะเจริญพันธุ์ในระดับต่ำ ถึงแม้ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะต้องใช้ "เวลา" ตามลำดับขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง แต่ก็พอที่จะหวังได้ว่าภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศไทยในอนาคตจะลดลงมาอยู่ในระดับต่ำพอสมควรอันจะช่วยให้การพัฒนาเศรษฐกิจ และ สังคมของประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

การวางแผนการสื่อสารในการวางแผนครอบครัว

ศาสตราจารย์ บำรุงสุข สีหอำไพ

ในปัจจุบันการวางแผนครอบครัว นับว่าเป็นโครงการที่สำคัญโครงการหนึ่งไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าโครงการพัฒนาด้านอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะการวางแผนครอบครัวเป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้ประชาชน ในชาติ สามารถมีชีวิตอยู่ ได้ด้วยความสุข ไม่ต้องดิ้นรนจนเกินกำลังความสามารถของแต่ละครอบครัวจะพึงประพฤติปฏิบัติได้ ประชาชนไม่ต้องถึงกับต้องปากกัดตีนถีบกระเสือกกระสน เพื่อความมีชีวิตรอดเพียงอย่างเดียว ถ้าสังคมใดประเทศใดสามารถนำเอาหลักการวางแผนครอบครัวมาใช้ได้ผล สังคมนั้นประเทศนั้นก็จะมีปัญหาของประชากรน้อยลงไป และจะทำให้การเกิดอยู่ในขีดจำกัด การตายก็มีอัตราน้อยลงอยู่ในลักษณะสมดุลย์กัน ประเทศไทยเรากำลังเผชิญปัญหาการเกิดมากอัตราการตายน้อยลง จึงทำให้ประชากรอยู่ในลักษณะที่จะต้องล้นประเทศอย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้เองจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาทางแก้ไขโดยด่วนที่สุด การแก้ไขอย่างหนึ่งก็คือการให้ความรู้และเปลี่ยนทัศนคติแก่ประชาชน โดยอาศัยการสื่อสารไปยังประชาชนทั้งประเทศ เพื่อให้ตระหนักถึงความจำเป็นจะต้องมีการวางแผนครอบครัว และให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อความสุขของมวลชนทั้งประเทศ

ปัญหาประชากรและโครงการวางแผนครอบครัว

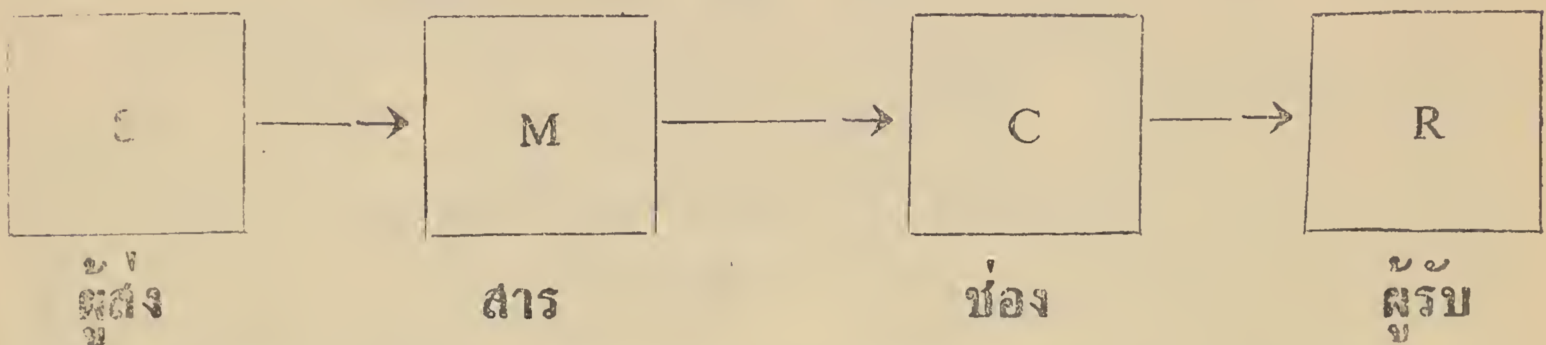
ในสมัยก่อนปัญหาของประชากร ก็คือมีการเกิด และการตายมาก จึงทำให้ประชากรของประเทศมิได้เพิ่มมากดังปัจจุบัน อัตราการตายของเด็กมีมาก

และช่วงชีวิตของประชากรในชาติก็สั้น ไม่ยืนยาวอย่างในปัจจุบัน ต่อมาความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการทางการแพทย์ตลอดจนความรู้ของประชาชนเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพอนามัยมีมากขึ้น แต่ความรู้ของประชาชนเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวนั้น อยู่ในวงจำกัดเฉพาะคนที่มีความรู้ความเข้าใจในอนาคตของลูกหลาน ดังจะเห็นได้จากครอบครัวที่สามีภรรยาได้รับความรู้สูง อาศัยอยู่ในเมืองก็มักจะมีลูกน้อย ไม่เหมือนกับประชาชนส่วนมาก ที่มีการศึกษาน้อยอยู่ในเขตชนบทที่ยังมีทัศนคติให้มีลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง โดยไม่คำนึงถึงปัญหาอื่น ๆ ที่จะตามมาเช่น อาหารการกินตลอดจนการศึกษาของลูกหลาน ดังนั้นปัญหาอันยิ่งใหญ่ที่สังคมดังกล่าวต้องเผชิญอยู่ในขณะนี้ ก็คือจะทำอย่างไรจึงจะให้ประชาชนของประเทศเข้าใจปัญหาของตนเองซึ่งเป็นปัญหาที่อยู่ใกล้ตัวที่สุด เรามีโครงการทางการแพทย์ และอนามัย เกี่ยวกับการ วางแผนครอบครัวแต่ ยังขาดทางด้านการสื่อสารเผยแพร่และให้ความรู้ทางด้านวางแผนครอบครัว ถึงแม้จะมีหน่วยงานที่ทำทางด้านสื่อสารอยู่บ้างก็อยู่ในวงจำกัด บริการทางด้านสื่อสารมวลชนก็มิได้ทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ทางด้านการวางแผนครอบครัวอย่างจริงจัง ดังนั้นความรู้เกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวจึงอยู่ในวงแคบ อันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้โครงการวางแผนครอบครัวในส่วนรวมไม่บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ด้วยเหตุนี้เองจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่แต่ละประเทศซึ่งเผชิญปัญหาประชากรล้นประเทศจะต้องหันมาใช้การวางแผนการสื่อสารเพื่อ การวางแผนครอบครัวอย่างจริงจังเพื่อหวังที่จะให้ปัญหาประชากรลดในอนาคต

ธรรมชาติการสื่อสารของมนุษย์

มนุษย์เรียนรู้ได้ด้วยการสื่อสาร ดังนั้นจึงทำให้มนุษย์สามารถรับรู้ เปลี่ยนแปลงพัฒนาไปสู่เป้าหมายได้ การสื่อสารคืออะไร คำตอบที่เข้าใจได้ง่าย ๆ ก็คือ ขบวนการของการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด จากผู้ส่งไปยังผู้รับ โดยที่ผู้ส่งมีวัตถุประสงค์และมีความตั้งใจจะให้ผู้รับ เกิดการเปลี่ยนแปลงในความคิดและพฤติกรรม ซึ่งเราอาจจะกำหนดขบวนการได้ดังนี้

รูปที่ ๑

S = Sender M = Message C = Channel R = Receiver

เราก็อาจจะกล่าวได้สั้น ๆ ดังนี้ว่า การสื่อสารคือการที่ผู้ส่ง ส่งสารผ่านช่องไปสู่ผู้รับ ดู ๆ แล้วก็รู้สึกว่าจะเป็นขบวนการที่ง่าย ๆ ไม่เห็นจะต้องมาศึกษากันให้มันยุ่งยากเสียเวลาเปล่า ๆ แต่ในเชิงปฏิบัติแล้วหากเราคำนึงถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผลอันพึงจะเกิดแก่ผู้รับแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนที่สุด และเป็นขบวนการที่ไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์เพราะการสื่อสารเป็นพฤติกรรมที่สำคัญอย่างยิ่งของมนุษย์ซึ่งจะขาดเสียมิได้ การสื่อสารที่มนุษย์ใช้กันมากตั้งแต่อดีตกาลจนเท่าถึงปัจจุบัน ก็คือการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกับกลุ่มชน ครั้นต่อมาในคริสศตวรรษนี้ความเจริญก้าวหน้าของเครื่องมือสื่อ

สารมีมากขึ้นจึงได้เกิดการสื่อสารกับมวลชนขึ้น และกำลังมีบทบาทที่สำคัญอยู่ในโลกปัจจุบัน ถึงอย่างไรก็ตามการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกับกลุ่มชนก็ยังมีความสำคัญอยู่ โดยเฉพาะในสังคมที่ด้อยพัฒนาและสังคมที่กำลังพัฒนาเช่นสังคมไทยเรา

การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลง

ดังได้กล่าวแล้วว่าการสื่อสารนั้นเป็นขบวนการ ผู้ส่งต้องการจะให้ผู้รับสามารถรับสารนั้น ๆ ได้ เพื่อให้เกิดผลตามที่ผู้ส่งต้องการ การที่พ่อแม่สื่อสารกับลูกก็ดี ครูสื่อสารกับลูกศิษย์ก็ดี ล้วนแล้วแต่พ่อแม่และครูต้องการจะให้ลูกและลูกศิษย์ได้รับสาร เพื่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง การที่ต้องการให้เกิดผลนั้นก็คือการที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมและความคิดให้เป็นไปในทางที่คนจะดีขึ้นกว่าเดิมนั่นเอง ดังนั้นในสังคมมนุษย์จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเพราะเป็นผลจากการสื่อสารนั่นเอง แต่ถ้าการเปลี่ยนแปลงนั้นถูกบีบบังคับให้เปลี่ยน บางครั้งก็อาจจะทำให้เกิดปัญหา และข้อขัดแย้งขึ้นได้ การเปลี่ยนแปลงนั้นทำให้เกิดการเสียประโยชน์ หรือผู้ที่จะถูกเปลี่ยนไม่มีความรู้ความเข้าใจ ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีการต่อต้านและโต้แย้งเกิดขึ้นเสมอข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอาจจะเป็นเหตุให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดีก็เป็นไป ด้วยเหตุนี้เองการสื่อสารจึงจำเป็นจะต้องได้รับการวางแผนเอาไว้เป็นอย่างดี และรอบคอบเสียก่อนที่จะดำเนินการสื่อสารถ้าจะแบ่งขั้นตอนก็จะเห็นได้ดังนี้

ความคิดใหม่ ———→ เผยแพร่ ———→ ผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
(Invention) (Diffusion) (Consequences)

ความคิดใหม่ (Invention) คือขบวนการซึ่งความคิดใหม่เกิดขึ้น หรือพัฒนาขึ้นมาใหม่

การเผยแพร่ (Diffusion) คือขบวนการที่ความคิดใหม่นั้นถูกเผยแพร่หรือส่งออกไปยังสมาชิกในสังคมนั้น ๆ

ผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (Consequences) ก็คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมใดสังคมหนึ่ง อันเป็นผลจากที่สมาชิกของสังคมยอมรับหรือไม่ยอมรับความคิดใหม่ๆนั้น

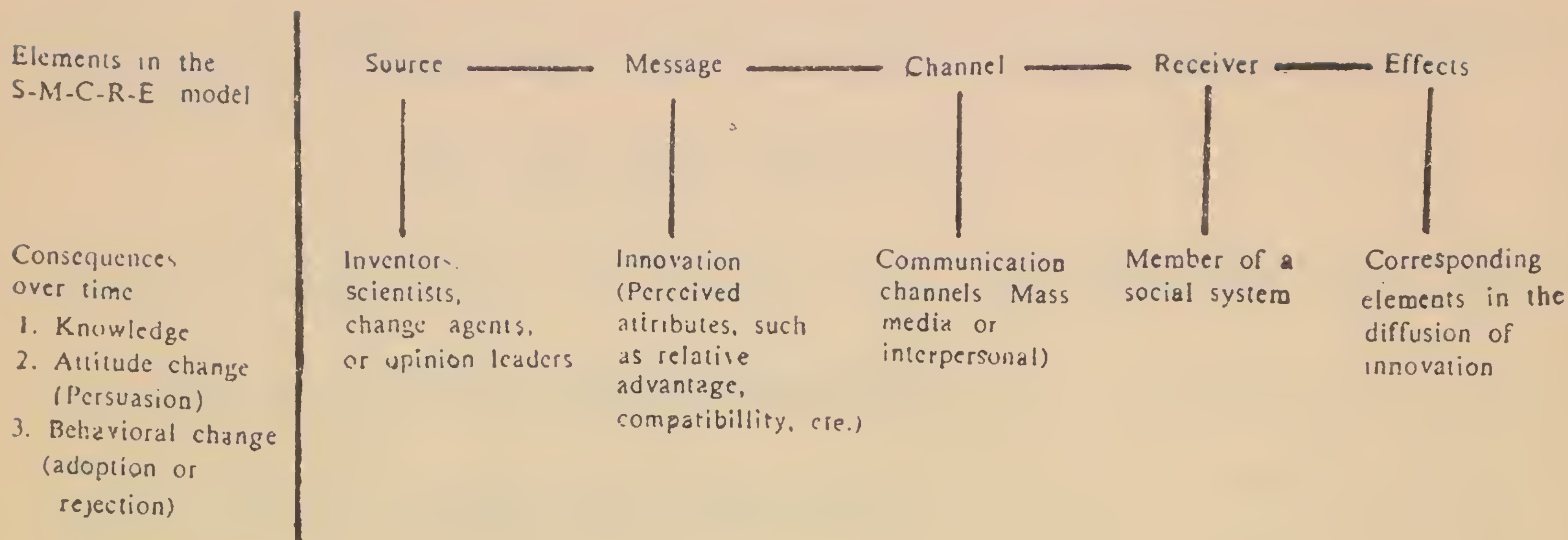
สังคมที่จะเจริญก้าวหน้า และพัฒนานั้น จะต้องเป็นสังคม ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่หยุดอยู่กับที่ หรือดำเนินไปอย่างไม่มีเป้าหมาย ดังนั้นการที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น จึงต้องอาศัยการสื่อสารที่มีการวางแผนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่วางแผนเอาไว้ (Planned Change)

ผู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (Change Agent)

ดังนั้นผู้ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็คือ นักสื่อสารที่จะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร (ดูรูปที่ ๒) ทำให้เกิดผล คือผู้รับเกิดความรู้ เปลี่ยนแปลงทัศนคติและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นเป้าหมายที่ผู้ส่งปรารถนา ขบวนการสื่อสารจะดำเนินการไปโดยไม่หยุดยั้ง การวัดผลการสื่อสารจะต้องย้อนกลับไปให้ผู้ส่งสืบเนื่องต่อไป เพื่อให้ผู้ส่งดำเนินการสื่อสารให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

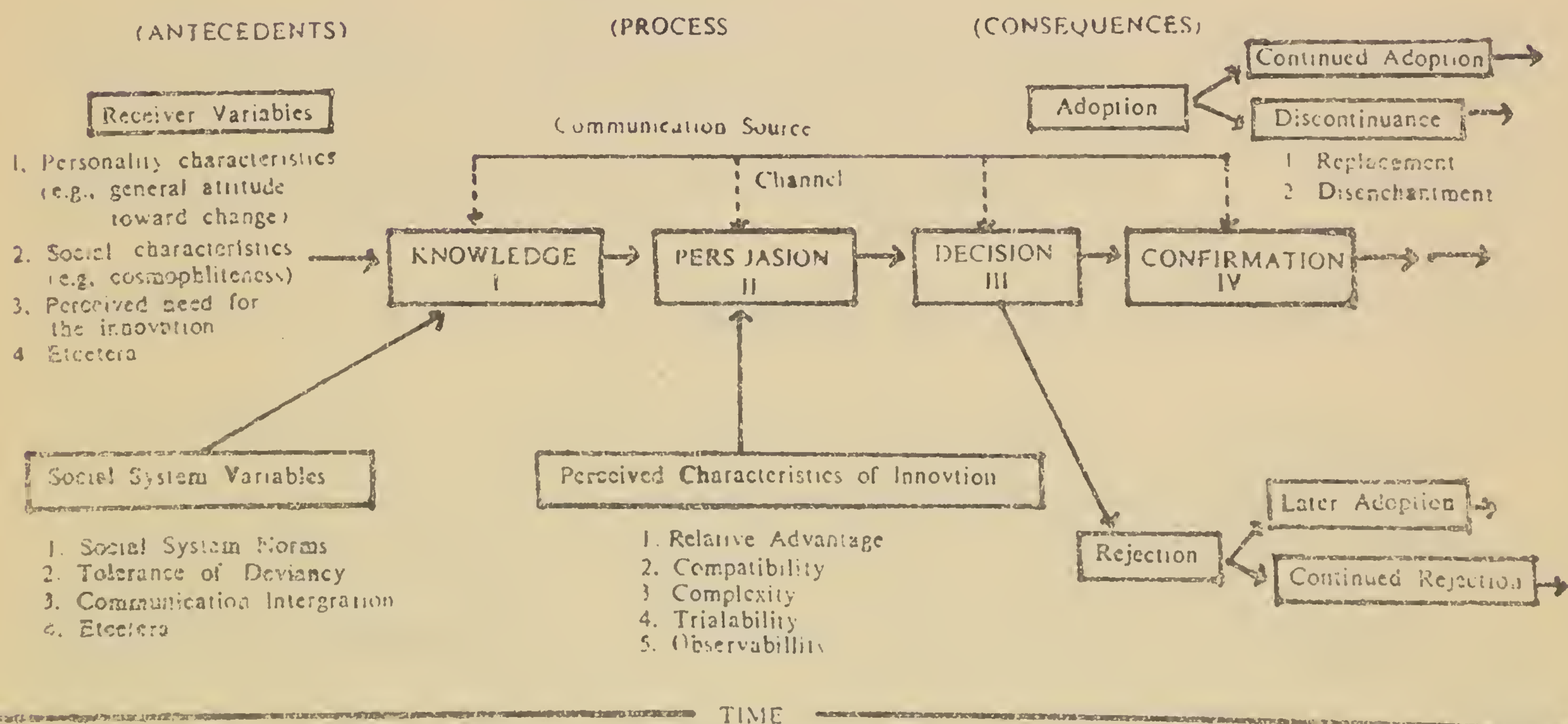
รูปที่ ๒

Elements in the diffusion of innovations and the S-M-C-R-E communication model are similar.

รูปที่ ๓

Paradigm of the innovation decision process

ในรูปที่ ๓ นั้น เราเห็นว่าเป็นเรื่องของผู้รับโดยเฉพาะ ในการที่ผู้รับได้รับความคิดใหม่ ๆ โดยผ่านการสื่อสารมาแล้วก็เป็นเรื่องของผู้รับที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีตัวแปรต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อผู้รับไม่น้อยเลย เริ่มจากที่ผู้รับเริ่มรับเอาความรู้ (Knowledge) และมาถึงขั้นนี้จะเกี่ยวพันกับความคิดเห็นใหม่ ๆ นั้นเพียงใด (Persuasion) ซึ่งจะแสดงออกในเชิงชอบ (Favor) หรือไม่ชอบ

(Unfavor) และมีลักษณะปลีกย่อยลงไปอีกหลายอย่าง ต่อมาก็ถึงขั้นตัดสินใจ (Decision) ว่าจะยอมรับ (Adoption) หรือไม่ยอมรับ (Rejection) ถ้ายอมรับอาจจะยอมรับต่อไปหรือไม่ก็หยุด ถ้าไม่ยอมรับอาจจะไม่ยอมรับต่อไป หรือยอมรับในโอกาสต่อมา ทั้งนี้ก็ให้อยู่กับการสื่อสารนั้น ๆ ว่าจะย้ำอยู่ต่อไปอีกหรือไม่ (Confirmation) ดังนั้นการนำเอาหลักการนี้มาใช้กับการวางแผนครอบครัว จึงเป็นหลักการที่เหมาะที่สุดที่วงการสื่อสารจะนำมาใช้ ในขบวนการสื่อสาร เพื่อการวางแผนครอบครัว หากนำเอาหลักการไปปฏิบัติจริง ๆ กับสภาวะการอันเหมาะสมแล้ว ก็จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้เป็นขั้นตอนอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น การสื่อสารนั้นต้องอาศัยการปฏิบัติ ถึงจะรู้และเข้าใจขบวนการอย่างแท้จริง หากขาดการปฏิบัติแล้วจะเข้าใจค่อนข้างยากสักหน่อย เมื่อมีการปฏิบัติแล้วก็จะต้องวัดดูว่า การสื่อสารนั้นให้ผลเพียงใดนั้น ก็คือการทำวิจัยเพื่อวางแผนในการสื่อสารในโอกาสต่อไป

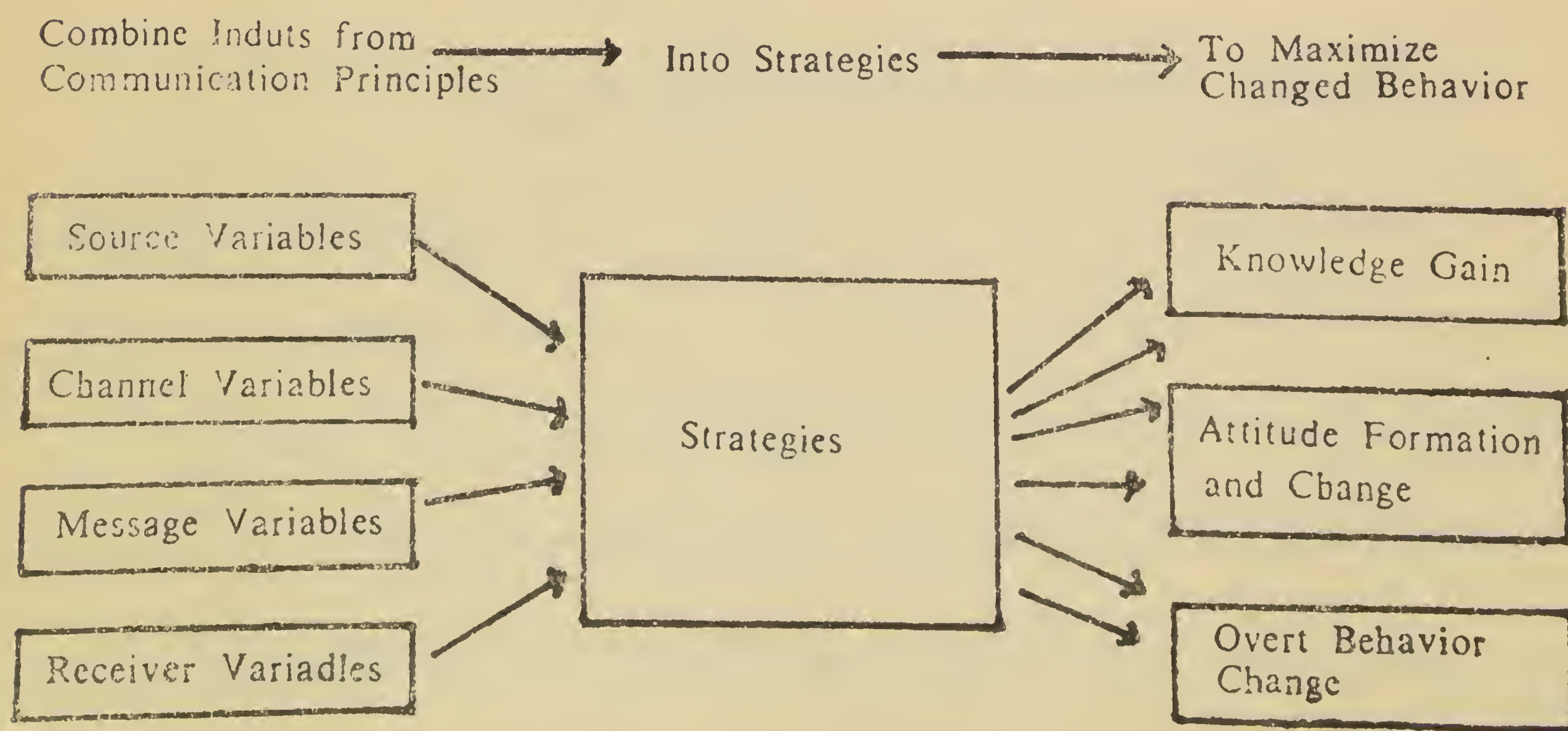
การวิจัยการสื่อสารและการวางแผนครอบครัว

ในการที่จะวางแผนเพื่อทำอะไรก็ตาม จำเป็นจะต้องการหาข้อเท็จจริงต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติวางแผน การสื่อสารก็เช่นเดียวกัน จำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องอาศัยการศึกษา ค้นคว้าลักษณะ ของการสื่อสารของสังคมนั้น ๆ การสื่อสารมีลักษณะที่ไม่คงที่ตายตัว มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ดังนั้นผู้ทำหน้าที่ วางแผนการสื่อสารจึงจำเป็นต้องอาศัยผลการวิจัยการสื่อสารของสังคมนั้น ๆ การวิจัยว่าด้วยผู้ส่ง (Source) หรือ (Sender) ว่าลักษณะผู้ส่งที่ได้รับความเชื่อถือมีลักษณะอย่างไร (Credibility) ผู้ที่จะทำ

หน้าที่ส่งสารมีใครบ้าง เช่นในตำบล หมู่บ้านที่ว่ากำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระ ครู และพ่อค้านั้นมีลักษณะเป็นผู้นำและแหล่งข่าวสารนั้นจริงหรือไม่ มีสถาบันสื่อสารมวลชนใดบ้าง ที่จะทำหน้าที่มีประสิทธิภาพที่สุดนั้นก็คือ การเลือกหาช่องทาง (Channel) เนื้อหาสาระอะไรที่จะใช้ได้ และประชาชนจะพอใจฟัง นั่นก็คือการวิจัยสาร (Message) การวิจัยลักษณะผู้รับ (Receiver) ก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าการวิจัยเรื่องอื่น ๆ การเข้าใจพฤติกรรมของผู้รับจะทำให้เราส่งสารไปยังเป้าหมายได้อย่างถูกต้องไม่ต้องเสียเวลา นอกจากนี้แล้วการวิจัยการสื่อสารการวางแผนครอบครัวโดยเฉพาะ ก็จะต้องดำเนินการควบคู่ไปด้วยเพื่อจะได้นำผลการวิจัยมาเปรียบเทียบและวางแผนร่วมกับผลวิจัยที่ทำในสังคมอื่น หรือประเทศอื่น ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งสามารถจัดทำเป็นหลักการสื่อสาร (Communication Principles) ในโอกาสต่อไป (ดูรูปที่ ๔)

รูปที่ ๔

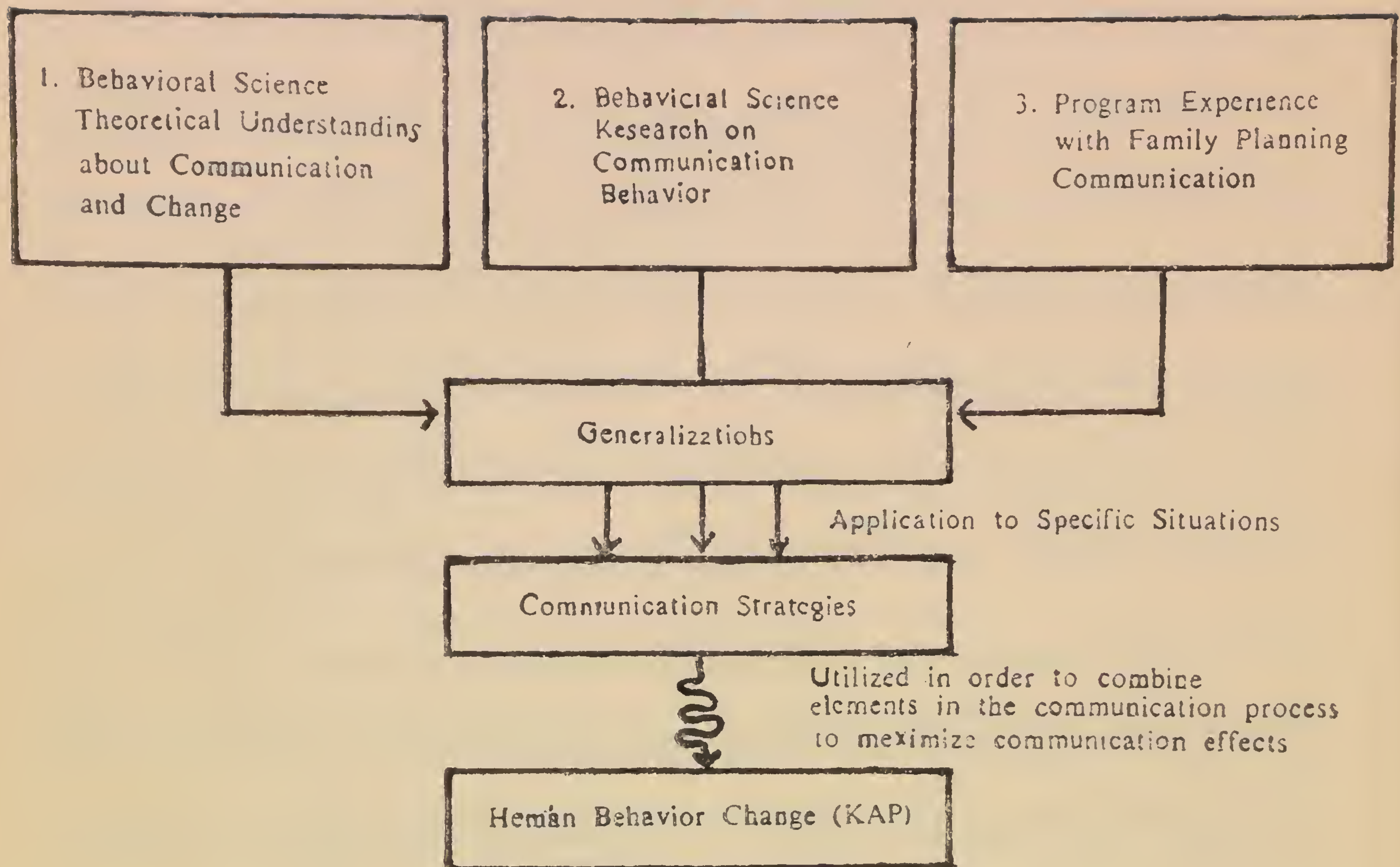

communication strategies link principles
and
generalizations about the communication element to behavior change.

การจัดทำแผนการสื่อสารสำหรับการวางแผนครอบครัว

เมื่อเราได้เข้าใจความสำคัญและความจำเป็นของการที่จะต้องมีการสื่อสารในการวางแผนครอบครัวแล้ว ก็มาถึงจุดที่จะนำเอาความรู้ทางพฤติกรรมศาสตร์ทางทฤษฎีของการสื่อสาร และการเปลี่ยนแปลงมาใช้ผสมผสานกับผลงานวิจัยลักษณะของการสื่อสารในสังคมนั้น ๆ รวมเข้ากับประสบการณ์ในการสื่อสารที่ถือได้ว่าได้รับความสำเร็จ มาผนวกกันเข้าเพื่อจัดวางขั้นตอนในการปฏิบัติงานในสภาพการณ์หนึ่ง นั่นก็คือการจัดทำแผนกการสื่อสารขั้นสุดท้าย (Communication Strategies) ตัวอย่างเช่น หน่วยงานที่จะต้องทำหน้าที่การเผยแพร่ข่าวสารควบคู่ไปกับการบริการทางการแพทย์ในวงการวางแผนครอบครัวจำเป็นจะต้องให้ความรู้เกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวด้านบริการทางการแพทย์ให้แก่ผู้เผยแพร่ข่าวสารอย่างเพียงพอ การอบรมว่าด้วยเทคนิคในการเผยแพร่ข่าวสาร การจัดทำข่าวสาร กิจกรรมดังกล่าวจึงเป็นสิ่งแรกที่จะต้องกำหนดไว้ในแผนก่อนที่จะมีการปฏิบัติงาน นั่นก็คือการเตรียมบุคคลากรให้พร้อมและสมบูรณ์ที่สุด เปรียบเสมือนเตรียมทหารให้พร้อมที่จะทำการรบ มีอาวุธที่มีประสิทธิภาพพร้อมที่จะใช้การ ครั้นแล้วก็กำหนดเป้าหมายไปยังกลุ่มต่าง ๆ ที่หน่วยงานต้องการจะให้บังเกิดผลมากที่สุดเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมแล้วจึงดำเนินการเผยแพร่ข่าวสารนั้น ๆ ตามขั้นตอนและช่องทางที่เป้าหมายรับได้ดีที่สุด หลังจากนั้นก็จะต้องวัดผลเพื่อนำมาวางแผนต่อไป ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการวางแผนการสื่อสารในการวางแผนครอบครัวนั้น เป็นขบวนการที่จะต้องทำด้วยความรอบคอบและต่อเนื่องกันไปอย่างไม่หยุดยั้ง จนกว่าจะบังเกิดผลตามที่ได้ตั้งเอาไว้ (ดูรูปที่ ๕)

รูปที่ ๕

ประเทศไทยกำลังเผชิญ ปัญหาประชากรล้นประเทศอันเป็นสาเหตุให้เกิดปัญหาอื่นตามมา เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา วัฒนธรรม สาธารณสุข ตลอดจนปัญหาสิ่งแวดล้อม โครงการวางแผนครอบครัวจะสำเร็จลุล่วงไปได้ มิใช่จะแก้ได้อย่างง่ายดายเพียงวิธีการใดวิธีการหนึ่ง แต่จะต้องอาศัยหลายวิธีการด้วยกัน การวางแผนการสื่อสารในการให้ความรู้ เพื่อให้เปลี่ยนแปลงทัศนคติ และการปฏิบัติเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัว ก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะต้องนำมาใช้แม้จะต้องใช้เวลาอยู่บ้าง แต่ก็มีหลายประเทศได้รับความสำเร็จมาแล้ว ประเทศของเราก็คงจะไม่สายเกินไปที่จะลงมือเอาจริงเอาจังกับการวางแผนการสื่อสารนี้เพื่อการอยู่รอดของสังคมเรา

หนังสืออุเทศ

Rogers, Everett M. and Shoemaker, F. Floyd, Communication of Innovations The Free Press, 1971.

Rogers, Everett M. , Communication Strategies for Family Planning, The Free Press, 1973.

Kar, Suehender B. , Communication Research in Family Planning University of Michigan, Minneograph No. 8. 1974.

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน และการศึกษาวิชาสังคมวิทยาในประเทศไทย

ศาสตราจารย์ ประเสริฐ แย้มกลิ่นฟุ้ง

ผู้ที่สนใจวิชาสังคมวิทยาทุกคนในประเทศไทยย่อมทราบดีว่า ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นคนไทยคนแรกที่บุกเบิกการศึกษาวิชานี้อย่างจริงจังในสถาบันการศึกษาชั้นสูงของประเทศ หลังจากท่านกลับจากการศึกษาวิชานี้ในสหรัฐอเมริกาที่มหาวิทยาลัย Southern California เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ท่านก็ได้เป็นผู้ริเริ่มให้มีการสอนวิชานี้ที่โรงเรียนข้าราชการฝ่ายปกครอง กระทรวงมหาดไทย โดยท่านเป็นผู้บรรยายเอง และก็ได้มีข้าราชการจบออกไปหลายรุ่น ซึ่งต่อมาหลายคนก็ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญในกระทรวงมหาดไทย ท่านเคยเล่าให้ลูกศิษย์ลูกหาของท่านฟังว่าสมัยนั้น วิชาสังคมวิทยายังไม่ค่อยมีคนรู้จักกันในประเทศไทย ผู้ใหญ่หลายคนคิดว่าสังคมวิทยาเป็นเรื่องเกี่ยวกับมารยาทในการสมาคม ท่านต้องใช้เวลาอธิบายให้คนสมัยนั้นเข้าใจความหมายของวิชาสังคมวิทยาและชี้ให้เห็นว่าการศึกษาวิชานี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่จะออกไปรับราชการในหน้าที่พนักงานฝ่ายปกครอง เช่น นายอำเภอ และ ผู้ว่าราชการจังหวัด เป็นต้น กล่าวได้ว่าท่านเป็นคนแรกที่ได้กระตุ้นเตือนให้นักปกครองเกิดความสนใจในการศึกษาวิชาสังคมวิทยา ท่านมีความเชื่อว่านักปกครองในฐานะที่จะต้องทำงานร่วมกับคนในสังคม ความรู้เกี่ยวกับคนและลักษณะการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมจึงมีความจำเป็นยิ่ง

เมื่อท่านได้ย้ายมารับราชการที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เมื่อมีการรื้อฟื้นก่อตั้งคณะนี้ขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ และได้เป็นคณบดีคนแรกของคณะนี้ในปี พ.ศ.๒๔๙๔ ท่านก็ได้ให้ความสนใจการศึกษาวิชาสังคมวิทยาเป็นอย่างมาก แม้ว่านิสิตคณะนี้จะได้ชื่อว่าเรียนวิชารัฐศาสตร์ แต่ความจริงในหลักสูตรมีหลายวิชาที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสังคมวิทยา ท่านได้สละเวลาทั้ง ๆ ที่มีงานอื่นอยู่มากเป็นผู้สอนวิชาสังคมวิทยาด้วยตนเอง เพราะท่านเชื่อเสมอว่านักปกครองที่ดีจะต้องเป็นนักสังคมวิทยาด้วย ตำราเล่มแรกที่ท่านเขียนระหว่างเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย คือ ตำราสังคมวิทยา ซึ่งปรากฏว่าเป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการและใช้กันอย่างแพร่หลายในหมู่นิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยต่าง ๆ ไม่ใช่เฉพาะแต่ที่คณะรัฐศาสตร์เท่านั้น ท่านได้ใช้เวลาใกล้ชิดกับนิสิตทั้งในชั้นเรียนและนอกชั้นเรียนเพื่อให้ความรู้แก่นิสิต และอบรมให้นิสิตเห็นความจำเป็นที่จะต้องใช้ความรู้และการมองปัญหาแบบสังคมวิทยาในการทำงานร่วมกับผู้อื่น

ตลอดเวลาที่ท่านรับผิดชอบเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์ ท่านได้คิดถึงและวางแผนให้วิชาสังคมวิทยาได้รับการยอมรับจากมหาวิทยาลัย ในที่สุดเมื่อมีการปรับปรุงหลักสูตรและโครงสร้างของคณะใหม่ ท่านจึงได้เสนอให้มีการเปิดสอนหลักสูตรสังคมวิทยา (รวมมานุษยวิทยาสังคม) ในระดับปริญญาตรีโดยตรง แผนกวิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยาได้รับการจัดตั้งในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ และในปีการศึกษา ๒๕๐๗ ก็ได้มีการเปิดสอนหลักสูตรนี้ในระดับปริญญาตรีนับเป็นแห่งแรกในประเทศไทย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ก็ได้มีการขยายการศึกษาไปถึงระดับปริญญาโท นับเป็นแห่งแรกในประเทศไทยเช่นเดียวกัน การจัดตั้งแผนกวิชาและการเปิดสอนหลักสูตรระดับต่าง ๆ ทั้งหมดนี้จำต้องมีการเตรียมการ

อย่างดีทั้งในด้านอาจารย์ผู้สอน การติดต่อกับมหาวิทยาลัยและหน่วยราชการภายนอกและการชี้แจงทำความเข้าใจกับนิสิต การเตรียมการต่าง ๆ เหล่านี้สำเร็จไปด้วยดีก็เพราะความสนใจสนับสนุนอย่างจริงจังของท่านผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์ขณะนั้น

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นนักวิชาการและนักบริหารที่มีสายตาไกลมาก ท่านมีความเข้าใจอย่างดีถึงความต้องการของประเทศและรู้ข่าวคราวระหว่างประเทศเกี่ยวกับ ความเคลื่อนไหว และ ความ ก้าวหน้าทาง วิชาการ เป็นอย่างดี หลังจากก่อตั้งแผนกวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาแล้ว ท่านได้เล็งเห็นว่าการศึกษาปัญหาประชากรต่อไปจะมีความสำคัญมากสำหรับการวางแผนพัฒ – นาประเทศ ท่านจึงได้เริ่มสนับสนุนให้อาจารย์ในแผนกวิชาสังคม ฯ หันมาสนใจวิชานี้และ ได้ติดต่อขอความช่วยเหลือมูลนิธิต่างประเทศให้ทุนอาจารย์ของแผนกได้ ไปศึกษาวิชานี้ในต่างประเทศ อาจารย์ของแผนกที่ ได้ศึกษาวิชานี้ต่อมาก็ ได้เป็นกำลังสำคัญในการ ก่อตั้ง สถาบัน ประชากร ศาสตร์ ของ มหาวิทยาลัยเช่นเดียวกันในกรณีของสถาบันวิจัยสังคมของมหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ก็ ได้เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งขึ้น ท่านได้เล็งเห็นความสำคัญของการวิจัยทางสังคมศาสตร์มานานแล้ว ท่านได้สนับสนุนอาจารย์ของคณะรัฐศาสตร์ให้มีโอกาสได้ทำการวิจัยตลอดมา ในการนี้คิดว่าควรจะมีหน่วยงานสนับสนุนโดยตรงโครงการก่อตั้งสถาบันวิจัยทางสังคมจึงเกิดขึ้น โดยท่านมอบหมายให้อาจารย์ ของแผนกสังคม ฯ เป็นผู้วางแผนร่วมกับอาจารย์แผนกอื่น ๆ ท่านได้ติดต่อขอความช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศและมูลนิธิต่าง ๆ เช่น UNESCO, Ford Foundation และ Asia Foundation ส่งผู้เชี่ยวชาญมาช่วยวางแผนงาน ให้ทุนสำหรับดำเนินการวิจัยและส่งอาจารย์ ไปศึกษาขั้นสูง ณ ต่าง

ประเทศ ไม่ต้องสงสัยเลยว่าท่านจะต้องมีความภูมิใจอย่างสูงในสองสถาบันนี้ เพราะท่านเองเป็นผู้ริเริ่มและมีส่วนสำคัญในการดำเนินงานในระยะแรกเริ่ม

ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน เป็นผู้เสียสละอย่างแท้จริงในการอุทิศชีวิตทำงานเพื่อความก้าวหน้าในการศึกษา และ วิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะทางสังคมวิทยาในประเทศไทย ผู้ที่มีโอกาสดีได้ร่วมงานกับท่านทุกคนย่อมจะประทับใจในความจริงใจและความหวังดีที่ท่านมีต่ออาจารย์รุ่นหลังซึ่งพูดไปแล้วก็เป็นเสมือนรุ่นลูกหลานท่าน อาจารย์หลายท่านในปัจจุบันซึ่งรวมทั้งตัวข้าพเจ้าด้วย ก็นับว่าเป็นผู้มีโชคดีที่ได้รับความสนับสนุนจากท่าน ทำให้ได้มีโอกาสศึกษาขั้นสูง และ เกิดแรงจูงใจเช่นเดียวกับท่านที่จะ อุทิศตัวทำงานเพื่อการศึกษาและวิจัยทางสังคมศาสตร์ในประเทศไทย เราทุกคนไม่ลืมท่านทั้งในฐานะที่เป็นนักวิชาการและในฐานะเป็นผู้ใหญ่ที่มีความจริงใจและหวังดีต่อผู้น้อย ท่านสนับสนุนอาจารย์รุ่นหลังด้วยจิตใจบริสุทธิ์ โดยมิได้หวังสิ่งใด ตอบแทน นอก จากต้องการเห็นคนเหล่านี้มีความสำเร็จและชื่อเสียงทางวิชาการ ท่านมีความยินดีกับความสำเร็จของอาจารย์รุ่นหลังเสมอ ไม่เคยคิดเลยว่าพวกนี้จะมีชื่อเสียงเกินเลยท่านไป สิ่งเดียวที่ท่านต้องการจากผู้ที่สนับสนุนก็คือขอให้ทำงานเพื่อความก้าวหน้าของการอุดมศึกษาในประเทศไทย ระหว่างที่ท่านเป็นคณบดีท่านได้ติดต่อขอทุนจากองค์การระหว่างประเทศและมูลนิธิต่าง ๆ ได้เป็นจำนวนมากสำหรับอาจารย์ของคณะได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศ ความสามารถของท่านในเรื่องนี้เป็นที่ลือกันทั่วไปทั้งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

คณะรัฐศาสตร์ นับว่ามีโชคดีมากที่ได้บุคคลอย่างท่านมาเป็นคณบดีในระยะก่อตั้ง นอกจากจะมีความรอบรู้ทางวิชาการและการอุทิศตนทำงานอย่างแท้จริงแล้ว ชื่อเสียงทางวิชาการและความกว้างขวางของท่านทั้งในประเทศและระหว่างประเทศได้มีส่วนช่วยทำให้คณะรัฐศาสตร์ได้เป็นที่ยอมรับกันในวงวิชา-การทั้งในประเทศและต่างประเทศ ภายในประเทศข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงมหาดไทยเป็นจำนวนมากรู้จักท่านดีในฐานะเพื่อนร่วมงานหรือในฐานะลูกศิษย์ที่เคยเรียนวิชาสังคมวิทยากับท่าน การที่ท่านเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์จึงเท่ากับเป็นการเชื่อมโยงคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ไม่ให้ขาดตอนกันไป เมื่อมีการจัดตั้งสภาวิจัยแห่งชาติขึ้นท่านก็ได้รับเกียรติจากกรรมการอื่น ๆ ของสาขาสังคมวิทยาเลือกตั้งให้เป็นประธานกรรมการของสาขาตลอดมาทุกสมัย จนกระทั่งปัญหาสุขภาพบังคับให้ท่านต้องลาออกในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ กรรมการสาขาทุกท่านยังคงระลึกถึงความตั้งใจจริงของท่านในการ ทำงาน สร้างความ เข้มแข็ง ให้แก่สาขาสังคมวิทยาในฐานะเป็นผู้ส่งเสริม กระตุ้นให้มีการวิจัยทางสังคมวิทยาในประเทศไทย ท่านได้มีส่วนริเริ่มโครงการวิจัยสำคัญหลายโครงการ และในบางโครงการได้ออกไปทำงานวิจัยภาคสนามด้วยตนเอง ท่านได้สนใจติดตามความก้าวหน้าในการวิจัยและถือเป็นหน้าที่สำคัญที่จะต้องให้กำลังใจ สนับสนุน ผู้วิจัยในโครงการต่าง ๆ ของสาขา

การจากไปของ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน นับเป็นการสูญเสียสำคัญของวงการนักสังคมวิทยาและนักรัฐศาสตร์ในประเทศไทย อย่างไรก็ดีคุณงามความดีและผลงานมากมายที่ท่านได้ทิ้งไว้ จะทำให้ท่านอยู่ในความทรงจำของ

พวกเราตลอดไป ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่เป็นการเกินเลยที่จะกล่าวยกย่องท่านเป็น "บิดาของวิชาสังคมวิทยา" ในประเทศไทย เราจะไม่ลืมเลยว่าท่านได้เป็นผู้ถางทางไว้สำหรับพวกเราได้ทำงานกันต่อไป เราจะระลึกถึงปณิธานของท่านเสมอในการทำงานเพื่อความก้าวหน้าทางวิชาการ ขออำนาจคุณพระศรีรัตน-ตรัยจงช่วยดลบรรดาลให้ท่านมีญาณวิเศษสามารถทราบถึงความภาคภูมิใจ ที่เรามีในตัวท่าน ตลอดจนความรู้สึกระลึกถึงและกตัญญูกตเวทีอันไม่เสื่อมคลายที่มีอยู่ในจิตใจของพวกเรา ขอวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านจงไปสู่สุคติสุขในสัมปรายภพเทอญ

ความคิดทางการเมืองเรื่อง ธรรมราชาและทศพิธราชธรรม

แนวความคิดทางการเมืองไทยมีหรือไม่ ?

เมื่อผู้เขียนได้เริ่มจัดเตรียมเค้าโครงการสอนวิชาแนวความคิดทางการเมืองไทยซึ่งเปิดสอนเป็นครั้งแรกที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ นั้น คำถามหนึ่งที่ผู้เขียนได้รับเสมอก็คือ "มีสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นความคิดทางการเมืองของไทยหรือ ?" คำถามข้อนี้มักจะได้รับการขยายความต่อไปว่าความคิดทางการเมืองของไทยทุกวันนี้ส่วนใหญ่มีที่มาจากทฤษฎีและแนวความคิดทางการเมืองของตะวันตกมากกว่าที่จะถือได้ว่าเป็นของไทยเราอย่างแท้จริง ซึ่งความเห็นนี้ก็นับว่าถูกต้อง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าการศึกษาความคิดทางการเมืองไทยนั้นจะจำกัดอยู่เฉพาะแต่ความคิดในสมัยปัจจุบัน สำหรับในอดีตสมัยโบราณนั้นเล่า ไทยเราก็มีหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ที่จะเสนอทฤษฎีหรือความคิดทางการเมืองน้อยมาก หรือไม่มีเลยก็ว่าได้ ในขณะที่ทางตะวันตกมีหนังสือประเภทนี้มากมาย

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจึงจำเป็นที่จะต้องค้นหาแนวความคิดทางการเมืองที่เรียกได้ว่าเป็นของไทยจริง ๆ ไม่ใช่ความคิดซึ่งเกิดขึ้นจากการสังเกตสภาพความเป็นไปทางสังคมของ ตะวันตกมา ถือเป็นเกณฑ์ ในการ วิเคราะห์ สภาพสังคมไทย ความคิดที่จะเรียกได้ว่าเป็นความคิดทางการเมืองไทยนี้ น่าจะมีความต่อเนื่องกัน

พอสมควรจึงจะกล่าวได้ว่าเป็นความคิดที่เป็นหลักและได้รับการกล่าวถึงหรือถูกนำมาอ้างว่า เป็นหลักเกณฑ์การประพฤติปฏิบัติตัวของผู้ปกครองหรือชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองที่พึงปรารถนาอยู่เสมอ

พิจารณาในแง่นี้ ความคิดทางการเมืองไทยที่สำคัญที่สุดน่าจะได้แก่แนวความคิดเรื่องธรรมราชา ซึ่งรวมแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้ปกครองควรปฏิบัติ (ทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร)

แนวความคิดเรื่องธรรมราชา และทศพิธราชธรรมนี้เกิดขึ้นภายหลังที่พุทธศาสนาได้แพร่อิทธิพลเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมินี้ ความคิดทางพุทธศาสนาได้รับการนำมาใช้เป็นแนวความคิดทางการเมืองนับตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยยุคสุโขทัย ตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วงและศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การกล่าวอ้างถึงทศพิธราชธรรมมีอยู่ทั่วไปทุกสมัย จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นพงศาวดาร หรือกฎหมายต่าง ๆ ทศพิธราชธรรมได้รับการกล่าวถึงอยู่เสมอ ทั้งในทางที่เป็นหลักการซึ่งพระมหากษัตริย์ควรยึดถือในการปกครองและการอธิบายความเสื่อมโทรมของสังคมของ อาณาจักรของระบอบการ ปกครองว่ามา จากการที่กษัตริย์ ได้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากหลักการเช่นนั้น

ดังนั้นพระมหากษัตริย์ที่ดี ปกครองอาณาประชาราษฎรให้ร่มเย็นเป็นสุข บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองจะได้รับการยกย่องในพงศาวดารต่าง ๆ ว่าเป็นผู้ที่ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ในทำนองเดียวกันในสมัยของกษัตริย์องค์ใดประชาชนได้รับความเดือดร้อน ความเดือดร้อนนั้นก็มักจะถูกนำมาเชื่อมโยงกับการที่กษัตริย์องค์นั้นไม่มีทศพิธราชธรรม นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงตัวผู้ปกครองโดยการยึด

อำนาจหรือรัฐประหารของขุนนาง หรือพระราชวงศ์คนหนึ่งคนใด ก็มักจะอ้างเหตุที่ว่ากษัตริย์องค์ที่ถูกล้มล้างอำนาจไปนั้น ไม่ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมเช่นกัน

ทศพิธราชธรรม จึงนับว่ามีความสำคัญมากสำหรับการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งอำนาจเด็ดขาดในทุก ๆ ทางรวมอยู่ในตัวบุคคลคนเดียว อำนาจเด็ดขาดสมบูรณ์ของกษัตริย์ในระบอบการปกครองเช่นนี้ ปราศจากการทัดทานต่อรองจากประชาชนหรือกลุ่มอิทธิพลใด ๆ ในสังคม ซึ่งต่างกับในระบบการเมืองแบบอื่นเช่นประชาธิปไตย ซึ่งศูนย์อำนาจไม่ได้มีเพียงศูนย์เดียวและมีสถาบันหลายแห่งที่สามารถจำกัดการที่ผู้ปกครองจะใช้อำนาจไปในทางที่ผิดได้ พิจารณาในแง่นี้ แนวความคิดเรื่องทศพิธราชธรรม จึงเป็นสิ่งเดียวที่คนในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชจะหวังได้ว่า "ทศพิธราชธรรม" จะเป็นเครื่องป้องกันการที่ผู้ปกครองจะใช้อำนาจไปในทางที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อยู่ใต้การปกครอง ดังนั้น กษัตริย์เองก็มักจะอ้างความชอบธรรมที่จะปกครองในลักษณะที่เชื่อมโยงกับการปกครองโดยอาศัยทศพิธราชธรรมเสมอมา โดยมิได้สนใจในที่มาของอำนาจอันชอบธรรมอื่น ๆ เช่น การที่ประชาชนได้ให้ความยินยอมหรือสนับสนุน

ทศพิธราชธรรม จึงเป็นแนวความคิดทางการเมืองที่กษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช เองก็ได้ยอมรับ เป็นหลักในการ ปฏิบัติพระองค์ อย่างน้อยก็ในทางทฤษฎีตลอดมา ในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อมีพิธีบรมราชาภิเษก พระสังฆราชก็จะทรงเทศนาเรื่อง ทศพิธราชธรรมถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ทรงให้คำมั่นสัญญากับประชาชนว่า พระองค์จะทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม

ก่อนที่เราจะ พิจารณาแนว ความคิด เรื่องทศพิธราชธรรมนี้ ในรายละเอียดต่อไปควรที่จะตั้งข้อสังเกตที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย ว่าในสมัยนี้การกล่าวถึง "ทศพิธราชธรรม" มักจะมีความหมายเชื่อมโยงผูกพันกับพระมหากษัตริย์เสมือนหนึ่งว่าทศพิธราชธรรมเป็นหลักการสำหรับพระมหากษัตริย์เท่านั้น ซึ่งต่างไปจากวัตถุประสงค์เบื้องแรก ที่แท้จริงของการนำ ความคิดเรื่องทศพิธราชธรรมนี้มาใช้ **ทศพิธราชธรรมนั้นโดยเนื้อแท้แล้วก็คือ ธรรมสำหรับผู้ปกครอง** นั่นเอง แต่ในสมัยก่อนผู้ปกครองก็คือ ราชา หรือ กษัตริย์ ธรรมนี้จึงเรียกว่าทศพิธราชธรรม อย่างไรก็ดี ราชา นั้นเป็นผู้ปกครองที่มีอำนาจเต็มที่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ราชาหรือกษัตริย์หลังจากการเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นเพียงประมุขของรัฐ ซึ่งมิได้ทรงพระราชอำนาจทางการเมืองการปกครองอย่างแท้จริง ทศพิธราชธรรมจึงน่าจะครอบคลุมไปถึงผู้ใดก็ตามที่มีอำนาจทำการปก-ครองประเทศ หรือเกี่ยวข้องกับการบริหารประเทศด้วยไม่จำกัดอยู่เฉพาะแต่เพียงว่าเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์เท่านั้น นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการระดับต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่ในการปกครองโดยตรง ก็ควรจะรวมอยู่ในประเภทของผู้ปกครอง ซึ่งจะต้องมีธรรมนี้เป็นหลักปฏิบัติด้วยทั้งนี้เนื่องจากความมุ่งหมายของทศพิธราชธรรมนั้นเป็นความต้องการวางหลักการของการปฏิบัติตัวของผู้ปกครอง แต่ในสมัยโบราณผู้ปกครองที่มีอำนาจทั้งทางการออกกฎหมาย การบริหาร และการพิพากษาตัดสินคดี รวมอยู่ในตัวเพียงคนเดียวคือกษัตริย์หรือราชา ธรรมนี้จึงมีชื่อว่า ธรรม ๑๐ ประการของราชา

ในประการต่อไป ควรให้ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า นอกจากทศพิธราชธรรมแล้วยังมีแนวความคิดทางการเมืองอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจปก

ครองของกษัตริย์อีกด้วย คือจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ และจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการนี้ ก็เป็นเพียงข้อสรุปจากหลักการปกครองที่ดี ซึ่งปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วงอีกต่อหนึ่ง ข้อความในไตรภูมิพระร่วง เกี่ยวกับการเป็นจักรพรรดิที่ดีหรือมหาธรรมราชานั้น เกี่ยวข้องกับหลักการปกครองของกษัตริย์ที่ดีมากกว่าธรรม ๑๐ ข้อในทศพิธราชธรรมหรือจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ ซึ่งเน้นการปฏิบัติส่วนพระองค์ของกษัตริย์ อันมีลักษณะเป็นหลักทางศีลธรรมของผู้ปกครอง ดังนั้นเราจึงจะพิจารณา ความคิดทางการเมืองเกี่ยวกับมหาธรรมราชา ตามที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วงและในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักต่าง ๆ ซึ่งมีข้อความที่บ่งถึงสิ่งที่เรียกว่า "ทศพิธราชธรรม" ที่ละเอียดพิสดารที่สุด

แนวความคิดเรื่องธรรมราชาในไตรภูมิพระร่วง

ความคิดเรื่อง ธรรมราชาใน ไตรภูมิพระร่วงนี้จัดว่าเป็น แนวความ คิดทางการเมืองไทยที่เก่าแก่ที่สุด และมีที่มาจากแนวความคิดทางพุทธศาสนาซึ่งมีอิทธิพลมากในสมัยสุโขทัย มีผู้เสนอแง่คิดว่าพระยาลิไทยพยายามใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมืองและพระยาลิไทยทรงนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการเมืองด้วยอย่างแน่นอน[๑]

อย่างไรก็ตามการ ที่จะพิจารณา ถึงบทบาทของ ไตรภูมิพระร่วง ในฐานะที่เป็นแนวความคิดทางการเมืองหรืออุดมการทางการเมืองนั้น จะต้องวิเคราะห์ให้ชัดเจนลงไปอีกด้วยว่า แนวความคิดเรื่องจักรพรรดิที่พระยาลิไทยให้ความสนใจมากเป็นพิเศษนั้น "จักรพรรดิ" นี้เป็นผู้มีอำนาจปกครองด้วยเหตุใดและ "จักร

---

๑. ชลธิรา กลัดอยู่ "ไตรภูมิพระร่วง" ใน วรรณคดีของปวงชน (พระนคร: ฝ่ายวิชาการ ส.จ.ม. ๒๕๑๗)

พรรดิ" ที่ดีนั้นมีลักษณะอย่างไร ชลธิรา กลัดอยู่ ได้ชี้ให้เห็นอย่างถูกต้องว่า "ผู้นำ" ที่พระยาลิไทยทรงเห็นว่าเหมาะสมที่สุดนั้น คือผู้นำที่มิใช่ "กษัตริย์นักรบ" หากเป็น มหาธรรมราชา "อันหมายถึงผู้นำที่ใช้ธรรมะในการปกครองประชาชน"[๒]

ความแตกต่างระหว่างกษัตริย์ ราชา และจักรพรรดิ

ที่น่าสนใจก็คือ จักรพรรดินั้นได้แก่ผู้ปกครองที่มีคุณธรรมสูงสุด ในบรรดาผู้ปกครองประเภทต่างๆ จักรพรรดิไม่ได้หมายถึงผู้ที่มีกำลังอำนาจสามารถแผ่อาณาจักรได้กว้างขวางเท่านั้น แต่เป็นลักษณะของผู้ปกครองที่มีคุณธรรมสูงส่งอย่างมหาศาล กษัตริย์ (ขัตติยะ) นั้นความหมายเดิมคือประเภทของบุคคลที่มีอาชีพในการรบพุ่งหรือป้องกันภัย แก้ไขข้อขัดแย้งให้คนอื่น ๆ ในสังคม กษัตริย์ในความหมายดั้งเดิมไม่ได้เป็นผู้มีอำนาจบุญญาธิการแบบสมมติเทพ แต่เป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายจากคนในสังคมให้ทำหน้าที่เฉพาะอย่างดังกล่าวมาแล้วและไม่ต้องทำการผลิตทำการหาเลี้ยงชีพเหมือนกับคนอื่น หากได้รับค่าตอบแทนในรูปของข้าวสิ่งของจากผู้ที่ตนให้ความคุ้มครองป้องกันและช่วยตัดสินข้อพิพาทความขัดแย้งระหว่างคนในสังคม อย่างไรก็ดีกษัตริย์ทุกคนอาจทำหน้าที่เช่นว่านี้ดีมากน้อยต่างกัน กษัตริย์บางคนอาจกดขี่ประชาชนไม่คุ้มครองปกป้องรักษาประชาชนก็ได้ ดังนั้น จึงมีคำอีกคำหนึ่งคือ "ราชา" ราชาหมายถึงกษัตริย์ ที่ประชาชนนิยมชมชอบเพราะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายไปด้วยความยุติธรรม (คำว่าราชา แปลว่า พึงพอใจหรือนิยมยินดี) เมื่อเป็นเช่นนี้กษัตริย์ทุกองค์จะเป็นราชาไปทุกองค์หาไม่ ในทำนองเดียวกันจักรพรรดิหมายถึงราชาที่ยิ่งใหญ่ขึ้นไปอีก

---

๒. *เรื่องเดียวกัน*

เพราะราชผู้นั้นมีคุณธรรมอันสูงส่งมากมายหลายประการ ซึ่งอาจแบ่งออกเป็นขั้น ๆ ตามลักษณะดังนี้

กษัตริย์	ผู้ทำหน้าที่ปกครอง
ราชา	ผู้ปกครองที่ยุติธรรมที่ปฏิบัติหน้าที่โดยปวงชนพอใจ
จักรพรรดิ	ผู้ปกครองที่ปวงชนพอใจและเป็นผู้มีคุณธรรมสูงเกินกว่ากษัตริย์หรือราชาทั้งปวง

ความแตกต่างระหว่างราชากับจักรพรรดินี้อาจจะมองเห็นไม่ค่อยชัดเจนนักตามการแบ่งประเภทข้างต้น แต่มีความแตกต่างอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เราเข้าใจดียิ่งขึ้นคือ **การที่จักรพรรดิได้ถือเอาภารกิจที่จะช่วยคนในโลกให้พ้นจากวัฏสงสาร ซึ่งราชาไม่ได้มีภารกิจอันนี้** ราชาอาจปกครองประชาชนด้วยความยุติ-ธรรมก็ถือได้ว่า เป็นผู้ที่คนทั่วไปพึงพอใจว่าได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดี แต่ราชาอาจสนใจเฉพาะการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคมด้วยธรรมแต่ไม่ถึงขั้นที่ต้องการนำประชาชนให้พ้นจากสภาวะความขัดแย้งที่มีอยู่ทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง ในกรณีนี้ "มหาจักรพรรดิ" ในความหมายของไตรภูมิพระร่วงจึงได้แก่ พระพุทธเจ้า และพระเจ้าอโศกมหาราช (พระยาศรีธรรมาโศกราช) ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงถือว่าเป็นจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ ในความหมายดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

ความคิดเรื่องมหาจักรพรรดิ มหาธรรมราชา และทศพิธราชธรรม

เรื่องราวในไตรภูมิพระร่วงเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับมหาจักรพรรดินี้มีปรากฏอยู่ว่า การเสด็จไปในเมืองต่าง ๆ ของมหาจักรพรรดิ มิได้มีความมุ่งหมายที่จะไปทำสงครามขยายอาณาจักรด้วยการปราบปรามท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลาย

เพื่อเอาเมืองต่าง ๆ เป็นเมืองขึ้น ส่งส่วยแก่มหาจักรพรรดิแต่ประการใด การที่มหาจักรพรรดิไปปราบแผ่นดินทั้ง ๔ ทวีป ก็ไม่ใช่เป็นการกรีฑาทัพเพื่อทำสงครามรบพุ่ง แต่เมื่อไปถึงที่ใดท้าวพระยาทั้งหลายก็มาถวายตัวเป็นข้าเอง และแม้ว่าท้าวพระยาทั้งปวงจะถวายตัวว่า "บพิตร์ท่านแต่นี้ไปพบหน้าตาทั้งหลายถวายตัวเป็นข้าท่านแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ๆ ปรารถนาสิ่งใด ตูข้าทั้งหลายจะหามาถวายแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ๆ จะใช้ตูข้าทั้งหลายให้กระทำการงานสิ่งใดแล้ว ตูข้าท่านทั้งหลายจะทำการงานสิ่งนั้นถวายแด่ท่านผู้เป็นเจ้า ฯ อันว่าบ้านและเมืองแห่งตูข้าทั้งหลายหมู่นี้แลขอถวายเป็นอาเภอแก่ท่านผู้เป็นเจ้าแล" ก็ตามแต่พระยามหาจักรพัตราชก็กล่าวว่า ไม่ต้องการทรัพย์สิ่งสินส่วยสาอากรจากท้าวพระยาเหล่านั้นแต่อย่างใด หรือจะทำให้ "พลัดที่นาคราที่อยู่ให้เขาน้อยเนื้อใจดังนั้นก็หามิได้เลย" ตรงกันข้ามต้องการแต่จะ "อนุเคราะห์ให้เขาชื่นเนื้อชื่นใจได้ความสุขเกษมเปรมปรีดิ์ยินดีมิให้เป็นอันตรายแก่เขาเลย ฯ" ต้องการแต่จะ "สั่งสอนคนทั้งหลายให้รู้ในธรรม"

ธรรมที่พญามหาจักรพัตราชทรงสั่งสอนท้าวพระยาทั้งหลายนั้น เริ่มด้วยการให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการอย่าให้ขาดได้เลย สรุปได้ดังนี้ คือ

๑. **ให้รักประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างเสมอหน้ากัน** ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ว่าจะเป็นคนระดับใด ดังความว่า :–

"จงรักลูกเจ้าเหง้าขุนหมุนทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย อย่าได้เลือกที่รักอย่าได้มักที่ชังและรักเขาจงเสมอกันแล"

๒. ให้ผู้ปกครอง คือ ท้าวพระยาทั้งหลายยึดมั่นในธรรม มีหิริโอตัปปะและดำเนินการปกครอง ตัดสินข้อพิพาทของประชาชนอย่างเที่ยงธรรม ดังความว่า :–

"สัตว์ทั้งหลายนี้ยากที่จะเกิดมาเป็นคน ครั้นว่าเกิดมาได้เป็นท้าวเป็นพระญาดังชาวเจ้าทั้งหลายนี้ ย่อมมีบุญสมการมากแล้ว จึงชาวเจ้าทั้งหลายรู้บุญรู้ธรรมรู้กลัวละอายแก่บาปนั้นจงนักเถิด จะบังคับถ้อยความสิ่งใดก็ดีด้วยใจซื่ออันชอบด้วยธรรมอย่าให้พ้นวันพ้นคืน ถ้าแลทำดังนี้ไส้ เทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายก็จะสรรเสริญคุณและท่านแล ฯ"

ให้ผู้ปกครองรู้คุณของพระรัตนตรัย และฟังความเห็นของนักปราชญ์ อะไรที่นักปราชญ์เห็นว่าชอบธรรมก็ควรทำตาม และไรที่เห็นว่าไม่ชอบธรรมพึงละเว้นและให้ยึดมั่นในศีล ๕ ข้ออย่างเคร่งครัดดังความว่า :–

"อันว่าชาวเจ้าทั้งหลายเกิดมาแลได้เป็นท้าวเป็นพระญาดังนี้ไส้ สูเจ้าหากอยู่แลหากเกิดมาเมื่อไร แลสูเจ้าทั้งหลายได้รู้จักคุณแก้ว ๓ ประการ คือพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า ได้ไหว้นบคำรพแต่ก่อน แลพระธรรมอันโบราณาจารย์มีต้นว่า พระพุทธเจ้าเทศนาไว้ และมีนักปราชญ์ผู้รู้เทศนาให้ท่านทั้งหลายฟังว่า อันใดชอบธรรมควรชาวเจ้าจำแลทำตามอันนั้น อันใดว่ามิชอบธรรมควรชาวเจ้าทั้งหลายเว้นเสีย ฯ"

และสำหรับ ศีลห้านั้น ก็ทรงสั่งสอน ในลักษณะที่เกี่ยวข้อง กับการปกครอง หรือเรียกได้ว่านำศีล ๕ มาประยุกต์ใช้กับการปกครอง คือได้กล่าวถึงบาป ๕ ประการที่ผู้ปกครองควรละเว้นเป็นข้อ ๆ ไป ดังนี้ :–

ก) "บาปอันหนึ่งไส้ คือว่าสัพพสัตว์ทั้งหลายอันมีชีวิตร์ จิต วิญญาน รู้ไหว รู้ติงประดาว่ามดตัวหนึ่งก็ดีปลวกตัวหนึ่งก็ดี มิควรฆ่าให้ตายเลย มาตร ว่าคนผู้ใดกระทำร้ายด้วยประการใด ๆ ก็ดี บมิควรฆ่าให้ตายควรสั่งสอน โดยธรรมแล"

ข) "อันหนึ่งชื่อว่าทรัพย์สิ่งสินท่านเจ้าของเขามิได้ให้แก่ตนชาวเจ้า อย่าควร เอาอนึ่ง ตนมิได้เอาแลใช้ให้ผู้อื่นเอาก็ดีมิควรใช้ ผู้อื่นเอาเลย ฯ"

ค) "อนึ่งอันว่าบาปปรทรกรรมคือว่า ทำชู้ด้วยเมียท่านนั้นแล ชาวเจ้าทั้งหลาย อย่าควรกระทำเลยมาตรว่าน้อย ๑ ก็ดีอย่าได้กระทำเลยฯ"

ง) "อนึ่งว่าความมุสาวาท คือว่าหาคำบมิได้แล กล่าวนั้น สูเจ้าทั้งหลายอย่า ควรกล่าว"

จ) "อันหนึ่งอันว่าเหล้านั้นและสูชาวเจ้าทั้งหลายอย่าพึงคบหากับมันเลย"

ศีล ๕ ข้อนี้ นอกจากผู้ปกครองควรรักษา อย่างเคร่งครัดแล้วก็ควรจะ นำไปสั่งสอนประชาชนอีกด้วย

๓. เป็นที่น่าสังเกตว่า ทันทีที่ได้สั่งสอนเรื่องบาปบุญคุณโทษและให้ผู้ปกครอง รักประชาชนเสมอหน้ากันแล้ว เรื่องต่อไปที่พญาจักรพัติราชทรงสั่งสอน ท้าวพญาทั้งหลายก็คือ **การไม่ให้ขูดรีดเอารัดเอาเปรียบประชาชน** โดย หนดหลักการว่า **ถ้าประชาชนทำนาได้ข้าวคิดรวมทั้งหมดเท่ากับ ๑๐ ส่วน ควรเก็บเอามาเป็นของหลวงเพียงส่วนเดียว และถ้าผู้ใดไม่ สามารถผลิตข้าวได้ ก็ไม่ควรเรียกเอาข้าวจากผู้นั้น** ซึ่งเท่ากับเป็นการ วางหลักเกณฑ์ในการเก็บภาษีในสมัยนั้น ซึ่งเก็บจากการผลิตข้าวที่เป็น

พืชเพาะปลูกสำคัญนั่นเองว่าผู้ปกครองไม่ควรขูดรีดประชาชน ดังความว่า[๓] :–

"ประการหนึ่งด้วยไพร่ฟ้าไทยราษฎรทั้งหลายทำไร่ไถนากินในแผ่นดินเรานี้ เมื่อได้เข้านั้นเป็นรวงไส้ให้ผู้ดีเข็นใจชื่อนั้นไปดู ค่าโดยอุดมเทียบนั้น แลกระทำเข้าเปลือกนั้นเป็น ๑๐ ส่วน และเอาเป็นหลวงนั้นแต่ส่วน ๑ แล ๙ ส่วนนั้นให้แก่เขาแล ผิแลดูเห็นว่าเขามิได้เข้านั้นไส้มิควรเอาแก่เขาเลยฯ"

๔. **ผู้ปกครองควรเลี้ยงดูไพร่ที่ใช้งานและทหารโดยแบ่งปันข้าว ให้พอกินพอใช้ ไม่ให้อดอยาก และใช้งานแต่พอควรอย่าให้มากจนเกินไป** สำหรับคนเฒ่าคนแก่นั้น ควรปล่อยให้อยู่ตามลำพัง อย่าไปเกณฑ์แรงงาน ดังความว่า:

"อนึ่ง ควรให้เข้าสักส่วนแก่ไพร่แลทแกล้วทหารทั้งหลายเพื่อละหกคานจึงพอ เขากินอย่าให้เขาอดเขาหยาก ผิว่าจะใช้เขากระทำการอันใด ๆ ไส้ ให้ใช้เขาแต่พอบังควรแล อย่าใช้เขาหนักหนาให้ล้ำเหลือใจ ผิผู้ใดเถ้าแก่ไส้บมิควรใช้เขาเลยปล่อยเขาไปตามใจเขาแล"

๕. **ผู้ปกครองควรเก็บภาษีสินส่วยจากราษฎรตามอัตราเดิมที่ได้กำหนดไว้ในสมัยก่อน ๆ ไม่ควรเก็บสินส่วยเพิ่มขึ้น** เพราะจะเป็นตัวอย่าง เป็นธรรมเนียมที่ผู้ปกครองคนต่อ ๆ ไปจะถือเอาเป็นแบบอย่างและบาปก็จะตกกับผู้ที่ขึ้นภาษีนั้น ดังความว่า:–

---

๓. ไตรภูมิพระร่วง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : สำนักพิมพ์ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๘)

"อนึ่ง ด้วยเอาสินส่วยแก่ราษฎรทั้งหลาย ไส้ให้เอาโดยโบราณท้าวพญาทั้งหลายแต่ก่อนอันนั้นแล ผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลายสรรเสริญว่าชอบธรรมนั้น บมิควรเอายิ่งเอาเหลือไปเลย ผิว่าเราเอาของเขาให้ยิ่งให้เหลือไปไส้ แลท้าวพญาผู้ใดแลจะมาเสวยราชภายหน้าเรานั้นจักได้เอาเป็นอย่างแลธรรมเนียมสืบ ๆ กันไป แลจะได้บาปแก่เรานี้นักหนา เพราะว่าเราทำความอันมิชอบธรรมฝูงนี้ ไว้กับแผ่นดินแล ฯ"

๖. **ผู้ปกครองควรสนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูลพ่อค้าประชาชน โดยไม่คิดผลประโยชน์ตอบแทนมากไปกว่าที่ได้ช่วยเหลือไป คือไม่คิดดอกเบี้ย** ดังความว่า:

"อนึ่ง ไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลายอันอยู่แว่นแคว้นแดนดินเมืองเรา ผิแลว่าเขาจะไป ถ้าขายกินก็ดี แลว่าเขาหาทุนบมิได้แลเขามาหาขอเราผู้เป็นเจ้านาย แลขอกู้เงินทองไปเป็นทุนค้าขายกินดังนั้น เราผู้เป็นท้าวพระญานี้ ควรปลงเงินทองในท้องพระคลังนั้นให้แก่เขา แลว่าเขาเอาไปมากน้อยเท่าใดก็ดีให้ตราบาญชีไว้แต่ต้น ๆ ปีไส้ เราผู้เป็นไทยบ่มิควรเอาเป็นดอกเป็นปลายแก่เขาเลย ควรให้เรียกเอาแต่เท่าทุนเท่านั้น แลคืนแลภาษีแลดอกนั้นอย่าได้เอาของเขาเลย"

๗. **ผู้ปกครองควรชุบเลี้ยงข้าราชสำนักให้สุขสบายโดยไม่คิดเสียดาย** ดังความว่า:—

"อนึ่ง ผู้เป็นท้าวเป็นพระญาควรให้ทรัพย์สิ่งสินแก่ลูกแก่เมีย ชาวแม่ชาวเจ้าผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลายเพื่อเป็นสะเบียงเลี้ยงเขากินอยู่เป็นกำลัง เป็น

เครื่องแต่งแง่แผ่ดนนั้นควรให้เขา ๆ จึงเต็มใจเขาแล เราผู้เป็นท้าวพระญาอย่าควรคิดเสียดายทรัพย์นั้นเลยฯ"

๘. **ผู้ปกครองควรตั้งอยู่ในความไม่ประมาทและไม่ลืมตน ให้คำนึงถึงแต่ความชอบธรรม บังคับคดีความด้วยความยุติธรรม** ดังความว่า:–

อนึ่ง เมื่อเรานั่งอยู่ไส้เมื่อแลลูกขุนทั้งปวงเข้าเฝ้านั้น ผู้เป็นท้าวพระญานั้นแม้นจะพิพาทเจรจาสิ่งใดก็ดีอย่าเจรจามาก แม้จะยิ้มแย้มด้วยสิ่งใดอย่ายิ้มแย้มมากแต่พอประมาณเถิด เร่งให้รำพึงเถิงความชอบอย่าได้ประมาทลืมตนเลย แม้จะบังคับถ้อยความของไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลายไส้อย่าได้ว่าโพ้น ๆ ว่า พี้ ๆ ด่าตีกันบังคับถ้อยความนั้นให้ถูกถ้วนโดยธรรม พิจารณารูปความนั้นแต่ต้นจนปลายให้ตระหลอดรอดแล้ว จึงบังคับด้วยใจอันซื่ออันตรงนั้นแลฯ"

๙. **ผู้ปกครองควรเลี้ยงดูรักษาสมณพราหมณ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้รู้ธรรมและปรึกษาผู้รู้อยู่เสมอ** ดังความว่า:–

"อนึ่ง ให้เลี้ยงดูรักษาสมณพราหมณ์แลนักปราชราชบัณฑิตย์ผู้รู้ธรรม ๆ มานั้นให้นั่งอยู่ที่สูงแล้ว ๆ จึงถามเถิงธรรมอันประเสริฐนั้นแลฯ"

๑๐. **ผู้ปกครองควรให้สิ่งตอบแทนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ที่ทำ ความดีมากน้อยตามประโยชน์ที่เขานำมาให้** ดังความว่า:–

"อนึ่ง ข้าคนไพร่ฟ้า ข้าคนถือว่าผู้ใด ๆ ก็ดี แลกระทำความชอบของเรานั้นไส้ แลกระทำความชอบให้ได้เป็นประโยชน์แก่ท้าวพระญาด้วยความอันชอบของเขานั้นไส้ ด้วยให้รางวัลแก่ผู้นั้นตามมากแลน้อยนักแลเบา โดยอำเภอคุณแลอำเภอประโยชน์ของเขานั้นแลฯ"

ทศพิธราชธรรมกับความเป็นไปของสังคม

ทศพิธราชธรรมนี้ ถ้าผู้ปกครองปฏิบัติตามประชาชนผู้อยู่ใต้การปกครองก็จะอยู่เย็นเป็นสุข ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองบริบูรณ์ทั้งข้าวปลาอาหาร แก้วแหวนเงินทอง ผ้าแพรพรรณ ฝนฟ้าก็ตกต้องตามฤดูกาลไม่มากไม่น้อยไป ไม่มีฝนแล้งและข้าวในนาปลาในน้ำก็มีบริบูรณ์ เทวดาทั้งปวงที่รักษาเมืองอยู่ ก็รักษาบ้านรักษาเมืองเป็นอย่างดีเพราะผู้ปกครอง ๆ แผ่นดินโดยธรรม

ในทางกลับกัน ถ้าผู้ปกครองกระทำการที่มิชอบธรรมเหตุการณ์วิปริตต่าง ๆ ก็จะบังเกิดขึ้น คือ:-

> "เทวดาฟ้าฝนนั้นก็พิปริต แม้นทำไร่ไถนาก็บันดาลให้เสียหายตายด้วยแล้งแลฝน แลอนึ่งผลไม้ทั้งหลายแล พืชอันเกิดเหนือแผ่นดินอันมีโอชารสอันดีอร่อยนั้นกลับหายเสียไป เพื่อโอชารสนั้นจมลงไปใต้แผ่นดินสิ้น ทั้งต้นแลลำอันปลูกนั้นมันก็มิงามเลย ทั้งแดดแลลมทั้งฝนแลเดือนดาวก็บ่มิชอบอุตุกาลดังเก่าเลย เพราะว่าท้าวพระญากระทำบ่มิชอบธรรมนั้นฯ"[๔]

ดังนั้น เงื่อนไขที่ช่วยให้สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกมนุษย์เป็นไปด้วยดี มีความสุข มีความเจริญ ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารตลอดจนการหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามฤดูกาลของธรรมชาติทั้งหลายจึงขึ้นอยู่กับการ ที่ผู้ปกครอง ๆ โดยธรรมหรือไม่แม้นสำคัญ เมื่อเป็นดังนี้ ผู้ปกครองแม้ว่าจะมีอำนาจเด็ดขาด แต่ก็มีข้อจำกัดอย่างหนึ่ง คือการที่ประชาชนผู้อยู่ใต้การปกครองคอยเฝ้าดูว่า พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมหรือไม่ และแม้ว่า

---

๔. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙๗

ประชาชนในสมัยก่อนจะเชื่อในเรื่องบุญเรื่องกรรมและพรหมลิขิตชีวิตว่า แก้ไขเปลี่ยนแปลงไม่ได้ก็ตาม หรือยอมรับโดยไม่โต้แย้งว่า ผู้ปกครองเป็นผู้มีบุญแต่ปางก่อนมากกว่า ชาตินี้ จึงมีอำนาจ และบรรดาไพร่ฟ้าจึงต้องยอมรับอำนาจอันมาจากผลบุญนั้นก็ตาม แต่มีติอีกมิติหนึ่งซึ่งมีอยู่ควบคู่กันไปในความเชื่อนี้คือ **ความคิดที่ว่าความเป็นไปของบ้านเมือง ตลอดจนความเป็นไปของธรรมชาตินั้นมีส่วนสัมพันธ์อยู่กับคุณธรรมของผู้ปกครองมากทีเดียว** ผู้ปกครองจึงมักจะต้องแสดงความเป็นผู้มีคุณธรรมให้ประชาชนเห็นในรูปแบบต่าง ๆ เสมอ เช่น การสร้างวัด ทำบุญ ฟังเทศน์ ฟังธรรม บำรุงเลี้ยงดูสมณพราหมณ์ ไม่ทรงฆ่าสัตว์ตัดชีวิตโดยไม่จำเป็น หรือเพราะเห็นเป็นของสนุก ไม่เกณฑ์แรงงานหนักจนเกินควร จะต้องมีการผ่อนปรนกันบ้าง ไม่เก็บภาษีค่านาหนักนักในยามฝนแล้งหรือทำนาไม่ได้ผล ธรรมเนียมปฏิบัติอย่างหนึ่งที่กษัตริย์สมัยสุโขทัยยึดถือคือการไม่เก็บภาษีบางประเภท และไม่ยึดเอาสิ่งของผลผลิตที่ราษฎรลงแรงทำไปมาเป็นของกษัตริย์เสียหมด นอกจากนั้นแม้ในสมัยอยุธยาซึ่งแนวความคิดเรื่องธรรมราชาคลายความสำคัญลงไปมาก แต่ธรรมเนียมการลดอัตราภาษีที่เก็บต่อประชาชนเมื่อมีการเปลี่ยนแผ่นดินก็ยังคงมีอยู่บ่อย ๆ และมีติดต่อกันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การผ่อนปรนภาระภาษีเมื่อเปลี่ยนรัชกาลนี้เป็นการแสดงออกอย่างหนึ่งที่กษัตริย์องค์ใหม่ต้องการให้ ประชาชน เห็นว่า พระองค์ทรงมี พระทัยเมตตากรุณา มีทศพิธราชธรรมยิ่งกว่ากษัตริย์องค์ก่อน ดังเช่นในสมัยรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๗ (พระศรีสุธรรมราชา) นั้น พระนารายณ์จะชิงราชสมบัติจากพระศรีสุธรรมราชา ซึ่งเป็นพระเจ้าอาว์ ก็ทรงปรารถว่า "อนิจจาพระเจ้าอาว์ เราคิดว่าสมเด็จพระบิตุราชสวรรคตแล้ว ยังมีพระเจ้าอาว์ก็เหมือน

พระบรมราชบิดายังอยู่ จะได้ปกป้องพระราชวงศ์สืบไป ควรหรือมาเป็นดังนี้ พระองค์ปราศจากหิริโอตัปปะแล้ว ไหนจะครองสมบัติเป็นยุติธรรมเล่า น่าที่จะร้อนอกสมณพราหมณ์จากประชาราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นแท้จะละไว้มิได้"[๕] เข้าทำการสู้รบแย่งชิงราชสมบัติ และจับพระศรีสุธรรมราชาสำเร็จโทษเสีย เมื่อพระนารายณ์ขึ้นครองราชย์ ก็ได้ทำการปราบปรามขจัดขุนนางเก่า ๆ มากมาย และเมื่อเสด็จเสวยราชย์ก็ทำการลดส่วยสาอากรไม่เก็บจากราษฎรถึง ๓ ปี ข้อความในพงศาวดารตอนนี้มีว่า "และพระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ทรง**ทศพิธราชธรรม**อันประเสริฐก็ทรงพระกรุณาแก่ประชาราษฎรทั้งปวงให้ลดส่วยอากรแก่ประชาราษฎรทั้งปวง สามขวบมิได้เอาเข้าพระคลัง และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นเอนกประการ"[๖] ดังนี้ จะเห็นได้ว่าการแสดงว่ามีทศพิธราชธรรมอย่างหนึ่ง นอกจากจะมีการบำเพ็ญกุศลบำรุงพระศาสนาต่าง ๆ แล้ว การอ้างความชอบธรรมของผู้ปกครองในสมัยก่อนก็ยังกระทำให้ประชาชนเห็นด้วยการลดส่วยสาอากร หรือไม่เก็บภาษีอากรบางส่วน ภายหลังที่ผู้ปกครองขึ้นสู่อำนาจด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการเรียกความสนับสนุนจากประชาชนนั่นเอง ยิ่งการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์องค์ใดเป็นการแย่งชิงราชบัลลังก์จากกษัตริย์อีกองค์หนึ่งด้วยแล้ว ความจำเป็นที่จะแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมก็ย่อมมีมากขึ้นดังเช่นกรณีพระนารายณ์ เป็นต้น

พิจารณาในแง่นี้ ทศพิธราชธรรมจึงไม่เป็นเพียงหลักปฏิบัติส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ทางด้านศีลธรรมเกี่ยวกับจิตใจเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับการ

---

๕. พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ (พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๕)

๖ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๐-๓๑

สร้างฐานอำนาจทางการเมืองโดยตรง การเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนช่วยให้ผู้ปกครองสามารถรักษาอำนาจไว้ได้ยั่งยืนกว่า มั่นคงกว่า (อย่างน้อยก็ในทางทฤษฎี) การที่ไม่มีทศพิธราชธรรม

ที่มาของแห่งอำนาจธรรมราชา

ในศิลาจารึกหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) มีข้อความตอนหนึ่งว่าผู้ที่เป็นเจ้าเป็นขุนนั้นเป็นด้วยกำลัง แต่ผู้เป็น**ราชะ** นั้นชอบด้วยทศพิธราชธรรม[๗] ฉะนั้นที่มาของอำนาจหรือการได้มาซึ่งอำนาจของเจ้าขุนจึงอยู่ที่การมีกำลัง (Force) แต่ที่มาของอำนาจแห่งราชานั้นอยู่ที่การมีทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นคุณค่าหรือคุณธรรมที่สูงไปกว่าการมีแต่กำลังบังคับ ในส่วนนี้แนวความคิดตะวันตกก็ย้ำเรื่องกำลังและความชอบธรรมไว้เช่นกัน เช่น รูสโซ เคยเขียนไว้ว่า "ผู้ที่แข็งแรงที่สุดไม่อาจจะแข็งแรงพอที่จะเป็นนายได้ตลอดไป เว้นเสียแต่ว่าเขาจะเปลี่ยนกำลังมาเป็นสิทธิ์และความเชื่อฟังมาเป็นหน้าที่" เป็นต้น

ในศิลาจารึกนครชุมเดียวกันนี้ ได้มีข้อความตอนหนึ่งว่า "นิสัยตนโสดไพร่ฟ้าข้าไทยลูกเจ้าลูกขุนผู้ใด....ได้ ข้ามเอาเหย้าน้าวเอาเรือนเขา พ่อตายไว้แก่ลูกพี่ตายไว้แก่น้อง ขุนผู้ใดกระทำชอบด้วยธรรมดังอันขุนผู้นั้น....กินเมืองเหิงนานแก่กม ผู้ใดกระทำบ่ชอบด้วยธรรมดังอันขุนผู้นั้น บ่ มิยืนเบิงเหินนานเลย"[๘] ซึ่งก็มีความหมายชัดเจนอยู่แล้วว่าผู้ปกครองคนใดที่ไม่ปกครองโดยธรรม ผู้นั้นย่อมปกครองไม่ได้นาน (บ่ มิยืนเยิงเหิงนาน) แต่ผู้ที่ปกครองโดย

---

๗. จารึกสุโขทัยในคำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ *อ้างแล้ว*, หน้า ๓๘๖

๘. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๗

ธรรมย่อมปกครองเมืองใหญ่ในเมืองทั้งหมดได้เป็นเวลานาน (กินเมืองเหิงนานแก่กม) อะไรคือธรรมในที่นี้ ธรรมในที่นี้ไม่ได้หมายถึงธรรมะในความหมายแคบ แต่หมายถึงประเพณีการปกครองที่ยึดถือกันมาแต่ก่อนเก่า และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ธรรมอย่างหนึ่งของการปกครองในสมัยสุโขทัย ก็คือ การที่ผู้ปกครองไม่ยึดเอาทรัพย์สินของราษฎรมาเป็นของตนโดยปราศ จาก ความ ยินยอม หรือเอาทรัพย์สินของราษฎรมาโดยตนไม่มีสิทธิ สิทธินั้นย่อมจะตกอยู่กับลูกหรือญาติพี่น้องของผู้ตาย สิทธินี้ได้รับการรับรองโดยธรรมเนียมปฏิบัติ ผู้ปกครองจะยึดยื้อแย่งไปไม่ได้เป็นการผิดไปจากธรรม เมื่อใดก็ตามที่ผู้ปกครองประพฤติผิดไปจากธรรมข้อนี้ ผู้นั้นย่อมจะปกครองอยู่ไม่ได้นานเลย

แนวความคิดเรื่อง ธรรมราชา หรือ ทศพิธราชธรรม ซึ่งมีปรากฏอยู่ในสมัยสุโขทัย และเห็นได้ชัดตามหลังฐานจากศิลาจารึกแล้วต่าง ๆ นี้ แสดงว่าความคิดทางการเมืองเรื่องทศพิธราชธรรมนั้นหาได้ จำกัด อยู่เฉพาะ ธรรม หรือศีลธรรมตามคติทางพุทธศาสนาโดยไม่ เกี่ยวข้อง กับการ เมืองการ ปกครอง ไม่ตรงกันข้ามทศพิธราชธรรมส่วน ใหญ่ เป็น แนว ความ คิด และ หลัก ของ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองที่สำคัญที่สุด ทั้งนี้มิได้หมายความว่าในสมัยสุโขทัยนั้น ผู้ปกครองเมืองใหญ่น้อยทั้งหลายต่างยึดมั่นในหลักทศพิธราชธรรมนี้ เพราะในไตรภูมิพระร่วงเองก็ได้บอกว่า ท้าวพระยาบางคนที่ทำตามคำสั่งสอนของพระญามหาจักรพัติราช บางคนก็ไม่ทำตาม นอกจากนั้นข้อความในไตรภูมิพระร่วงที่กล่าวถึงสอนให้ผู้ปกครองเอาข้าวเปลือกแต่เพียงส่วนเดียวอีก ๙ ส่วนให้แก่ผู้ผลิต หรือที่ว่าผู้ปกครองไม่ควรเก็บดอกเบี้ยเงินกู้นั้น พิจารณาอีกแง่หนึ่งก็คือ ในสมัยนั้นผู้ปกครองที่เก็บภาษีมาก ๆ เก็บดอกเบี้ยในอัตราสูงก็จะ

ต้องมีอยู่แน่นอน แม้เราจะสันนิษฐานว่าพระยาลิไทยเองน่าจะทรงประพฤติตนตามทศพิธราชธรรมก็ตาม

ธรรมราชาเสริมอำนาจทางการเมืองจริงหรือไม่ ?

มีข้อหน้าสังเกตประการหนึ่งว่า ในสมัยพระยาลิไทยนั้นได้มีการขยายอาณาเขตของสุโขทัยไปมาก และการที่พระยาลิไทยทำการขยายอาณาเขตหรือเตรียมการเพื่อความเป็น "ธรรมราชา" ที่ยิ่งใหญ่ตามความเห็นของชลธิรา กลัดอยู่ นั้น[๙] น่าจะพิจารณาได้เช่นกันว่า พระยาลิไทยเป็นกษัตริย์สุโขทัยที่ต้องการดำเนินรอยตามพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย ซึ่งทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปในอาณาเขตต่าง ๆ ที่ปราบปรามได้เช่นกัน ภารกิจ (Mission) สำคัญ หรือจุดมุ่งหมายที่สำคัญของพระยาลิไทยจึงอาจจะเป็นการเผยแพร่แนวความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา ไปในดินแดนที่เป็นของอาณาจักรสุโขทัยด้วย มิใช่การขยายอำนาจเพื่ออำนาจอย่างธรรมดาทั่วไป และถ้าข้อสันนิษฐานของชลธิราเกี่ยวกับลำดับ พ.ศ. สมัยสุโขทัย เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับพระยาลิไทยถูกต้อง กล่าวคือ พระยาลิไทยทรงผนวช ๒ ครั้ง ๆ แรกในปี พ.ศ. ๑๙๐๔ (เพียงพรรษาเดียว) และครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗ และดำรงเพศสมณะตลอดมา โดยในระหว่างนั้นโอรสและนัดดาได้เสวยราชย์สืบต่อมาโดยมี "ปู่พระญาธรรมราชาองค์ทรงไตรปิฎกธรรม" เป็นที่ปรึกษาราชการอย่างใกล้ชิดแล้ว[๑๐] ก็ย่อมจะสันนิษฐานต่อไปได้อีกว่า อิทธิพลทางความคิดเรื่องธรรมราชาของพระยาลิไทยน่าจะมีมากในสมัยปลายสุโขทัย ดังจะเห็นได้ว่า นอกจากพระนาม

---

๙. ชลธิรา กลัดอยู่ "ไตรภูมิพระร่วง" *อ้างแล้ว* หน้า ๓๖

๑๐. *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๓๓

ของกษัตริย์อยุธยาตั้งแต่สมัยพระยาลิไทย เรื่อยลงมาจนถึงบรมปาลจะใช้คำว่า พระมหาธรรมราชที่ ๑,๒,๓ และ ๔ ตามลำดับแล้ว กษัตริย์สุโขทัยสมัยหลังๆ มีแนวโน้มที่จะเสื่อมอำนาจทางการเมืองลงเป็นลำดับ นับตั้งแต่ได้มีการนำแนวความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชามาใช้ เพราะการยึดมั่นในอุดมการทางการเมืองแบบธรรมราชานั้น แม้จะทำให้สุโขทัยมีความสุขสงบก็จริงอยู่ แต่ **แนวความคิดธรรมราชานั้นขัดกับการรักษาอำนาจและการขยายอำนาจของรัฐในสมัยนั้นโดยตรงทีเดียว** การยึดมั่นในทศพิธราชธรรมอาจทำให้กษัตริย์แต่ละองค์ของสุโขทัย "ยืนเยิงเหิงนาน" ทำให้ระบบการเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองมีความขัดแย้งน้อย การสับเปลี่ยนตัวผู้ปก-ครอง เป็นไปโดยมีความรุนแรงทางการเมืองน้อยแต่สุโขทัยในฐานะอาณาจักรย่อมมีกำลังอำนาจน้อยลงตามไปด้วย เมื่อถูกรัฐอยุธยาซึ่งอาศัยคติการปกครองแบบกษัตริย์ใช้อำนาจเด็ดขาดทำนองมาคิอาเวลลี่และการควบคุมบังคับบัญชาคนโดยเข้มงวดเด็ดขาดท้าทายในที่สุด ดังนั้นในปี พ.ศ. ๑๙๒๑ ซึ่งสุโขทัยถูกอยุธยารุกราน พระมหาธรรมราชาที่ ๒ จึงยอมแพ้โดยดีและยอมเป็นประเทศราชของอยุธยา ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้ให้ความเห็นไว้ว่าการเสื่อมอำนาจของสุโขทัยมีสาเหตุหลายทางโดยเฉพาะทางด้านกำลังคน ซึ่งด้อยกว่าอยุธยาในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งชาญวิทย์มีความเห็นว่า พื้นฐานทางเศรษฐกิจของสุโขทัยไม่สู้จะดีนัก และการใช้ระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นเครื่องมือทางการเมือง ซึ่งชาญวิทย์เห็นว่าในระยะแรก ๆ จะมีผลในการสร้างความเป็นปึกแผ่นได้น้อย แต่ก็ไม่ใช่ปัจจัยถาวรที่จะสร้างอำนาจทางการเมืองได้ใน

ระยะยาว ดังนั้นเมื่อสิ้นสมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้ว บรรดาเมืองพระมหานคร และเมืองประเทศราชก็แยกตัวเป็นอิสระ[๑๑]

ชลธิราได้ให้ความเห็นว่า พระยาลิไทยต้องการใช้แนวความคิดเรื่องธรรมราชาเป็นเครื่องมือในการแผ่อำนาจในทางการเมือง[๑๒] ซึ่งก็นับว่าน่าจะเป็นไปได้ แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่า **การเริ่มนำแนวความคิดเรื่องมหาธรรมราชานี้มาใช้เป็นจุดหมายหลักของระบบการเมืองได้เป็นจุดจบของอำนาจอาณาจักรสุโขทัยตั้งแต่แรกเริ่ม** ทั้งนี้ก็เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว คือ ถ้าจะพิจารณารายละเอียด ของความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชานี้ให้ลึกซึ้ง แล้วจะเห็นว่า แนวความคิดนี้ขัดกับการขยายและรักษาอำนาจระหว่างรัฐต่อรัฐโดยตรง การที่ธรรมราชาปราบปรามเมืองต่าง ๆ ได้แล้ว ไม่ฆ่า ไม่ตี ข้าศึก แต่สั่งสอนให้รู้ธรรม หรือการไม่เก็บภาษีจากประชาชน ไม่เก็บดอกเบี้ย จะทำให้อาณาจักรสุโขทัยเพิ่มพูนอำนาจทางการเมืองอย่างไรได้ ในระยะยาวข้าศึกที่ธรรมราชาไม่ฆ่าฟัน เพียงแต่สั่งสอนธรรม ย่อมคิดแข็งเมืองขึ้นอีก ซึ่งต่างกับอาณาจักรอยุธยา ซึ่งมีลักษณะของการดำเนินนโยบายทางการเมืองแบบรุนแรง เฉียบขาด โดยอาศัยกำลังอำนาจเป็นเครื่องมือมากกว่าการเผยแพร่ความคิดเรื่อง ธรรมราชา ดังนั้นปัจจัยอีกอย่างหนึ่ง ในทัศนะของผู้เขียนซึ่งมีส่วนทำให้อาณาจักรสุโขทัยเสื่อมอำนาจลงก็คือ การให้หลักธรรมราชาเป็นนโยบายทางการปกครอง **ทั้งภายในและภายนอก**สุโขทัยนั่นเอง ไม่ใช่เฉพาะแต่สาเหตุทางกำลังคน ทางเศรษฐกิจ หรือระบบเครือญาติเท่านั้น

---

๑๑. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัย" ใน*วารสารธรรมศาสตร์* (ตุลาคม ๒๕๑๘–มกราคม ๒๕๑๙) หน้า ๖๘

๑๒. ดู ชลธิรา "ไตรภูมิพระร่วง" *อ้างแล้ว*

หลักฐานจากศิลาจารึกสุโขทัย

ลองมาพิจารณาศิลาจารึกหลักต่าง ๆ สมัยหลังพ่อขุนรามคำแหงดู[๑๓] คือ จารึกหลักที่ ๒ (วัดศรีชุม–จารึกในสมัยพระยาลิไทย) จารึกหลักที่ ๓ (นครชุม สมัยลิไทยประมาณ ๑๙๐๐) หลักที่ ๕ (จารึกวัดป่ามะม่วง สมัยลิไทย) หลักที่ ๖ (วัดป่ามะม่วง สมัยลิไทย ประมาณ ๑๙๐๕) หลักที่ ๗ (วัดป่ามะม่วง สมัยลิไทย) จารึกหลักที่ ๘ (ภูเขาสุมนกูฏ สมัยลิไทยประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๕) หลักที่ ๙ (วัดป่าแดง สมัยลิไทย ประมาณ พ.ศ. ๑๙๔๙) หลักที่ ๑๐ (ประมาณ พ.ศ. ๑๙๔๖) หลักที่ ๑๑ (ประมาณภายหลัง พ.ศ. ๑๙๖๒) หลักที่ ๑๒ (ประมาณ พ.ศ. ๑๙๗๐) หลักที่ ๑๓ (ประมาณ พ.ศ. ๒๐๕๓) หลักที่ ๑๔ (ประมาณ พ.ศ. ๒๐๒๙) และหลักสุดท้ายหลักที่ ๑๕ (ประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๑–๒๐๖๘) แล้วจะเห็นได้ว่า ข้อความในศิลาจารึกเหล่านี้ล้วนแต่กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศล การสร้างวัด การสั่งสอนให้คนยึดมั่นในศีลในธรรมทั้งสิ้น โดยเฉพาะจารึกหลักที่ ๔ (วัดป่ามะม่วง) ซึ่งสันนิษฐานกันว่า จารึกราวปี ๑๙๐๕ ซึ่งเป็นสมัยพระยาลิไทยภายหลังที่ได้ขยายอาณาเขตในปี พ.ศ. ๑๙๐๒ แล้ว มีข้อความที่แสดงให้เห็นว่าพระยาลิไทยเริ่มสนใจที่จะไปสู่นิพพานเป็นพระโพธิสัตว์โปรดมนุษย์พาคนให้พ้นห้วงทุกข์มากกว่าที่จะเป็นกษัตริย์ที่ต้องการอำนาจดังความว่า "ทรงตั้งอธิษฐานว่า ผลบุญที่อาตมาบรรพชาอุปสมบทต่อพระศาสนา พระพุทธเป็นเจ้าคราวนี้ อาตมาไม่ปรารถนาจักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ ปรารถนาเป็นองค์พระพุทธเจ้านำสัตว์ทั้งหลายข้ามไตรภพนี้เทอญ"[๑๔] ในจารึกหลักเดียวกันด้านที่ ๒ มีข้อความว่า พระยาลิไทย

---

๑๓. รายละเอียดในคำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย, *อ้างแล้ว*

๑๔. *เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๖*

ทรงเรียนพระไตรปิฎก จนมีการให้นายช่างปลูกกุฎิวิหารที่ป่ามะม่วง ในด้านที่ ๔ มีข้อความว่าพระยาลิไทยได้เห็นบุญธรรมต่าง ๆ ซึ่งไม่เคยเห็นมาก่อนและสั่งสอนให้คนทั้งหลายพยายามทำตาม

ในจารึกหลักที่ ๕ ด้านหนึ่งมีข้อความว่า "มหาธรรมราชาเสวยราชย์ชอบด้วยทศพิธราชธรรม รู้ปรานีแก่ไพร่ฟ้าข้าไท ทั้งหลายเห็นเข้าท่านบ่ใคร่พิน เห็นสินท่านบ่ใคร่เดือด พ่อตายไว้แก่ลูกพี่ตายไว้แก่น้อง ซือผู้ใดผิดว้าง....เท่าใดบ่ห่อนฆ่าเป็นลักคาบ ซือได้ข้าเลิกข้าเสือหัวพุ่งหัวคนก็ดี บ่ฆ่าบ่ตีย่อมเอามาเลี้ยงเป็นขุนบ่อให้เถิงที่ฉิบที่หาย...."[๑๕] การกระทำเช่นนี้เพราะ "เพื่อจัก....จุงเป็นพระพุทธ จุงจักเอาฝูงสัตว์ทั้งหลายข้ามสังสารทุกขนี้"[๑๖] ในจารึกเดียวกันด้านที่ ๒ มีข้อความว่า ได้มีการก่อสถูปเจดีย์ปลูกพระศรีมหาโพธิ มีการเชิญมหาสามีสังฆราชมาจากลังกาทวีปเป็นต้น[๑๗]

สรุป

สรุปได้ว่าในสมัยสุโขทัยนับตั้งแต่รัชกาลพระมหาธรรมราชที่ ๑ (ลิไทย) เป็นต้นมา แนวความคิดทางการเมืองที่ผู้ปกครองพยายามนำมาใช้คือความคิดเรื่องธรรมราชา ซึ่งมีทศพิธราชธรรมเป็นหลักในการใช้อำนาจทางการเมือง สุโขทัยในสมัยนั้นจึงน่าจะร่มเย็นและมีการกดขี่ขูดรีดน้อยกว่าในสมัยอยุธยา ซึ่งแนวความคิดเรื่อง**เทวราช** ได้เข้ามาแทนที่แนวความคิด **ธรรมราชา** ความคิดเรื่อง **เทวราช** ได้ทำให้กษัตริย์อยุธยามีอำนาจเด็ดขาดน่าสพึงกลัว และใช้

---

๑๕. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๔๐๐

๑๖. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๔๑๐

๗๑. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๔๑๑-๔๑๕

กำลังกับความกลัวเป็นเครื่องมือสำคัญในการปกครอง ซึ่งต่างกับสมัยสุโขทัย **ซึ่งพยายามใช้คุณธรรมแทนกำลัง** เพื่อให้ประชาชนพอใจยินดีรักใคร่กษัตริย์มากกว่าที่จะเกรงกลัวกษัตริย์ ถ้าเราอ่านโองการแช่งน้ำ อ่านกฎมณเฑียรบาล และดูพิธีการลงโทษคน ในสมัยอยุธยาแล้วจะเห็นได้ว่าการอ้างถึงทศพิธราชธรรมในสมัยอยุธยานั้น เป็นการอ้างอย่างผิวเผิน โดยกษัตริย์สมัยอยุธยาส่วนใหญ่หาได้นำหลักสำคัญของความคิดทางการเมืองแบบ ธรรมราชา มาใช้ อย่างจริงจังไม่ แต่มักจะอ้างหรือนำเอาเรื่องทศพิธราชธรรมมาเป็นประโยชน์ทางการเมืองชั่วครั้งชั่วคราวพอเป็นพิธีมากกว่า เช่น การประกาศลดส่วยสาอากรให้กับประชาชนชั่วครั้งชั่วคราวในระยะที่มีการเปลี่ยนกษัตริย์บางสมัยเท่านั้น

แนวความคิดทางการเมืองเรื่องธรรมราชาและทศพิธราชธรรมสมบูรณ์แบบมีอยู่น้อยมากในประวัติศาสตร์ไทย เราสันนิษฐานว่า พระมหาธรรมราชาลิไทยพยายามนำความคิดนี้มาใช้เป็นหลักในการปกครอง แต่อาณาจักรสุโขทัยที่สงบสุขก็อยู่ไม่ได้นาน แต่คำเตือนในไตรภูมิพระร่วงเกี่ยวกับความวิปริตอันจะบังเกิดจากการที่ผู้ปกครองไม่ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมก็ยังเป็นความจริงในระยะยาวอยู่ แม้ว่าอยุธยาจะใช้ความคิดทางการเมืองแบบเทวราชาในทางปฏิบัติและ นำเอาบางส่วนจาก ความคิดแบบ ธรรมราชา มาเสริมแต่งประดับ ไว้ ในทางทฤษฎี หรือนำมาใช้ประโยชน์เป็นข้ออ้างบางโอกาส และสามารถสร้างอาณาจักรได้แข็งแรงยืนยาวกว่าอาณาจักรสุโขทัยหลายร้อยปีก็ตาม แต่ระบบการเมืองภายในอยุธยานั้นเต็มไปด้วยความไม่มั่นคง มีการช่วงชิงราชบัลลังก์ด้วยกำลังรุนแรงหลายครั้งหลายหน และในบั้นปลายอาณาจักรอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ก็หนีความเสื่อมไม่พ้น ดังที่มีคำพยากรณ์ของกรมพระราชวังบวร ซึ่งทรงไว้ก่อนกรุงแตกไม่นาน ดังนี้ :-

จะกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา
เป็นกรุงรัตนราชพระสาสนา มหาดิเรกอันเลิศล้น
เป็นที่ปรากฏรจนา สรรเสริญอยุธยาทุกแห่งหน
ทุกบุรียสีมามณฑล จบสกลลูกค้าวานิช
ทุกประเทศสิบสองภาษา ย่อมมาพึ่งกรุงศรีอยุธยาเป็นอัคะนิต
ประชาราษฎร์ปราศจากไถยพิศม์ ทั้งความพิกลจริตแลความทุกข์
ฝ่ายองค์พระบรมราชา ครองขันฑสีมาเป็นศุข
ด้วยพระกฤษฎีกาทำนุก จึงอยู่เย็นเป็นศุขสวัสดี
เป็นที่อาไศรยแก่มนุษย์ในใต้หล้า เป็นที่อาศัยแก่เทวาทุกราศรี
ทุกนิกรนรชนมนตรี คะหะบดีชีพราหมพฤฒา
ประดุจดั่งศาลาอาไศรย ดั่งหนึ่งร่มพระไทรอันซาขา
ประดุจหนึ่งแม่น้ำพระคงคา เป็นที่สิเนหาเมื่อกันดาน
ด้วยพระเดชเดชาอานุภาพ อาจปราบไภยรีทุกทิศาน
ทุกประเทศเขตขันฑ์บันดาน แต่งเครื่องบรรณาการมานอบนบ
กรุงศรีอยุธยานั้นสมบูรณ์ เพิ่มภูญด้วยพระเกียรยศคะจรจบ
อุดมบรมศุขทั้งแผ่นภพ จนคำรพศักราชได้สองพัน
คราทีนั้นฝูงสัตว์ทั้งหลาย จะเกิดความอันตรายเป็นแม่นมั่น
ด้วยพระมหากษัตริย์มิได้ทรงทศพิตราชธรรม์ จึงเกิดเข็ญเป็น
มหัศจรรย์สิบหกประการ

คือเดือนดาวดินฟ้าจะอาเพด อุบัติเหตุเกิดทั่วทุกทิศาน
มหาเมฆจะลุกเป็นเพลิงกาล เกิดนิมิตพิศดานทุกบ้านเมือง

พระคงคาจะแดงเดือดดั่งเลือดนก อกแผ่นดินเป็นป่าพ้าจะเหลือง
ผีป่าก็จะวิ่งเข้าสิงเมือง ผีเมืองนั้นจะออกไปอยู่ไพร
พระเสื้อเมืองจะเอาตัวหนี พระกาลกุลีจะเข้ามาเป็นไส้
พระธรมีจะตีอกไห้ อกพระกาลขะไหม้อยู่เกรียมกรม
ในลักษณทำนายไว้บ่อห่อนผิด เมื่อวินิศพิศดูก็เห็นสม
มิใช่เทศกาลร้อนก็ร้อนระงม มิใช่เทศกาลลมลมก็พัด
มิใช่เทศกาลหนาวก็หนาวพ้น มิใช่เทศกาลฝนฝนก็อุบัติ
ทุกต้นไม้หย่อมหญ้าสารพัด เกิดวิบัตินานาทั่วสากล
เทวดาซึ่งรักษาพระศาสนา จะรักษาแต่คนฝ่ายอกุศล
สัปรุษย์จะแก้แก่ทระชน มิศตนจะฆ่าซึ่งความรัก
ภรรยาจะฆ่าซึ่งคุณผัว คนชั่วจะมล้างผู้มีศักดิ์
ลูกสิทธิ์จะสู้ครูพัก จะหานหักผู้ใหญ่ให้เป็นน้อย
ผู้มีศิลจะเสียซึ่งอำนาจ นักปราชย์จะตกต่ำต้อย
กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าอันลอยนั้นจะถอยจม
ผู้มีตระกูลจะสูญเผ่า เพราะจันทานมันเข้ามาเสพสม
ผู้มีศิลนั้นจะเสียซึ่งอารมณ์ เพราะสมัคสมาคมด้วยมารยา
พระมหากษัตรจะเสื่อมสิงหนาท ประเทศราชจะเสื่อมซึ่งยศถา
อาลัจจะเลื่องฤาชา พระธรรมาจะตกฤกลับ
ผู้กล้าจะเสื่อมใจหาน จะสาบสูญวิชาการทั้งปวงสรรพ

ผู้มีสินจะถอยจากทรัพย์ สัปรุษย์จะอับซึ่งน้ำใจ
ทั้งอยุศม์จะถอยเคลื่อนจากเดือนปี ประเวณีจะแปรปรวนตามวิไส
ทั้งพืชแผ่นดินจะผ่อนไป ผลหมากรากไม้จะถอยรศ
ทั้งเพศพรรว่านยาก็อาเพด เคยเป็นคุณวิเศษก็เสื่อมหมด
จวงจันทร์พรรไม้อันหอมรศ จะถอยถดไปตามประเพณี
ทั้งข้าวจะยากหมากจะแพง สารพันจะแห้งแล้งเป็นถ้วนถี่
จะบังเกิดทรพิศม์มิคสัญญี ฝูงผีจะวิ่งเข้าปลอมคน
กรุงประเทศราชธานี จะเกิดการกุลีทุกแห่งหน
จะอ้างว้างตกใจทั้งไพร่พล จะสาละวนทั่วโลกหญิงชาย
จะร้อนอกสมณาประชาราช จะเกิดเข็ญเป็นอุบาทย์นั้นมากหลาย
จะรบราฆ่าฟันกันวุ่นวาย ฝูงคนจะล้มตายเป็นเบือ
ทางน้ำก็จะแห้งเป็นทางบก เวียงวังก็จะรกเป็นป่าเสือ
แต่สิงห์สาระสัตว์เนื้อเอือ นั้นจะหลงหลอเหลือในแผ่นดิน
ทั้งผู้คนสารพัดสัตว์ทั้งหลาย จะสาบสูญล้มตายลงหมดสิ้น
ด้วยพระกาลจะมาผลาญแผ่นดิน จะสูญสิ้นการนะรงสงคราม
กรุงศรีอยุธยาจะสูญแล้ว จะลับรัศมีแก้วเจ้าทั้งสาม
ไปจนคำรบปีเดือนคืนยาม จนสิ้นนามศักราชห้าพัน
กรุงศรีอยุธยาเขษมสุข แสนสนุกยิ่งล้ำเมืองสวรรค์
จะเป็นเมืองแพศยาอาทัน นับวันจะเสื่อมสูญเอย ฯ

อาจสรุปได้ว่า แนวความคิดเรื่องธรรมราชานั้นเป็นแนวความคิดทางการเมืองไทยแบบอุดมคติอย่างหนึ่ง ซึ่งแม้จะเป็นความคิดทางการเมืองที่ดีที่ควรจะเป็นแต่ก็ยากที่จะรักษาอุดมคติเช่นนี้ไว้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยที่อาณาจักรส่วนใหญ่มิได้ใช้แนวความคิดนี้เป็นหลักในการปกครองหรือเป็นแนวทางในการดำเนินนโยบายที่สำคัญ อาณาจักรหรือรัฐใดที่ใช้แนวความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาเป็นแม่บทในการปกครองจึงสามารถมีความสงบสุขภายในรัฐได้ แต่เนื่องจากหลักการของทศพิธราชธรรมเอื้อต่อความเป็นรัฐที่รักสันติและใฝ่หาคุณ-ธรรมมากกว่าที่เป็นรัฐซึ่งสะสมกำลังทางทหารเพื่อขยายอาณาเขต นโยบายในการเมืองการปกครองที่มีพื้นฐานจากแนวความคิดธรรมราชาจึงมีแนวโน้มที่จะบั่นทอนกำลังอำนาจทางทหารหรือศักยภาพในการทำสงครามในระยะยาว และเมื่อถูกรัฐหรืออาณาจักรที่ยึดแนวความคิดเรื่องเทวราชา โดยมีการจัดรูปการปกครองจากพื้นฐานของแนวคิดเทวราชารุกราน รัฐหรืออาณาจักรธรรมราชาจึงต้องพ่ายแพ้แก่รัฐเทวราชา ดังที่ปรากฏอยู่ในกรณีของสุโขทัยและอยุธยา

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดเรื่องธรรมราชาน่าจะมีคุณค่าสำหรับการเมืองไทยในปัจจุบันด้วยทั้งนี้ธรรมราชาไม่จำกัดวงแคบเฉพาะการที่มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรมแต่เพียงอย่างเดียว หากครอบคลุมไปถึงการที่ผู้ปกครองควรปกครองด้วยธรรมอีกด้วย เฉพาะผู้ปกครองในสมัยใหม่ได้เข้าสวมบทบาทของผู้มีอำนาจแท้จริงทางการเมือง การบริหารแทนกษัตริย์หรือราชาในสมัยก่อน ถ้าผู้ปกครองต้องการมีความชอบธรรม ซึ่งมาจากการยอมรับความนิยมยินดีความพึงพอใจ ความสนับสนุนจากประชาชน โดยไม่อาศัยกำลังอำนาจเข้าบังคับเพื่อให้ประชาชนอยู่ภายใต้การปกครองแต่เพียงอย่างเดียวแล้ว ผู้ปกครองนั้นก็ย่อมจะ

เปลี่ยนกำลังมาเป็นสิทธิที่จะปกครองโดยชอบธรรมและเปลี่ยนความเชื่อฟังมาเป็นหน้าที่หรือจะพูดตามภาษาศิลาจารึกสุโขทัย ก็คือ การแปรสภาพจากความเป็นเจ้าเป็นขุนด้วยการใช้กำลังมาเป็นราชา ผู้ชอบด้วยทศพิธราชธรรมนั่นเอง หาไม่แล้วอีกไม่นานเมืองไทย ก็คงจะเห็นปรากฏการณ์ดังคำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา คือ "เดือนดาวดินฟ้าจะอาเพด อุบัติเหตุเกิดทั่วทุกทิศาน มหาเมฆจะลุกเป็นเพลิงกาล เกิดนิมิตพิสดานทุกบ้านเมือง"

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช

เป็นผู้พิพากษาที่ดีได้อย่างไร

ดร. อุกฤษ มงคลนาวิน

หลักปฏิบัติต่อไปนี้อาจไม่ใช่แบบฉบับที่ทำให้ผู้พิพากษาเป็นผู้ถึงพร้อมเสมอไป แต่ถ้าหากได้นำไปปฏิบัติอย่างจริงจังแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์อันมีค่ายิ่งสำหรับผู้พิพากษาทุกศาล

จำไว้ว่าท่านเป็นผู้รับใช้ประชาชน–มิได้เป็นนาย

บันทึกไว้บนบัลลังก์เพื่อให้ตัวท่านได้อ่านทบทวนตลอดเวลาว่า "ระงับโทสะจริต มากล้นด้วยความกรุณา ความพินิจพิเคราะห์และความเข้าใจ"

ชักนำให้บรรดาเจ้าหน้าที่ศาล เสมียนศาล และผู้บันทึกรายงานกระบวนพิจารณาของศาลให้เป็นผู้มีอัธยาศรัย และพึ่งพาได้ เพราะพวกเขาต่างก็เป็นผู้รับใช้ประชาชนเช่นกัน

ระลึกไว้เสมอว่าพยานส่วนมาก เข้ามาในคอกพยานเป็นครั้งแรกในชีวิต เขาอาจจะมีความแข็งกระด้างหรือล่อกแล่กอยู่บ้าง แต่นั่นอาจเป็นเพราะความประหม่าหรือความตื่นกลัว ทนายบางคนก็อาจตกอยู่ในลักษณะเช่นเดียวกัน

ว่ากล่าว ตักเตือน ทนาย พยาน และลูกขุน (เมื่อจำเป็น) ด้วยความสุภาพ ละมุนละไม แต่หนักแน่น วิธีนี้ย่อมได้ผลมากกว่าการขู่ตะคอก

รักษาอารมณ์ขันไว้

ทำให้ทุกคนรักษากำหนดเวลาต่าง ๆ โดยเคร่งครัด ไม่ปล่อยให้ผู้เกี่ยวข้องต้องทำงานระหว่างเวลาอาหารกลางวัน อาหารเย็น หรือเวลาดึกดื่น เพราะนอกจากจะไม่มีประสิทธิภาพและเสียสุขภาพแล้ว ยังเป็นการทารุณอีกด้วย

ขึ้นบัลลังก์ตรงเวลา ไม่ว่าเช้า บ่าย หรือหลังจากหยุดพัก การไม่ขึ้นบัลลังก์ตามกำหนดเวลาย่อมทำให้คู่ความ ทนาย ลูกขุน และผู้เกี่ยวข้องคนอื่นๆ ไม่สบายใจ และท่านจะตกอยู่ในฐานะที่ไม่อาจโต้แย้งได้ บางครั้งอาจมีเหตุผลจำเป็นที่ต้องขึ้นบัลลังก์ช้า เช่น โต้แย้งข้อกฎหมาย หรือพิจารณาคำร้องอยู่ในห้องผู้พิพากษา หรือพยานยังมาไม่ถึง แจ้งให้คณะลูกขุนทราบถึงสาเหตุล่าช้านั้น

เข้าร่วมสัมมนาทางตุลาการให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ผู้พิพากษาจะต้องหมั่นเรียนกฎหมายและความยุติธรรมทุก ๆ วันแห่งชีวิต

เมื่อมีการกล่าวอ้างคดีก่อน ๆ ควรให้เจ้าหน้าที่ศาลไปค้นมาให้ศาลตรวจอ่านผลการตัดสินของคดีนั้น ๆ ในศาล วิธีนี้ย่อมเป็นการดีกว่าปล่อยให้ทนายความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตีความหรือสรุปผลของคดีที่กล่าวอ้างเอาเอง

ความมีประสิทธิภาพในงานบริหารธุรการของศาลเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่ง

แต่ที่สำคัญกว่าคือการยังผลให้เกิดความยุติธรรม

หากทั้งสองสิ่งขัดกัน ความยุติธรรมต้องมาก่อน

สร้างศาลของท่านให้เป็นศาลแห่งสัจจธรรมและความยุติธรรม

ทำงานให้จงหนัก

• แปลจากเรื่อง "จะเป็นผู้พิพากษาที่ดีได้อย่างไร" (What makes a good judge?) เขียนโดยท่านผู้พิพากษา ฟราสซิส แมคคาร์ท ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลพิจารณาชนต้น (Superior Court) แห่งซานฟรานซิสโก และกรรมการตุลาการแห่งรัฐแคลิฟอร์เนีย ตีพิมพ์ใน JUDICATURE-THE JOURNAL OF THE AMERICAN JUDICATURE SOCIETY ฉบับ DECEBMER 1975 VOLUM 59 NUMBER 5

การปรับความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหรัฐอเมริกา

รองศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหรัฐอเมริกามีลักษณะของความเป็นอริกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสงครามเกาหลีเป็นต้นมา ความเป็นอริกันนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของภาวะดุลแห่งอำนาจที่มีศูนย์อำนาจสองศูนย์ การปรับความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหรัฐในทางที่ลดความตรึงเครียดลงในตอนต้นศตวรรษ ๑๙๗๐ จึงนับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในเอเชีย

การที่จีนหันมาปรับความสัมพันธ์กับสหรัฐนั้น เป็นผลเนื่องมาจากความแตกร้าวกับสหภาพโซเวียตเป็นสำคัญ จีนได้เข้าเป็นสัมพันธมิตรกับสหภาพโซเวียตในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ ขณะที่สหรัฐแสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อจีนอย่างเปิดเผย นอกจากนี้แล้วความจำเป็นที่จะต้องสร้างประเทศ กับเหตุผลทางอุดมการก็ได้มีส่วนทำให้จีนเลือกนโยบายยึดสหภาพโซเวียต แต่เมื่อวัตถุประสงค์ในการยึดสหภาพโซเวียต มิได้รับการตอบสนอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสหภาพโซเวียตหันไปดำเนินนโยบายที่จะลดความตรึงเครียดกับสหรัฐในตอนปลายศตวรรษ ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตก็ห่างเหินขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งจีนเริ่มท้าทายความเป็นผู้นำของสหภาพโซเวียตในโลกคอมมิวนิสต์

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตถึงขั้นวิกฤตระหว่างการปฏิวัติวัฒนธรรมของจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี ค.ศ. ๑๙๖๘ และ ๑๙๖๙ และ

เหตุการณ์ในช่วงนี้เองที่มีส่วนสำคัญในการผลักดันจีนไปสู่การปรับความสัมพันธ์กับสหรัฐในที่สุด การบุกเชคโกสโลวาเกียโดยสหภาพโซเวียตในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๖๘ ตามมาด้วยการประกาศลัทธิเบรซเนฟหนึ่งเดือนต่อมา ซึ่งมีใจความสำคัญว่าสหภาพโซเวียตถือสิทธิที่จะเข้าแทรกแซงในประเทศคอมมิวนิสต์ใดก็ได้ ถ้าหากว่าระบอบสังคมนิยมของประเทศนั้นตกอยู่ในอันตราย เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้จีนเกิดหวาดหวั่นเป็นพิเศษ เพราะในตอนเดียวกันนี้เองจีนเริ่มตระหนักอย่างเต็มที่ถึงขนาดและขีดความสามารถที่แท้จริงของกำลังทหารของฝ่ายโซเวียตที่รายล้อมจีนอยู่[๑] ความตระหนักถึงอันตรายจากสหภาพโซเวียตในตอนนี้ อาจหยั่งได้จากคำปราศัยของนายกรัฐมนตรีโจวเอินไหล วันในที่ ๑ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๖๘ อันเป็นวันชาติจีน ซึ่งโยง "โซเวียตที่นิยมลัทธิแก้ไข" เข้ากับ "การรุนราน" ที่อาจมีขึ้นได้

นอกจากนี้แล้วอิทธิพลทางการทูตของจีนก็แทบจะสูญสิ้นไประหว่างการปฏิวัติวัฒนธรรมอีกด้วย เอกอัครราชทูตในเกือบทุกประเทศถูกเรียกตัวกลับ สิ่งที่จีนสูญไปดูจะไปตกอยู่กับสหภาพโซเวียต และเมื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมสิ้นสุดลง พรรคคอมมิวนิสต์ที่ปกครองประเทศเกือบทั้งหมด และพรรคที่ไม่ได้ปกครองเป็นจำนวนมากก็หันไปสวามิภักดิ์ต่อมอสโก ซึ่งมีผลให้ที่ประชุมใหญ่ครั้งที่ ๑๒ ของ

---

๑. อันที่จริงแล้วสหภาพโซเวียตได้เริ่มส่งกำลังทหารมาประจำตามบริเวณชายแดนติดต่อกับจีนนับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๖๕ แล้ว แต่เนื่องจากจีนหมกมุ่นอยู่กับการปฏิวัติวัฒนธรรม และมีเครื่องมือในการสืบข่าวที่มีประสิทธิภาพต่ำ ซึ่งมิได้หยั่งถึงขีดความสามารถของโซเวียตรัสเซียเต็มที่ จนกระทั่งฝ่ายโซเวียตได้ติดตั้งกำลังอาวุธและจัดตั้งฐานทัพของตนเรียบร้อยแล้ว Allen S. Whiting, "Sino-American Detente" in Jon Wilson, *China and the world Community* (Sydny: Angus and Robertson, 1973) p. 76.

คณะกรรมการที่ ๘ ของพรรคคอมมิวนิสต์จีนในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๖๘ ออกแถลงการณ์ซึ่งบ่งให้เห็นการเริ่มเปลี่ยนนโยบายของจีนเพื่อรับมือกับจากสหภาพโซเวียต แถลงการณ์ดังกล่าวพูดถึงการก่อตั้ง "แนวร่วมอย่างกว้าง" เพื่อต่อต้านฝ่ายโซเวียตที่นิยมลัทธิแก้ไข ซึ่งในครั้งนี้ไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะ "นักปฏิวัติแนวมารกซ์-เลนิน (กล่าวคือพวกคอมมิวนิสต์ค่ายปักกิ่ง) เท่านั้น ดังเช่นที่กำหนดไว้ในปี ค.ศ. ๑๙๖๖ ระหว่างที่การปฏิวัติวัฒนธรรมกำลังดำเนินไปอย่างแข็งขัน การเปลี่ยนแปลงนั้นแสดงถึงความเคร่งในอุดมการน้อยลง เพื่อแสวงหาความสนับสนุนทางการทูตให้มากขึ้น

ในภาวะอันคับขันเพราะอันตรายจากสหภาพโซเวียตนี้ ได้เริ่มการพิจารณาความสัมพันธ์กับสหรัฐ แต่ก็มีฐานบ่งว่ามีความเห็นแตกต่างกันในหมู่พวกผู้นำจีนในปัญหาเกี่ยวกับสมมติฐานสองประการ คือสหรัฐจะเป็นศัตรูกับจีนตลอดไป กำลัง "ร่วมสมคบ" กับสหภาพโซเวียต หรือว่ามีทางที่จะแยกสหรัฐออกมาจากการหาประโยชน์ร่วมกันระหว่างสองอภิมหาอำนาจนี้ ความแตกต่างในความคิดที่มีอยู่นี้อาจเห็นได้จากแถลงการณ์ของที่ประชุมใหญ่ครั้งที่ ๑๒ ของคณะกรรมการที่ ๘ ของพรรคคอมมิวนิสต์จีนเช่นเดียวกัน ซึ่งย้ำว่าจักรวรรดินิยมสหรัฐและฝ่ายโซเวียตที่นิยมลัทธิแก้ไข ดำเนินการร่วมกันหรือ "ให้ความสนับสนุนและเห็นชอบกันเป็นนัย" ต่อกันและกันในการรุกรานเวียดนามและเชคโกสโลวาเกียของแต่ละฝ่ายตามลำดับ[๒] แต่ในเดือนต่อมากระทรวงการต่างประเทศของจีนก็เชื้อเชิญให้สหรัฐเปิดการเจรจาในระดับเอกอัครราชทูตที่กรุงวอร์

---

๒. Whiting, op. cit., p. 77

ชอว์อีกในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๖๙ เมื่อรัฐบาลของประธานาธิบดีนิกสันจะเข้ามารับงานบริหารประเทศ แต่แล้วฝ่ายจีนก็บอกเลิกการเจรจานี้อย่างกระทันหัน ซึ่งดูจะบ่งว่ามีการคัดค้านนโยบายการหันไปปรับความสัมพันธ์กับสหรัฐซึ่งนายกรัฐมนตรีโจวเอินไหลเป็นผู้ริเริ่ม ฝ่ายที่ยืนยันว่าสหรัฐเป็นศัตรูสำคัญและร่วมสมคบกับสหภาพโซเวียต ดูจะได้หลักฐานยืนยันเมื่อประธานาธิบดีนิกสันตอบปฏิเสธระหว่างการให้สัมภาษณ์ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๖๙ ว่ายังไม่มีลู่ทางที่สหรัฐจะเปลี่ยนนโยบายของตนต่อจีนในปัจจุบัน จนกว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านจีน และยังคงยืนยันว่าสหรัฐจะคัดค้านการเป็นสมาชิกในองค์การสหประชาชาติของจีน ในทางตรงกันข้าม ประธานาธิบดีนิกสันกลับแสดงความสนใจที่จะตกลงกับสหภาพโซเวียตในปัญหาต่าง ๆ

แต่ในเวลาไล่เลี่ยกันนี้เอง ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตก็ถึงขั้นรุนแรง เมื่อมีการปะทะกันในเดือนมีนาคม บนเกาะดามันสกีในแม่น้ำอุสซูรี ซึ่งเป็นบริเวณที่มีกรณีพิพาทเรื่องดินแดน สหภาพโซเวียตตอบโต้อย่างหนักและดำเนินสงครามประสาท เช่นสื่อมวลชนของโซเวียตพูดเป็นเชิงว่าอาจตัดปัญหาเสียแต่ต้น โดยโจมตีฐานที่ตั้งอาวุธนิวเคลียร์ของจีน มีข่าวว่าอาจมีการเข้าแทรกแซงตามลัทธิเบรซเนฟ รวมทั้งข่าวว่ารัสเซียส่งทหารเข้ามาเพิ่มในมงโกเลียและติดตั้งขีปนาวุธเพิ่มขึ้น ในเดือนมิถุนายน นายเบรซเนฟก็พูดถึงการตั้งระบบการรักษาความมั่นคงร่วมกันในเอเชีย อันมีลักษณะแบบเดียวกับนโยบายโอบล้อมของนายจอห์น ฟอสเตอร์ ดัลเลส ในเดือนสิงหาคมก็มีการปะทะกันบ่อยครั้งระหว่างสองฝ่ายนี้ในมณฑลซินเกียง จีนดูจะเตรียมตัวรับมือกับ

สงครามนิวเคลียร์ที่อาจเกิดขึ้น เช่นมีการเคลื่อนย้ายอุตสาหกรรมไปยังที่ใหม่เตรียมที่หลบภัยเป็นต้น ถึงแม้จะมีการเปิดการเจรจากันขึ้นในเดือนตุลาคม แต่ท่าทีอันแข็งกร้าวของทั้งสองฝ่ายทำให้การเจรจาหยุดชะงักในเดือนต่อมา

ภาวะความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตดังกล่าว ทำให้จีน ต้องขบคิดปัญหาหนักขึ้น ในการเลือกระหว่างการเผชิญหน้ากับสองศัตรูพร้อมกัน ซึ่งนับเป็นการเสี่ยงอันตรายอย่างหนักกับการจัดอันดับศัตรูของตนเสียใหม่ ว่าใครเป็นศัตรูหมายเลขหนึ่ง และใครเป็นศัตรูอันดับรองลงไป การตัดสินใจของจีนนั้นต้องนำเอาปัญหาหลายประการมาพิจารณา การปรับความสัมพันธ์กับสหรัฐนั้น จะยิ่งทำให้ความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตเลวร้ายลงอีกหรือไม่ ตราบใดที่คิดว่าจะมีทางประสานรอยร้าวกันได้ ฐานะของจีนในสายตาของประเทศที่กำลังพัฒนาจะกระทบกระเทือนหรือไม่ จะเกิดความแตกร้าวเพียงใดในประเทศจีนเอง และที่สำคัญยิ่งกว่าไม่น้อยก็คือ เจตจำนงค์ที่แท้จริงของสหรัฐนั้นเป็นเช่นใดแน่

ในขณะที่จีนกำลังอยู่ระหว่างการตัดสินใจนี้ สหรัฐอเมริกาก็เริ่มมองเห็นประโยชน์ที่จะได้จากการปรับนโยบายที่มีต่อจีนเช่นกัน เหตุผลในการปรับนโยบายของสหรัฐให้เข้ากับโครงสร้างใหม่ในระบบ ความ สัมพันธ์ ระหว่าง ประเทศอันเกิดจากความแตกร้าวระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตนั้น อาจเห็นได้จากถ้อยแถลงของนายคิสซิงเจอร์ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๗๐

"ความขัดแย้งลึกซึ้งที่สุดในโลกปัจจุบันนี้ ไม่ใช่ระหว่างเรากับสหภาพโซเวียต แต่ระหว่างสหภาพโซเวียตกับจีนคอมมิวนิสต์ ดังนั้นลู่ทางที่เป็นในทางให้ผลดีในสถานการณ์ปัจจุบันก็คือ ผู้นำโซเวียตนั้นเผชิญหน้ากับจีนซึ่งดูจะ

ทวีพลังขึ้นเรื่อย ๆ และมีความรู้สึกเป็นศัตรูอย่างที่ไม่มีท่าว่าจะลดลง ดังนั้น ไม่ว่าพวกผู้นำเหล่านี้จะมีเจตจำนงค์พื้นฐานเช่นใดก็ตาม ก็คงจะต้องการลดความสัมพันธ์อันตึงเครียดกับฝ่ายตะวันตกลงระยะหนึ่ง ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นเพราะได้เปลี่ยนอุดมการ แต่เพราะไม่ต้องการตกอยู่ในสถานะที่ต้องเผชิญวิกฤตการณ์ใหญ่พร้อมกันสองด้านของประเทศอันมหึมาของตน โดยรู้ไม่ได้ว่าสภาวะเช่นนี้จะยุติลงเมื่อใด"[๓]

สหรัฐซึ่งกำลังพบว่าอานุภาพของสหภาพโซเวียตกำลังใกล้จะเท่าเทียมตน โดยเฉพาะทางด้านขีปนาวุธข้ามทวีป และกำลังสร้างขีปนาวุธที่ส่งจากเรือใต้น้ำเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้มีการอภิปรายกันอย่างขนาดใหญ่ว่าจะรับมือกับสถานการณ์นี้อย่างไร สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นขณะที่มีการสนับสนุนให้เพิ่มงบประมาณทางทหารน้อยลง ขณะเดียวกันรัฐบาลสหรัฐก็รู้สึกอีกด้วยว่าสหภาพโซเวียตได้ขยายอิทธิพลในอียิปต์และอินเดียจนน่าวิตก ซึ่งสหรัฐจะต้องหาทางชดเชย ดังนั้นรัฐบาลของรัฐบาลนิกสันจึงมุ่งที่จะหาทางเจรจาตกลงกับสหภาพโซเวียตในปัญหาทั้งหลายนี้ และมองเห็นว่าการเปิดความสัมพันธ์กับปักกิ่งจะช่วยกระตุ้นให้สหภาพโซเวียตพร้อมที่จะตกลงกับสหรัฐมากยิ่งขึ้น[๔]

เหตุผลในการปรับนโยบายของสหรัฐต่อจีนอีกประการหนึ่งก็คือความประสงค์จะหาทางถอนตัวจากสงครามเวียตนาม ด้วยเหตุผลทั้งภายในและภายนอก

---

๓. Sudershan Chawla, et. al., eds., *Southeast Asia under New Balance of Power*, (New York: Prager Publishers, 1974), p,15

๔. William E. Griffith, *Peking, Moscow and Beyond* (Washington: The center for Strategic and International Studies, 1973), p. 3

ประเทศ ประการแรกมติมหาชนในสหรัฐอเมริกา แสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อสงครามเวียตนามมากขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะหลังการเปิดฉากโจมตีครั้งใหญ่ของฝ่ายคอมมิวนิสต์ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๖๘ นอกจากความไม่พอใจในประเทศแล้ว สหรัฐก็ยังรู้สึกด้วยว่าสถานะระหว่างประเทศของตนยังกระทบกระเทือนเพราะสงครามเวียตนามอีกด้วย โดยที่เกิดความห่างเหินกับมิตรประเทศทั้งในยุโรปและเอเชีย สถานะเศรษฐกิจระหว่างประเทศของสหรัฐซึ่งเริ่มตกต่ำลงตอนปลายทศวรรษ ๑๙๕๐ เป็นต้นมาดูจะทรุดหนักลงไปอีก เพราะค่าใช้จ่ายในสงครามเวียตนามที่เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณทั้งดุลการค้าและการลงทุนซึ่งเคยได้เปรียบเสมอมา (ผิดกับดุลการชำระเงิน) ตกฮวบลงในปี ค.ศ. ๑๙๖๘ และ ๑๙๖๙

ดังนั้นรัฐบาลของ ประธานาธิบดีนิกสันซึ่ง เพิ่งจะเข้า มารับ หน้าที่ บริหารประเทศจึงไม่มีทางหลีกเลี่ยงนอกจากจะลดบทบาทของสหรัฐลงให้อยู่ ในระดับที่ประชาชนจะให้ความเห็นชอบและกำหนดผลประโยชน์แห่งชาติเสียใหม่ให้แคบลงกว่าสมัยที่ โลกอยู่ในภาวะดุลแบบที่มีศูนย์อำนาจสองศูนย์ แนวทางใหม่นี้ได้ถูกแถลงออกโดยประธานาธิบดีนิกสันที่เกาะกวมในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๖๙ และในสารถึงรัฐสภาในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๗๐[๕] ซึ่งรวมเรียกว่า*ลัทธินิกสัน* สาระสำคัญก็คือสหรัฐอเมริกาจะรักษาข้อผูกพันตามสัญญาที่ตนมีอยู่ทุกฉบับ สหรัฐจะเป็นโล่ห์ป้องกันสัมพันธมิตรของตนและประเทศใดก็ตามที่สหรัฐถือว่ามีความสำคัญยิ่งต่อความมั่นคงของตนและของเอเชียทั้งมวล ถ้าหากถูก

---

๕. ดูริชาร์ด นิกสัน, *ยุทธศาสตร์เพื่อสันติภาพแนวใหม่* แปลโดย กระมล ทองธรรมชาติ (กรุงเทพ: โรงพิมพ์สังคมศาสตร์ฯ, ๒๕๑๓)

ประเทศที่มีอาวุธนิวเคลียร์คุกคาม ในกรณีที่เกี่ยวกับการรุกรานแบบอื่น สหรัฐก็จะให้ความช่วยเหลือทางทหารและเศรษฐกิจเมื่อได้รับการขอร้อง แต่ประเทศที่ถูกคุกคามจะต้อง "รับผิดชอบส่วนใหญ่ในเรื่องกำลังคนเพื่อป้องกันตนเอง"

ในด้านที่เกี่ยวกับจีน ลัทธินิกสันแสดงให้เห็นว่าทัศนะของสหรัฐต่อจีนได้เปลี่ยนไป จากประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับจีนที่มีมากขึ้น ทำให้ผู้นำสหรัฐมองเห็นว่าจีนเป็นอันตรายต่อผลประโยชน์ของตนน้อยลง มองเห็นว่านโยบายของจีนเป็นไปในทางป้องกันตนเองมากกว่าที่จะแสดงความก้าวร้าวทั้งในสงครามเกาหลีและสงครามกับอินเดีย มีผลทำให้ความกลัวว่าจีนจะรุกรานเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หมดไป นายคิสซิงเจอร์ดูจะลงความเห็นว่าจีนจะไม่ฉวยโอกาสจากการถอนตัวของสหรัฐจากภูมิภาคนั้น ด้วยเหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การที่จีนเผชิญหน้าอยู่กับสหภาพโซเวียตซึ่งทำให้จีนไม่อาจทำอะไรตามต้องการได้เต็มที่[๖] นอกจากนี้สหรัฐก็ยังหวังว่า การปรับความสัมพันธ์กับจีน จะช่วยให้ตนถอนตัวออกจากเวียตนามใต้โดยไม่ทำให้ประเทศสัมพันธมิตรเสื่อมศรัทธาในตน โดยหวังว่าจีนจะให้ความช่วยเหลือเวียตนามเหนือน้อยลง ซึ่งจะทำให้เวียตนามใต้ยืนหยัดอยู่ต่อไปได้[๗]

ดังนั้นเริ่มในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๖๙ ประธานาธิบดีได้บอกจีนผ่านฝรั่งเศสว่าสหรัฐสนใจอย่างจริงจังที่จะปรับความสัมพันธ์ให้ดีขึ้น อีกทั้งจะยุติการ

---

๖. Harold C. Hinton, *China's Turbulent Quest* (Bloomington: Indiana University Press, 1972), p. 291

๗. Richard C. Thornton, *China and the Struggle for Power 1917-1972* (Bloomington: Indiana University Press), p. 334

เข้าไปมีบทบาทโดยตรงในอินโดจีน ตามมาด้วยการดำเนินการเป็นเอกเทศซึ่งมุ่งปรับความสัมพันธ์กับจีนให้ดีขึ้น อันรวมทั้งการถอนเรือลาดตระเวนจากช่องแคบไต้หวัน แสดงท่าทีให้เป็นที่ประจักษ์ว่าไม่สนับสนุนความคิดของเจียงไคเช็คที่จะกลับไปผืนแผ่นดินใหญ่" เริ่มผ่อนคลายการควบคุมการค้ากับจีน ซึ่งถูกตัดขาดมาเป็นเวลาเกือบยี่สิบปี และผ่อนผันการเดินทางไปจีน เริ่มถอนทหารจากเวียดนาม และเจ้าหน้าที่ระดับสูงของสหรัฐก็พูดด้วยน้ำเสียงประนีประนอมต่อจีนในที่ต่าง ๆ

ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๗๐–๑๙๗๑ เป็นช่วงที่สหรัฐคำนวณผลได้ผลเสียของการปรับความสัมพันธ์กับจีน เช่นความสัมพันธ์กับประเทศเล็ก ๆ ที่ไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์ ญี่ปุ่นและสหภาพโซเวียตจะกระทบกระเทือนและเป็นผลเสียต่อสหรัฐหรือไม่เพียงใด สหรัฐยังต้องพิจารณาด้วยว่า การเปลี่ยนความสัมพันธ์แบบที่มีศูนย์อำนาจสองศูนย์ ไปเป็นแบบสามศูนย์จะทำให้สหรัฐมีน้ำหนักในการเจรจาต่อรองกับสหภาพโซเวียตมากขึ้นหรือเป็นในทางตรงกันข้าม

มาในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๗๑ สหรัฐดูจะได้คำนวณผลได้ผลเสียเรียบร้อยแล้ว เช่นเดียวกันจีนก็ดูจะได้ตัดสินนโยบายของตนแล้วเช่นกัน ซึ่งนอกจากหวังจะได้ประโยชน์ในการรับมือกับสหภาพโซเวียตแล้ว จีนยังอาจหวังได้ว่าท่าทีของสหรัฐต่อไต้หวันอาจเปลี่ยนไป และจะเป็นทางหนึ่งที่จะรับมือกับปัญหาญี่ปุ่นซึ่งเริ่มจะปรากฏ

นโยบายแนวใหม่ของจีนในการปรับความสัมพันธ์กับ สหรัฐอเมริกานี้ได้รับการอธิบายไว้ในนิตยสาร *ธงแดง* ฉบับที่ ๙ ปี ค.ศ. ๑๙๗๑ ซึ่งออกมาภายหลังการประกาศในเดือนกรกฎาคมว่าประธานาธิบดีนิกสันได้ตอบรับคำเชิญ

ให้ไปเยือนปักกิ่งในปีต่อมาน โยบายที่ยืดหยุ่นใหม่ของจีนนี้ ได้รับการ ชี้แจงว่ามีเป้าหมายชัดแจ้งและกำหนดขึ้นอย่างรอบคอบ เพื่อช่วยให้บทบาทของจีนมีน้ำหนักมากขึ้น ในภาวะแวดล้อมที่เห็นได้ว่าเป็นแบบที่มีหลายศูนย์อำนาจในปัจจุบัน งานของประธานเมาเซตุงถูกยกมาอ้าง เพื่อชี้ให้เห็นว่านโยบายใหม่นี้เป็นการนำเอาหลักปฏิบัติในอดีตที่พิสูจน์ว่าได้ผลมาแล้ว การวิเคราะห์ของนิตยสาร *ธงแดง* ฉบับนี้ให้ความสำคัญกับความจำเป็นที่จะต้องกำหนดตัว "ศัตรูสำคัญ" ซึ่งต่างจาก "ศัตรูที่สำคัญเป็นรองลงไป" และใช้การขัดแย้งระหว่างปรปักษ์และ "สัมพันธมิตรทางอ้อม" ให้เต็มที่ เพื่อที่จะกันศัตรูสำคัญให้อยู่โดดเดี่ยว[๘]

ในบทบรรณาธิการฉบับปีใหม่ ค.ศ. ๑๙๗๒ อาจเห็นทัศนะของจีนเกี่ยวกับภาวะแวดล้อมระหว่างประเทศ อันเป็นพื้นฐานของนโยบายแนวใหม่นี้ได้ โดยมีการกล่าวถึงลักษณะสำคัญของสถานการณ์โลกปัจจุบันว่า "เป็นการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ทั่วโลก" มีสหรัฐที่กำลังตกต่ำลงอย่างรวดเร็วในฐานะมหาอำนาจระดับโลก และเกิด "สังคมจักรวรรดินิยม" ของสหภาพโซเวียตขึ้นแทน "ตามรอยเท้าจักรวรรดินิยมสหรัฐ" คอยจะฉวยโอกาสขยายอำนาจและอิทธิพล โดยมีจีนกับสหรัฐเป็นฝ่ายที่จะต้องสูญเสีย และสหภาพโซเวียตมีความ ต้องการที่จะ "โอบล้อม" และสกัดกั้นอิทธิพลของจีน ขณะเดียวกันนโยบายของสหรัฐก็เป็นไปในทางป้องกันตนเองมากขึ้น ไม่ได้มุ่งที่จะต่อต้านจีนเช่นในอดีต แต่มุ่งต่อต้านอิทธิพลของโซเวียตเป็นสำคัญ

จึงเห็นได้ว่าจีนมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตนกับอภิมหาอำนาจ ทั้งสองเป็นแบบสามเส้า และหันไปหาประโยชน์จากการขัดแย้งระหว่างอภิมหาอำนาจ

---

๘. William W. Whitson, *Military and Political Power in China* NewYork: Praeger Publishers, 1972), p. 307

ทั้งสอง ในทำนองเดียวกันประธานาธิบดีนิกสันในสารถึงรัฐสภาเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศในปี ค.ศ. ๑๙๗๑ ก็ดูจะมองดูภาวะดุลแห่งอำนาจที่เป็นแบบสี่ศูนย์อำนาจ คือระหว่างจีน สหรัฐ สหภาพโซเวียต และญี่ปุ่น[๘] ซึ่งสหรัฐดูจะหวังว่าจะช่วยในการป้องกันไม่ให้ฝ่ายใดมีอำนาจเป็นใหญ่ แต่ผู้เดียวขึ้นมาใน ภูมิภาคเอเชีย–แปซิฟิค

ภาวะดุลแห่งอำนาจแบบที่มีหลายศูนย์อำนาจดังที่เกิดขึ้นนี้ เคยช่วยรักษาระบบรัฐในยุโรปในศตวรรษที่ ๑๙ ไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือป้องกันมิให้มหาอำนาจใดมหาอำนาจหนึ่งสร้างความเป็นใหญ่ขึ้นมาแต่ผู้เดียว หากแต่มีปัญหาอยู่ว่า ภาวะดุลเช่นนี้ในเอเชียจะมีผลเช่นกันได้หรือไม่ เพราะมหาอำนาจทั้งหลายดูจะยังไม่ยอมรับดุลยภาพระหว่างกัน นอกจากนี้อานุภาพของมหาอำนาจทั้งสี่ก็มิได้เท่าเทียมกัน และข้อควรสังวรณ์อีกข้อหนึ่งก็คือ ภาวะดุลแบบที่มีหลายศูนย์อำนาจในยุโรปในศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ให้ความมั่นคงกับประเทศมหาอำนาจได้พอควรก็จริงแต่ประเทศเล็ก ๆ มักตกเป็นเครื่องมือของประเทศมหาอำนาจในการรักษาประโยชน์ของตน

---

๘. ยังเป็นปัญหาว่าญี่ปุ่นนั้นเป็นมหาอำนาจเทียบเท่ากับอีกสามประเทศได้หรือไม่ ตราบใดที่ยังอยู่ใต้การคุ้มครองทางนิวเคลียร์ของสหรัฐอยู่ Harold Hinton เลือกที่จะเรียกภาวะดุลในเอเชีย–แปซิฟิคว่าเป็นดุลแบบสามอำนาจครึ่ง

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
จุฬา ฯ ซอย ๒ ถนนพญาไท กรุงเทพ ฯ โทร. ๒๕๒๗๖๕๒
นายมาตรหมาย พิมลมาศ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา